

महामति श्री प्राणनाथजी प्रणीत

श्री कलश

श्री राज श्यामाजी

प्रकाशक

श्री ५ नवतनपुरीधाम

जामनगर

निजानन्दाचार्य श्री देवचन्द्रजी महाराज

महामति श्री प्राणनाथजी महाराज

શ્રી તારતમ સાગર

“નિજનામ શ્રી કૃષ્ણજી, અનાદિ અક્ષરાતીત” ।

સો તો અબ જાહેર ભયે, સબ વિધ વતન સહીત ॥

શ્રી કલસ ગ્રન્થ (તૌરેત) પ્રારમ્ભ (ગુજરાતી)

શ્રી કલસ ગ્રંથનું અવતરણ વિક્રમ સંવત ૧૭૨૯-૩૦ માં સૂરતમાં થયું. શરૂઆતની બે ચોપાઈઓ પ્રબોધપુરી જામનગરમાં ઊતરી હતી. આ ગ્રંથમાં અનાદિના પાંચ પ્રશ્ન, જુદા જુદા મત-પંથોની ખેંચતાણ, વેદ-શાસ્ત્રોનું રહસ્ય વગેરેનો ફોડ પાડેલો છે. કલશ ગ્રંથને તૌરેતનું પ્રતીક માનવામાં આવ્યો છે. આ ગ્રંથમાં કુલ ૧૨ પ્રકરણ ૫૦૬ ચોપાઈઓ છે તેમજ તેની ભાષા ગુજરાતી છે.

રાસનો પ્રકાસ થયો, તે પ્રકાસનો પ્રકાસ ।

તે ઉપર વળી કલસ ધરું, તેમાં કરું તે અતિ અજવાસ ॥ ૧ ॥

ઈંદ્રાવતી કહે છે, વૃંદાવનમાં શ્રી કૃષ્ણજીએ કરેલી અખંડ રાસલીલાનો પ્રકાશ રાસ ગ્રંથમાં પ્રકાશિત થયો. આ રાસનો પ્રકાશ (સ્પષ્ટીકરણ) પ્રકાશ ગ્રંથમાં કરવામાં આવ્યો. આ બંને રાસ-પ્રકાશ ગ્રંથો ઉપર, જેવી રીતે મંદિરોના શિખર પર કળશ મૂકવામાં આવે છે, તેવી રીતે અહીં કલશ ગ્રંથ પ્રસ્તુત કરી રહી છું. આ કલશ ગ્રંથ વ્રજ, રાસ તથા પરમધામની રહસ્યમયી લીલાઓથી ભરેલો છે. એનું હું સ્પષ્ટીકરણ કરું છું.

મારા સાથ સુણો એક વાતડી, કહ્યો સતનો મેં સાર ।

એ સારનો સાર દેખાડી, જગવું તે મારા આધાર ॥ ૨ ॥

હે મારા સુંદરસાથજી ! એક રહસ્યમય વાત સાંભળો. મેં શ્રી કૃષ્ણજીની વ્રજ તથા રાસની સત્ય (અખંડ) લીલાઓનું સારરૂપ વર્ણન રાસ તથા પ્રકાશ ગ્રંથોમાં કર્યું છે. એનું પણ સારતત્ત્વ બતાવીને મારા આધારરૂપ સુંદરસાથને હવે હું જાગૃત કરી દઉં.

શ્રી ધણીએ આવી મુને ધામથી, જગવી તે જુગતે કરી ।

તે વિધ સરવે રુદે અંતર, ચિત માંહે ચોકસ ધરી ॥ ૩ ॥

શ્યામાજીના અવતાર સદ્ગુરુ ધણી શ્રી દેવચન્દ્રજીએ પરમધામથી આવીને મારા આત્માને યુક્તિપૂર્વક જાગૃત કર્યો. એ યુક્તિ (પદ્ધતિ) ને મેં મારા ચિત્તમાં સારી રીતે ગ્રહણ કરી લીધી છે.

મુને મેળો થયો મારા ધણી તણો, તે વીતકની કહું વિધ ।

તે વિધ સરવે કહી કરી, દઉં તે ઘરની નિધ ॥ ૪ ॥

મારું મિલન જે રીતે મારા ધણી શ્રી સદ્ગુરુ સાથે નવતનપુરીમાં થયું, તે વૃત્તાંતનું વર્ણન હું કરી રહી છું. તેને બધી રીતે કહીને પરમધામની અખંડનિધિ-તારતમ જ્ઞાન તમને આપું છું.

મેં જે દિન ચરણ પરસિયાં, મુને કહ્યું તેહ જ દિન ।

દયા તે કીધી અતિ ઘણી, પણ મુને જોર થયું સુપન ॥ ૫ ॥

મેં જે દિવસે સદ્ગુરુનાં ચરણકમળનો સ્પર્શ કર્યો, એ જ દિવસે તેમણે મારા પર અતિ કૃપા કરી. બધાં તથ્યો સમજાવી દીધાં. પરંતુ અજ્ઞાનરૂપી નિદ્રા તેમ જ બાલ્યાવસ્થાને કારણે મારા પર સાંસારિક માયાનો પ્રભાવ વિશેષપણે છવાઈ રહ્યો.

મોહે સમાગમ પીઉસું, વાલે પૂછિયો વિચાર ।

આપોપું તમે ઓળખી, પ્રગટ કહો પ્રકાર ॥ ૬ ॥

સદ્ગુરુએ અક્ષરાતીત શ્રી કૃષ્ણ-દર્શનના પ્રસંગનો ઉલ્લેખ કરીને કહ્યું, જ્યારે મને શ્રી કૃષ્ણજીનાં દર્શન થયાં ત્યારે તેમણે મને વિચારપૂર્વક પ્રશ્ન કર્યો- શું તમે તમારા પોતાના આત્માને પિછાણો છો ? જો પિછાણતા હો તો વિસ્તારપૂર્વક કહો.

(સદ્ગુરુ શ્રી દેવચન્દ્રજીને અક્ષરાતીત શ્રી કૃષ્ણજીનો સાક્ષાત્કાર થયો. તે વખતે શ્રી કૃષ્ણજી અને સદ્ગુરુ વચ્ચે સંવાદ થયાનો આ પ્રસંગ છે. વળી આ પ્રસંગ આત્મા અને પરમાત્માનો સંવાદ છે. સદ્ગુરુ સ્વયં ઇન્દ્રાવતીના હૃદયમાં વિરાજમાન છે અને શ્રી કૃષ્ણજી સાથે થયેલા સંવાદને ઇન્દ્રાવતી દ્વારા વ્યક્ત કરી રહ્યા છે.)

આ મંડળ તાં તમે જોઈયું, કહો વીતકની જે વાત ।

આ ભોમનો વિચાર કહો, એ સુપન કે સાખ્યાત ॥ ૭ ॥

ફરીથી પૂછ્યું કે આ સંસારરૂપી મંડલને તમે બરાબર જોયું છે. હવે આ જગતનું રહસ્ય મને બતાવો. વિચારપૂર્વક કહો કે આ સંસાર સ્વપ્રવત (નાશવંત) છે કે સાક્ષાત્ (અવિનાશી) છે ?

આ જોઈ જે તમે રામત, કહો રામત કેહી પર ।

આ ભોમ કેહી તમે કોણ છો, કિહાં તમારા ઘર ॥ ૮ ॥

આ સંસારનો ખેલ તમે જોયો. આ ખેલ કેવા પ્રકારનો છે ? આ ભૂમિ (બ્રહ્માંડ) શું છે ? તેની રચના કેવી રીતે થઈ છે ? તમે કોણ છો અને તમારું મૂળ ઘર ક્યાં છે ?

આ કિહે અસ્થાનક તમે આવિયાં, જાગીને કરો વિચાર ।

નાર તું કોણ પીઉ તણી, કહો એહ તણો વિસ્તાર ॥ ૯ ॥

તમે ક્યા સ્થાને આવ્યા છો ? જાગૃત થઈને કહો કે તમે ક્યા ધણીનાં અર્ધાંગિની છો ? આ બધું વિસ્તારપૂર્વક સમજાવો.

તમે વીતકનું મુને પૂછ્યું, સુણો કહું તેણી વાત ।

આ મંડળ તાં દીસે સુપન, પણ થૈ લાગ્યું સાખ્યાત ॥ ૧૦ ॥

એ વખતે પ્રત્યુત્તર આપતાં સદ્ગુરુએ કહ્યું, હે ધની ! તમે મને જે વૃત્તાંત પૂછ્યો છે, તેની

વર્તમાન સ્થિતિ હું આપને કહી રહ્યો છું, આ સંસાર તો સ્વપ્નવત દેખાય છે, પરંતુ (એમાં મગ્ન થતાં તે) સાક્ષાત્ પ્રતીત થાય છે.

નિકળ્યું ન જાય એ માંહેથી, ક્યાંહે ન લાભે છેહ ।

એમાં પગ પંખીનો દીસે નહીં. કહું સનંધ સરવે તેહ ॥ ૧૧ ॥

આ સંસારથી છૂટકારો મેળવવો સંભવ નથી. તેનો અંત પણ ક્યાંય દેખાતો નથી. તેમાં આત્મારૂપી પક્ષીના પગ પણ દેખાતા નથી, અર્થાત્ અમે આત્માને ઓળખી શકતા નથી. હવે હું તેનું વિવરણ કરું છું.

આ ભોમને નવ ઓળખું, નવ ઓળખું મારું આપ ।

ઘર તણી મુને સુધ નહીં, સાંભરે નહીં મારો નાથ ॥ ૧૨ ॥

મને આ સંસાર (ભૂમિ) ની પિછાણ નથી. હું ખુદ મારી જાતને પણ ઓળખી શક્તો નથી. મને મારા મૂળ ઘરની સુધ પણ નથી. મારા પ્રિયતમ ઘણી કોણ છે તેનું સ્મરણ પણ મને નથી.

આ મંડળ દીસે છે પાધરો, એ તાં મૂલ વિના વિસ્તાર ।

રામતનો કોઈ કોહેડો, ન આવે તે કેમે પાર ॥ ૧૩ ॥

જોવામાં તો આ સંસાર સીધો અને સરળ લાગે છે પરંતુ મૂળ વિનાનો જ આ વિસ્તાર છે. આ ખેલ એક કોયડાની જેમ એવો તો મુંઝવણ ભર્યો છે કે તેનો નીવેડો કેમેય કરીને આવતો નથી.

આ મંડળ મોટો રામત ઘણી, જુઓ ઊભો કેમ અચંભ ।

એણે પાઈએ પગથી જિહાં જોઈએ, તિહાં દીસે તે પાંચે થંભ ॥ ૧૪ ॥

આ સંસારનું ક્ષેત્ર ઘણું વિશાળ (ગહન) છે. એમાં માયાવી છળકપટ ભરેલા ખેલ પણ ઘણા છે. એના અંગે વિચાર કરતાં એમ લાગે છે કે તે વિચિત્રતા (વિસ્મય) થી ભરેલો છે. અર્થાત્ ઉપર નિરાકાર છે અને નીચે જલ છે. તેના મૂળ આધાર વિશે આપણે વિચારીએ છીએ તો પાંચ તત્ત્વ (પૃથ્વી, જલ, વાયુ, અગ્નિ, અને આકાશ) સ્તંભ (આધાર) રૂપે જોવામાં આવે છે.

પાંચે તે જોઈએ જ્યારે જુજવા, ન લાભે કેહનો પાર ।

ભેળા તે કરી વળી જોઈએ, તો રચી ઊભો સંસાર ॥ ૧૫ ॥

આ પાંચેય તત્ત્વોને વળી અલગ-અલગ રૂપે જોઈએ તો તેમનો અંત જ દેખાતો નથી, પરંતુ તેમને એકઠાં કરીને, જોઈએ છીએ તો જણાય છે કે વસ્તુતઃ આ સંસાર પાંચ તત્ત્વો દ્વારા રચાયેલો છે અને તેના પર આધારિત છે.

માંહે થંભ એકે થિર નહીં, ફરે તે પાંચે ફેર ।

એનો ફેરવણહાર લાધે નહીં, માંહે તે અતિ અંધેર ॥ ૧૬ ॥

આ પાંચેય તત્ત્વોમાંથી એક પણ તત્ત્વ (સ્તંભ) સ્થિર નથી. તેઓ પાંચેય પોતપોતાની રીતે ચલાયમાન છે. તેનો ફેરવનારો જડતો જ નથી. એમાં તો ચારે તરફ અજ્ઞાનતારૂપી અંધકાર છવાયેલો છે.

પાંચે તે ફરે ફરે જુજવા, થાય નહીં પગ થોભ ।

એ અજાડી કોઈ ભાંતની, તે નહીં જોવા જોગ ॥ ૧૭ ॥

આ પાંચેય તત્ત્વો અલગ -અલગ થઈને ફરી રહ્યાં છે. વાસ્તવમાં એમનામાં સ્થિરતા નથી. તે ખરેખર તો ભ્રમમાં નાખી દે તેવી એક પ્રકારની ખાઈ છે. તેથી તે (માયા) જોવા યોગ્ય નથી.

એ અજાડી બંધ ઉથમે, બાંધી નાખે તત્કાળ ।

દ્રષ્ટ દીઠે બંધ પડે, એહવી દેખીતી જમજાળ ॥ ૧૮ ॥

આ સંસારની ખાઈ ઉલટા બંધનવાળી છે. તે જન્મ લેતાંની સાથે જ મનુષ્યને તત્કાળ પોતાનાં બંધનોમાં બાંધીને તેને ફસાવી દે છે. દૃષ્ટિ પડવા માત્રથી લોકો તેમાં બંધાઈ જાય છે તેથી એ પ્રત્યક્ષ ચમજાળ જ છે.

કાળી તે રાત કોઈ ઉપની, સૂઝે નહીં સળસાંધ ।

દિવસ તિહાં દીસે નહીં, માંહે તે ફરે સૂરજ ને ચાંદ ॥ ૧૯ ॥

જાણે કોઈ કાળી રાત ઉત્પન્ન થઈ છે, તેનો કોઈ સાંધો સૂઝતો નથી. સૂર્ય અને ચંદ્રમા આ સંસારમાં ઉદય અને અસ્ત થઈ રહ્યા છે, તેમ છતાં અહીં દિવસ (આત્મ-જ્ઞાન) નજરે આવતો નથી.

દિવસ નહીં અજવાસ નહીં, એ અંધેરના તિમર ।

એણે કાંઈ સૂઝે નહીં, આ ભોમ આપના ઘર ॥ ૨૦ ॥

એમાં ન તો જ્ઞાનરૂપી દિવસ છે અને ન તો તેનો પ્રકાશ છે. અહીં તો ગહન અંધકાર (અજ્ઞાન) ફેલાયેલો છે. આત્માને ન તો અહીંની ભૂમિની પિછાણ થાય છે કે ન તો તેને પરમધામની પિછાણ થાય છે.

અઊઠ કોટ સૂરજ ફરે, ફરે રાત ને પ્રભાત ।

એકવીસ બ્રહ્માંડ ઈંડા મધે, એકે માંહે ન થાય અજવાસ ॥ ૨૧ ॥

પયાસ કરોડ યોજનવાળી પૃથ્વીમાં કેવળ સાડા ત્રણ કરોડ યોજન પર્યન્ત જ સૂર્ય ધૂમે છે, જેનાથી રાત અને દિવસ થયા કરે છે. આ અંધકારમય સંસાર(મંડલ)માં બધાં મળીને એકવીસ બ્રહ્માંડ છે. પરંતુ એમાંના એકેયમાં જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશ દેખાતો નથી.

સુધ એણે થાય નહીં, સામું રુદે થાય અંધેર ।

અજવાસ એ પોહોંચે નહીં, દીઠે ચઢે સામા ફેર ॥ ૨૨ ॥

સૂર્ય તથા ચંદ્રના પ્રકાશ દ્વારા આત્મજ્ઞાનની સુધ થતી નથી. જ્ઞાનનો પ્રકાશ ન હોવાને કારણે હૃદયમાં અજ્ઞાનરૂપી અંધકાર રહે છે. માયાવી સૂર્યનો પ્રકાશ હૃદયસુધી પહોંચતો નથી. સૂર્યોદય થતાં જ મનુષ્ય સાંસારિક કાર્યોના ચક્રમાં ફસાઈ જાય છે.

ફરે ષટ્સુત ઉસ્નકાલ, વરસા ને સીતકાળ ।

નખત્ર તારે ફરે મંડળ, ફરે જીવ ને જંજાળ ॥ ૨૩ ॥

છ ઋતુઓ બદલાતી રહે છે, જેમાં ક્યારેક ગરમીની ઋતુ તો ક્યારેક ઠંડીની ઋતુ, ક્યારેક વર્ષા

તો ક્યારેક શીત ઋતુનું આગમન થાય છે. નક્ષત્ર અને તારાગણ પણ એના અનુસાર ધૂમતા રહે છે. તેની સાથોસાથ જીવ-જંતુ પણ આ સંસારની જંજાળમાં ધૂમ્યા કરે છે.

વાય વાદળ ગાજે વીજળી, જલધારા ન સમાય ।

ફેર ખાય પાંચે પાધરા, માંહેના માંહે સમાય ॥ ૨૪ ॥

વર્ષાઋતુમાં વાદળો દોડે છે, વીજળી ગર્જના કરે છે. વરસાદ થતાં પૃથ્વી પર જલધારાઓ સમાતી નથી. આ પાંચેય તત્ત્વો પોત- પોતાને સ્થાને ધૂમી રહ્યાં છે અને પછી અંદરનાં અંદર સમાઈ જાય છે.

પાંચે તે થૈ આવે પાધરા, જાણું થાસે તે પ્રલેકાળ ।

બળ દેખાડી આપણું, થૈ જાય પંપાળ ॥ ૨૫ ॥

જ્યારે આ પાંચેય તત્ત્વો એકત્ર થઈને આવે છે ત્યારે એવું લાગે છે જાણે પ્રલય થઈ જશે. સહુ પોતપોતાનો પ્રભાવ બતાવીને પછી નાશ થઈ જાય છે.

પાંચ તે થૈ આવે દોડતાં, દેખાડવા આકાર ।

તતખિણ તે દીસે નહીં, પરપંચ એ નિરધાર ॥ ૨૬ ॥

આ પાંચેય તત્ત્વોનું મિશ્રણ થાય છે ત્યારે સંસારનું સાકારરૂપ દેખાય છે. જેવાં એ અલગ થાય છે તો કંઈ પણ દેખાતું નથી. (વાસ્તવમાં તેઓ આધાર રહિત છે.) આ જ માયાનો પ્રપંચ છે.

એ પાંચે થકી જે ઉપના, દીસે તે ચૌદે ભવન ।

જીવન માંહે લાધે નહીં, જેની ઈછાએ ઉત્પન ॥ ૨૭ ॥

આ પાંચે તત્ત્વોથી ઉત્પન્ન થયેલ ચૌદ લોક આ બ્રહ્માંડમાં દેખાય છે. પરંતુ એમાં જીવની ઉત્પત્તિ કરનારું જીવન તત્ત્વ દેખાતું નથી અર્થાત્ જેની ઈચ્છામાત્રથી આ સંસાર ઉત્પન્ન થાય છે તે પરમાત્મા દેખાતા નથી.

એહનું મૂળ ડાળ લાધે નહીં, ઊભો તે કેણી અદાએ ।

માંહે સંધ કોઈ સૂઝે નહીં, એમાં દિવસ ન દેખું ક્યાંહે ॥ ૨૮ ॥

આ સંસારની ઉત્પત્તિનું મૂળ સ્થાન અને તેના વિસ્તારનું જ્ઞાન કોઈનેય થયું નથી કે આ કેવી રીતે આધારરહિત ઊભું છે. એમાં ક્યાં ક્યાં સાંધા (બંધન) છે તે કોઈનીય સમજમાં આવતું નથી. એવી રીતે એમાં દિવસ જેવો જ્ઞાનનો સ્પષ્ટ પ્રકાશ ક્યાંય પણ જોવા મળતો નથી.

સુર અસુર માંહે ફેરે, પસુ પંખી માનવ ।

મછ કછ વનરાય ફેરે, ફેરે જીવ ને જંત ॥ ૨૯ ॥

આ સંસારમાં દેવ, દાનવ, પશુ-પક્ષી તથા મનુષ્ય વિચરણ કરે છે. તે ઉપરાંત માછલી, કાચબા જેવાં જલચર, વનસ્પતિઓ અને જીવ-જંતુઓ પણ (અનેક યોનિઓમાં) ધૂમતાં રહે છે.

ગ્યાનની ઈહાં ગમ નહીં, સબદ ન પામે સેર ।

ગ્યાન દીવો તિહાં સું કરે, બ્રહ્માંડ આખો અંધેર ॥ ૩૦ ॥

લૌકિક જ્ઞાન (અપરાવિદ્યા) પરમતત્ત્વ સુધી પહોંચી ન શકવાને કારણે, તેના શબ્દો આ વિષયમાં

સ્પષ્ટ માર્ગદર્શન કરી શકતા નથી. જ્યારે આખું બ્રહ્માંડ અજ્ઞાનાનન્ધકારથી ભરેલું છે તો પછી દીપકના જેવું કર્મકાંડનું જ્ઞાન શું કરી શકે છે ?

કોહેડો કાળી રાતનો, એમાં પગ ન કાઢે કોય ।

અનેક કરે અટકળો, પણ બંધ ન છૂટે તોય ॥ ૩૧ ॥

કાળી રાત્રિના ઘોર અંધકારની જેમ આ માયાવી સંસારમાં અજ્ઞાનરૂપી અંધકાર ફેલાયેલો છે. કોઈ પણ આ અંધકારમાં પગ માંડી શકતું નથી. અર્થાત્ ભવસાગરનો કોઈ પાર પામી શકતું નથી. અનેક લોકો પરમાત્માની બાબતમાં કલ્પના તો કરે છે પરંતુ માયાની ગૂંચ ઊકલતી નથી.

તિમર ઘોર અંધેર કાળી, અને અંધેરનો નહીં પાર ।

મોહ લગે મોહજળ ભરયું, અસત ને આસાધાર ॥ ૩૨ ॥

આ સંસાર ગહન અંધકાર ભરેલી કાળી રાત્રિ જેવો છે. એનો કોઈ છેડો નથી. મોહતત્ત્વ (ઉત્પત્તિ સ્થાન) સુધી તો મોહજળ જ ભરેલું છે, જે અસાધારણપણે અસત્ય અને અજ્ઞાનથી છલોછલ ભરેલું છે.

પાંચે તે ઉત્પન મોહની, અને મોહ તો અગમ અપાર ।

નેત નેત કહી નિગમ વણિયા, આગળ સુધ ન પડી નિરાકાર ॥ ૩૩ ॥

આ પાંચેય તત્ત્વોની ઉત્પત્તિ મોહતત્ત્વમાંથી થઈ છે. સાંસારિક જીવો માટે તો મોહ પણ અગમ્ય અને અસીમ છે. એનો પાર ન પામતાં વેદો પણ નેતિ નેતિ કરીને પાછા હટી ગયા. કેમ કે નિરાકારની પાર (આગળ) તેઓ કંઈ સમજી શક્યા નહિ.

એમા પગ પંથ જ જોવંતાં, બંધ પડ્યાં તે જાણ સુજાણ ।

અનેક વચન વિચાર કહી, નેઠ લેવાણાં નિરવાણ ॥ ૩૪ ॥

આ સંસારથી છૂટકારો મેળવવા માટે લોકો દ્વારા અપનાવાયેલા અનેક માર્ગો જોવામાં આવે છે. તેને જોઈને ભલ-ભલા જ્ઞાનીઓ પણ બંધનમાં આવી ગયા (બ્રમિત થઈ ગયા). અનેક પ્રકારનાં વચનો પર વિચાર કરતાં કરતાં વાસ્તવમાં તો તેઓ સંસારમાં જ લીન થઈ ગયા.

એમાં જેમ જેમ જોઈ જોઈ જોઈએ, તેમ તેમ બંધ પડતાં જાય ।

અનેક ઉપાય જો કીજિએ, પ્રકાસ કેમે નવ થાય ॥ ૩૫ ॥

અહીં તો પ્રચલિત માર્ગો (સંપ્રદાયો) ને જેમ જેમ જોતા જાય છે તેમ તેમ તેમનાં બંધનમાં ફસાતા જાય છે. તેમનાથી મુક્ત થવા માટે અનેક ઉપાય કરવા છતાં પણ આત્મજ્ઞાનનો પ્રકાશ કોઈ રીતે પ્રાપ્ત થતો નથી.

અનેક બુધ ઈહાં આછટી, અનેક ફેરવ્યાં મન ।

અનેક કોધી કાળ કાંત થઈને, ભાજ્યા તે હાથ રતન ॥ ૩૬ ॥

અસંખ્ય જ્ઞાની વ્યક્તિઓ અહીં આવીને માર (પછાડ) ખાઈ ગયા. કેટલાય લોકોએ પોતાના મનને (એકાગ્ર કરીને) સંસારથી દૂર કરવાના પ્રયત્નો કર્યા. અનેક લોકોએ ક્રોધના આવેશમાં આવીને હાથમાં આવેલા મનુષ્ય જીવનરૂપી રત્નને કાળને વશ થઈને ખોઈ નાખ્યું.

કિહાં થકી અમે આવિયાં, અને પડ્યાં તે અંધેર માંહે ।

જીવન જોત અળગી થઈ, માંહેથી ન કેમે નિસરાએ ॥ ૩૭ ॥

અમે ક્યાંથી આવ્યાં છીએ ? અને કેવી રીતે આ અજ્ઞાનરૂપી ઘોર અંધકારમાં ફસાઈ ગયાં છીએ ? (આપણે એ જાણતાં નથી). પરમાત્માનો પ્રકાશ પ્રાપ્ત કરવો તો આઘો રહ્યો, ખૂદ આપણી પોતાની જીવન-જ્યોતિ (અક્ષરબ્રહ્મ)ને પણ જાણી ન શક્યાં. તેથી આ સંસારથી કેમેય કરીને નિસરી શકીશું નહિ.

એ મંડળ ધણી ત્રૈગુણ કહાવે, જાણું ઈહાંથી ટળસે અંધેર ।

પાર વાણી બોલે અટકળે, તેણે ઉતરે નહીં ફેર ॥ ૩૮ ॥

કેટલાય લોકોની એવી ધારણા છે કે આ સંસારના સ્વામી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહાદેવનું ભજન કરવાથી હૃદયનો અંધકાર દૂર થઈ જશે અને મુક્તિ મળશે. આવા લોકો પારની વાણી અર્થાત્ પરમાત્માને લગતી વાતો તો અનુમાનથી જ કર્યા કરે છે અને તેને કારણે તેઓ આવાગમનના ચક્રથી છૂટકારો પામતા નથી.

એનો બાર ઉઘાડી પાધરું, ચાલી ન સકે કોય ।

બ્રહ્માંડના જે ધણી કહાવે, તે બાંધ્યા રામત જોય ॥ ૩૯ ॥

આ બ્રહ્માંડની બહાર નિકળવાનું દ્વાર ખોલીને કોઈ પણ સીધો ચાલી શકતો નથી. આ બ્રહ્માંડના અધિપતિ કહેવડાવનારા ત્રિદેવો પણ આ ખેલને જોતાં-જોતાં જ એમાં બંધાઈ ગયા.

બીજા ફરે છે ફેરમાં, એને ફેર નહીં લગાર ।

પણ બાંધ્યા બંધ જે ખરી ગાંઠે, આવ્યા તે માંહે અંધાર ॥ ૪૦ ॥

અન્ય બધા સંસારી જીવો (જીવસૃષ્ટિ) બ્રહ્મજ્ઞાનના અભાવને કારણે, ત્રિદેવોની ઉપાસનામાં ગરકાવ થઈ આવાગમનના ચક્રમાં ફર્યા કરે છે. જો કે એ ત્રિદેવો માટે જન્મ-મરણનું ચક્ર હોતું નથી. અક્ષરબ્રહ્મે સંસારની રચના કરતી વખતે જે નિયમ (બંધન કે ગાંઠ) રચ્યા હતા તેમાં તેઓ બંધાયેલા રહે છે, જેને કારણે એમણે માયાના અંધકારમાં આવવું પડે છે અર્થાત્ જ્યારે જ્યારે સૃષ્ટિનું નિર્માણ થાય છે ત્યારે ત્યારે એમણે માયામાં આવવું પડે છે.

એ જેણે બાંધ્યા તેણે છૂટે, તિહાં લગે ન આવે પાર ।

પાર સુધ પામે નહીં, કોઈ કોહેડો અંધાર ॥ ૪૧ ॥

આ સંસારનું બંધન (ગાંઠ) જેમના (અક્ષરબ્રહ્મ) દ્વારા બાંધવામાં આવ્યું છે તેના દ્વાર જ એ છૂટી શકે છે, ત્યાં સુધી તેને મુક્તિ મળી શકતી નથી. જ્યાં સુધી પાર (પરમધામ)નું રહસ્ય સ્પષ્ટ થતું નથી ત્યાં સુધી આ સંસાર ગહન અંધકાર જેવો જ લાગશે.

બુધ વિના ઈહાં બંધાઈ, પડિયા તે સહુ ફંદ માંહે ।

એ વચન સુણી કરી, એણે સમે તે ગ્રહી મારી બાંહે ॥ ૪૨ ॥

બુદ્ધજી (જેઓ અખંડ જ્ઞાન અને બુદ્ધિના દાતા છે તેમના) વિના સંસારનાં પ્રાણીઓ આ માયાવી ફંદા (બંધનો)માં બંધાઈને ફસાયેલાં રહે છે. આવા વચન સાંભળીને ધામધણીએ તત્કાળ મારો હાથ પકડી લીધો.

બાંહે ગ્રહી બેઠી કરી, આવેસ દીધો અંગ ।

તે દિનથી દયા પસરી, પળ પળ ચઢતે રંગ ॥ ૪૩ ॥

આ આખાય પ્રસંગને પોતાના ઉપર લેતાં ઈન્દ્રાવતી કહે છે, સદ્ગુરુ ધણીએ આ રીતે મારો હાથ પકડીને મને બેઠો કરી મારા અંગમાં જોર ભર્યું. એ દિવસથી ધણીજીની દયા મારા પર વધતી ગઈ અને પ્રત્યેક ક્ષણ પ્રેમનો રંગ મારા ઉપર ચઢતો ગયો.

ઓળખી ઈન્દ્રાવતી, વાલે પ્રગટ કહ્યું મારું નામ ।

આ ભોમ ભરમ ભાજી કરી, દેખાડ્યાં ઘર શ્રી ધામ ॥ ૪૪ ॥

સદ્ગુરુએ મને ઓળખીને મારું નામ ઈન્દ્રાવતી કહ્યું. તેમણે આ માયાવી ભૂમિના ભ્રમને દૂર કરીને પરમધામનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન પણ કરાવ્યાં.

ઘર દેખાડી જગવી, આપ આવી આ વાર ।

કર ગ્રહીને કંઠ લગાડી,ત્યારે હું ઉઠી નિરધાર ॥ ૪૫ ॥

મૂળ ઘર - પરમધામને દેખાડીને સદ્ગુરુ ધણીએ મારા આત્માને જાગૃત કર્યો અને આ જાગણીના બ્રહ્માંડમાં આવીને, હાથ પકડીને મને ગળે લગાડી. ત્યારે હું (ઈન્દ્રાવતી) ખરેખર જાગૃત થઈને ઊભી થઈ ગઈ.

ભોમ ભલી ખેડી કરી, જળ સીંચિયું આધાર ।

વળી બીજ માંહે વાવિયું, સુણો સણગાનો પ્રકાર ॥ ૪૬ ॥

મારા હૃદયરૂપી ભૂમિને ઉપદેશ (જ્ઞાન) રૂપી હળથી ખેડીને ધામધણીએ પ્રેમરૂપી જળથી સિંચન કર્યું. ત્યાર પછી એમાં તારતમજ્ઞાન રૂપી બી રોપ્યું. હવે તેના અંકુરની વાત સાંભળો.

અંધેર ભાગી અસત ઉડ્યું, ઉપનું તત્ત્વ તેજ ।

જનમ જોત એવી થઈ, જે સૂઝે રેજારેજ ॥ ૪૭ ॥

તે અંકુરના પ્રભાવથી અજ્ઞાનનો અંધકાર નષ્ટ થયો અને અસત્ય દૂર થયું અને મૂળ (બ્રહ્મ) તત્ત્વના તેજનો મારામાં ઉદય થયો. તારતમ જ્ઞાન (બ્રહ્મજ્ઞાન)ની તે જ્યોતિ દેદીપ્યમાન થઈ ઊઠી તેનાથી મને પાતાળથી પરમધામ સુધીનું સઘળું સૂઝવા લાગ્યું.

કમાડ છાડ્યાં કોહેડે, ઉઘાડ્યાં સરવ બાર ।

રામત થૈ સરવ પાધરી, એ અજવાળું અપાર ॥ ૪૮ ॥

એ બ્રહ્મજ્ઞાને અજ્ઞાનરૂપી આવરણને દૂર કરીને અહીંથી પરમધામ સુધીનાં બધાં દ્વાર ખોલી નાખ્યાં. પરિણામે સંસારના ખેલનું રહસ્ય સ્પષ્ટ થઈ ગયું. વસ્તુતઃ તારતમ જ્ઞાનનો પ્રકાશ અસીમ છે.

સણગો ઉઠ્યો તે સતનો, અસત ભાગી અંધેર ।

આપોપું મેં ઓળખ્યું, ભાગ્યો તે અવળો ફેર ॥ ૪૯ ॥

સત્યવસ્તુ (અખંડ પરમધામ)નો અંકુર મારા અંતઃકરણમાં ફૂટ્યો. તેથી અસત્ય અને અંધકાર મારા હૃદયમાંથી ભાગી ગયાં. મેં મારી જાતને ઓળખી લીધી, જેને લઈને સાંસારિક ગૂંચો ઊકલી ગઈ.

વાલે ઓળખીને આપ મોસું, કીધું તે સગપણ સત ।

સનકુળ દ્રષ્ટે હું સમજી, આ જાણ્યું જોપે અસત ॥ ૫૦ ॥

સદ્ગુરુ ધણીએ મને ઓળખી અને પરમાત્મા સાથેના મારા અખંડ સંબંધને સ્પષ્ટ કરી આપ્યો. તેમની કૃપાદષ્ટિને લઈને હું સંસારની અસારતા (અસત્યતા) ને બરાબર સમજી શકી.

સનંધ સરવે કહી કરી, ઓળખાવ્યાં એંધાણ ।

હવે પ્રગટ થૈ હું પાધરી, મારી સગાઈ પ્રમાણ ॥ ૫૧ ॥

મૂળ સંબંધની બધી વાતો કહીને મૂળઘર - પરમધામના પ્રત્યેક ચિહ્ન (પચ્ચીસપક્ષ વગેરે) ની ઓળખાણ કરાવી. તેથી હવે હું મારા સંબંધને અનુરૂપ સ્પષ્ટપણે પ્રગટ થઈ છું.

હવે સાથ મારો ખોળી કાઢું, જે ભળી ગયો રામત માંહે ।

પ્રકાસ પૂરણ અમ કને, હવે છપી ન સકે ક્યાંહે ॥ ૫૨ ॥

હવે હું માયામાં ભ્રમિત થઈને ખોવાઈ ગયેલા આપણા મૂળ સંબંધી સુંદરસાથને ખોળીને તેમને બહાર કાઢીશ. કેમ કે હવે મારી પાસે અખંડ તારતમ જ્ઞાનનો પૂર્ણ પ્રકાશ છે. હવે આ જ્ઞાનનો પ્રકાશ ક્યાંય છૂપો રહી શકે એમ નથી.

ઓળખી સાથ ભેળો કરું, દ્રઢ કરી દઉં મન ।

રામત દેખાડી જગવું, કહી તે પ્રગટ વચન ॥ ૫૩ ॥

હું સુંદરસાથના આત્માને ઓળખીને તેમને એકઠા કરીશ અને તેમના મનમાં દૃઢ વિશ્વાસ પેદા કરીશ. માયાનો આ ખેલ બતાવીને તેમ જ તારતમ જ્ઞાનનાં વચનો પ્રગટ કરીને તેમને જાગૃત કરીશ.

પ્રકરણ ૧ ચોપાઈ ૫૩

રામત દેખાડી છે.

આ રામતના તમને, પ્રગટ કહું પ્રકાર ।

આ ભોમના બંધ છોડી દઉં, જેમ જુઓ જોપે કરાર ॥ ૧ ॥

ઈન્દ્રાવતી કહે છે, હે સુંદરસાથજી, હું આ ખેલની બાબતમાં તમને સહુને પ્રગટપણે કહું છું, આ ભૂમિનાં માયાવી બંધનોને હું હટાવી દઈશ જેથી તમે એને શાંતિથી જોઈ શકો.

એ સુપન તણી જે રામત, રચી તે અતિ અખ્યાત ।

મૂલ બુધ વિસરી ગઈ, જાણે સુપન નહીં સાખ્યાત ॥ ૨ ॥

આ સ્વપ્રવત્ સંસારરૂપી ખેલની રચના વિચિત્ર રીતે કરવામાં આવી છે. એટલે સુધી કે એમાં આવીને બ્રહ્માત્માઓની મૂળ બુદ્ધિ પણ ભ્રમિત થઈ ગઈ છે. તેથી તેઓ પણ આ માયાવી ખેલને સત્ય માની બેઠા છે.

પૂરું મનોરથ તમ તણાં, ઉઘાડું રામતનાં બાર ।

રામત દેખાડી કરી, કરું સતનો વિસ્તાર ॥ ૩ ॥

હે સુંદરસાથજી ! તમારી ઈચ્છાઓ પૂરી કરવાની મારી અભિલાષા છે. તેથી સંસારના આ

ખેલનું સ્પષ્ટીકરણ કરું અને સ્વપ્રવત્ અસત્ય સંસારનો ખેલ બતાવીને તમને અખંડ ઘર પરમધામની સત્ વસ્તુને વિસ્તારપૂર્વક દેખાડી દઉં.

અરધ સાથ રહ્યો અટકી, જેણે જોયાનો હરખ અપાર ।

સ્વાંગ દેખાડી વિધવિધનાં, પછે દઉં તે સતનો સાર ॥ ૪ ॥

અડધા સુંદરસાથ (તામસી સખીઓ) ને વ્રજ તથા રાસના દુઃખનો અનુભવ ન થવાને કારણે, દુઃખરૂપી સંસાર જોવાની ઉત્કંઠા મનની મનમાં રહી ગઈ. તેથી જુદી જુદી રીતે આ ખેલ બતાવીને પછી સત્નો સાર (વ્રજ, રાસ, અખંડ પરમધામ તથા ધામધણી) બતાવી દઉં.

વાત સુણો મારા વાલૈયા, સાથે દીઠાં તે દુખ સંસાર ।

કેમ થાય સાથ માહુ મારો, જિહાં ઊભી ઈંદ્રાવતી નાર ॥ ૫ ॥

હે મારા પ્યારા સદ્ગુરુ ! મારી વાત સાંભળો. સુંદરસાથે સંસારમાં ઘણાં દુઃખ દીઠાં છે. હવે ઈંદ્રાવતી સખી જેવી અહીં હોવા છતાં મારા સુંદરસાથને દુઃખ શા માટે થાય ?

તમે વાંકી તે વાટે ચલવિયા, વિસમાં તે કેમ ચલાય ।

હું ગ્રહી દઉં ધામ ધણી, તો સુખ મુને થાય ॥ ૬ ॥

હે સુંદરસાથજી ! તમે માયાના અવળે માર્ગે ચાલી રહ્યા છો. એવા વિષમ માર્ગ પર કેવી રીતે ચલાય ! હું તમને ધામધણીનો સાથ (હાથ) અપાવી દઉં. તો જ મને સુખ થશે.

હવે જાગી જુઓ મારા સાથજી, રામત છે બ્રહ્માંડ ।

જોપે જુઓ નેહે ચિતસું, મધ્ય ભરથજીને ખંડ ॥ ૭ ॥

હે મારા સુંદરસાથજી ! હવે તમે જાગૃત થઈને જુઓ. આ બ્રહ્માંડ માયાવી ખેલનું કેંદ્ર છે. એમાં પણ તમે ભરતખંડમાં આવ્યાં છો, તેથી એકાગ્રચિત્ત થઈ પ્રેમથી જુઓ.

જિહાં વાવિએ વ્રખ ઉપજે, જેનો ફળ વાંછે સહુ કોય ।

બીજ જેવું ફળ તેવું, કરત કમાઈ જોય ॥ ૮ ॥

અહીં (ભરતખંડમાં) ભક્તિનું બી વાવવાથી ધર્મરૂપી વૃક્ષ ઊગે છે. તેના મુક્તિરૂપી ફળને પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા બધાને હોય છે. જેવું બીજ છે તેવું ફળ હોય છે. તેવી રીતે અહીં બધા લોકો સારાં અને ખોટાં કર્મોની કમાણી કરે છે.

ભોમ ભલી ભરથ ખંડની, જિહાં નિપજે નિધ નિરમળ ।

બીજી સરવે ભોમ ખારી, ખારા તે જળ મોહજળ ॥ ૯ ॥

ભરતખંડની ભૂમિ અતિ ઉત્તમ છે. અહીં નિર્મળ નિધિ એટલે કે તારતમજ્ઞાન રૂપી પવિત્ર સંપત્તિ પ્રગટ થઈ છે. આ ભરત ખંડ સિવાયની બધી ધરતી ખારી અર્થાત્ ભક્તિવિહીન છે અને આ મોહજળ પણ ખારો (ભક્તિ વિહીન) છે.

એ મધે જે પુરી કહાવે, નૌતન જેહનું નામ ।

ઉતમ ચૌદ ભવનમાં, જિહાં વાલાનો વિશ્રામ ॥ ૧૦ ॥

આ સમગ્ર ભરતખંડમાં જે પુરી કહેવાય છે તેનું નામ નવતનપુરી છે. તે ચૌદેય લોકોમાં સર્વશ્રેષ્ઠ છે, કેમ કે એ ધામધણીનું વિશ્રામ સ્થળ છે.

રામત ઘણી રળિયામણી, તમે માંગી મન કરી ખંત ।

વિધ સરવે કહું તમને, જોપે જુઓ નેહચિત ॥ ૧૧ ॥

અહીં ઘણી જ મનમોહક અને સુંદર રામતો થઈ છે કે જેમને જોવા માટે તમે બધા સુંદરસાથે ઉત્સાહપૂર્વક માગણી કરી હતી. તેથી અહીંનો સઘળો વૃત્તાંત તમારી સમક્ષ કહી રહી છું જેથી તમે નિશ્ચિંત થઈને તેમને બરાબર રીતે જોઈ શકો.

રામત જોઈએજી, જોવા આવ્યા છું જેહ ।

માંગી આપણ ઘણી કને, આ દેખાડે છે તેહ ॥ ૧૨ ॥

હે સુંદરસાથજી ! માયાવી સંસારનો આ ખેલ જુઓ. તેને જોવા તો આપણે બધાં અહીં આવ્યાં છીએ. કેમ કે આપણે ધામધણી પાસે એની માંગણી કરી હતી. તે ખેલ ધામધણી આપણને બતાવી રહ્યા છે.

મોહોરા તે દીસે સહુ જુજવા, અને જુજવી મુખવાણ ।

સ્વાંગ કાછે સહુ જુજવા, જાણે દીસંતાં પ્રમાણ ॥ ૧૩ ॥

આ સંસારમાં મત-મતાંતર, પંથ, સંપ્રદાય અને લોકો અલગ અલગ દેખાય છે, તેમની બોલી પણ અલગ અલગ છે. તેઓ પોત પોતાની વેશભૂષાને અલગ અલગ રીતે અપનાવે છે. બાહ્યદૃષ્ટિએ બધું પ્રમાણિત (સત્ય) દેખાય છે.

વિધ વિધનાં વેષ લાવે, જાણે રામત નિરવાણ ।

બ્રાહ્મણ ખત્રી વૈસ સૂદ્ર, મળી તે રાણે રાણ ॥ ૧૪ ॥

એ લોકો અલગ અલગ પ્રકારના વેશ ધારણ કરી લે છે અને સમજે છે કે આ ખેલ સ્થાયી છે. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર ચારેય વર્ણોના લોકો તેમજ રાજા - મહારાજા વગેરે બધા આ ખેલમાં નિમગ્ન છે.

માંહો માંહે સગા સમંધી, માંહે કુટુંબનો વહેવાર ।

હંસે હરખે રુએ સોકે, ચૌદ વિદ્યા વરણ ચાર ॥ ૧૫ ॥

અહીં બધાં અંદરોઅંદર સગાં સંબંધી છે અને એક પરિવારની જેમ જ વ્યવહાર કરે છે. કોઈ આનંદપૂર્વ હસે છે તો કોઈ ક્યારેક શોકથી રડે છે, દુઃખી થાય છે. ચૌદેય વિદ્યાઓમાં નિપુણ સંસારના ચારે વર્ણોના લોકોની આવી સ્થિતિ છે.

અઢારે વરણ એણી વિધે, લોભે લાગ્યા કરે ઉપાય ।

વિના અગની પર જલે, અંગ કામ ક્રોધ ન માય ॥ ૧૬ ॥

એવી રીતે અઢારે વરણ (નવ નારુ, પાંચ કારુ તથા ચાર વર્ણો મળીને અઢાર વરણ) ના લોકોની પણ આવી જ ગતિ-વિધિ છે. તેઓ બધા લોભને વશ થઈને સ્વાર્થને પોષવાના ઉપાયો કરે છે. અગ્નિ વગર જ એવા લોકોની પાંખો બળી રહી છે. તેમના અંગ પ્રત્યંગમાં કામ-ક્રોધ સમાઈ શકતો નથી.

અનેક સહેર બજાર ચૌટા, ચોક ચોવટા અનેક ।

અનેક કસબી કસબ કરતાં, હાટ પીઠ વસેક ॥ ૧૭ ॥

અહીં અનેક પ્રકારના શહેર, બજાર અને ચોક પણ છે. ચોક અને બજારોમાંથી નીકળવાના અનેક માર્ગો છે. અનેક વેપારીઓ અહીં વેપાર કરે છે. વળી અઠવાડિક હાટ અને વાર્ષિક પીઠ (મેળા) પણ ભરાય છે.

સ્વાંગ સરવે સોભાવીને, કરે હો હો કાર ।

કોઈ માંહે આહાર ખાધા, કોઈ ખાધા અહંકાર ॥ ૧૮ ॥

આ રીતે અનેક પ્રકારના આડંબર રચીને ઘણા લોકો પ્રલાપ (ભૂમબરાડા) કર્યા કરે છે. એમાંના કેટલાક તો માયાને જ પોતાનો આહાર બનાવે છે તો કોઈ અહંકારને પોતાનો આહાર બનાવે છે.

કોઈ માંહે વહેવારિયા, કોઈ રાણા રાય ।

કોઈ માંહે રાંક રોવતાં, એ રામત એમ રમાય ॥ ૧૯ ॥

કોઈ સાંસારિક વ્યવહારમાં કુશળ છે અર્થાત્ શેઠ શાહુકાર બનીને લેણદેણના વ્યવહારમાં જ રચ્યા પચ્યા રહે છે. કોઈ રાજા મહારાજા બની બેઠા છે. કોઈ ગરીબ થઈને રોતા ફરે છે. આ સંસારનો ખેલ આ રીતે ચાલ્યા કરે છે.

કોઈ પોઢે પલંગ કનકને, કોઈ ઉપર ઢોળે વાય ।

વાતો કરતાં જી જી કરે, એ રામત એમ સોભાય ॥ ૨૦ ॥

કેટલાક સોનાના પલંગ પર શયન કરે છે તો કેટલાક એમની સેવા શુશ્રૂષામાં પંખા નાખી રહ્યા છે. આવા લોકોની સાથે વાતો કરતી વખતે સેવક ગણ નમ્રતાપૂર્વક જી-હજૂરી કર્યા કરે છે. અહીં આ રીતે માયાવી ખેલ શોભી રહ્યો છે.

કોઈ બેસે પાલખી, કોઈ ઉપાડી ઉજાય ।

કોઈ કરે છત્ર છાયા, રામત એમ જ થાય ॥ ૨૧ ॥

કેટલાક લોકો પાલખીમાં બેઠેલાં છે અને કેટલાક લોકો એ પાલખીને લઈને દોડી રહ્યા છે. કેટલાક લોકો (ધનવાનો, રાજા, મહારાજાઓ અને વરરાજાઓ પર) છત્ર લઈને ઊભા રહે છે. આ રીતે આ ખેલ ચાલ્યા કરે છે.

માંહો માંહે સનમંધ કરતાં, ઉછરંગ અંગ ન માય ।

અબીર ગુલાલ ઉડાડતાં, સહેરોમાં ફેરા ખાય ॥ ૨૨ ॥

આવા લોકો પરસ્પર વૈવાહિક સંબંધો પણ સ્થાપે છે, અને તેનાથી એમનો આનંદ અસીમ થઈ ઊઠે છે. અબીલ, ગુલાલનો છંટકાવ કરતાં શહેરોમાં વરયાત્રા ફેરવાય છે.

આભરણ પહેરી અસ્વ ચઢે, કોઈ કરે છાયા છત્ર ।

કોઈ નાટારંભ કરે, કોઈ બજાડે વાજંત્ર ॥ ૨૩ ॥

કોઈ વસ્ત્રાભૂષણ પહેરીને ઘોડા પર ચડે છે. કોઈ તેના પર છત્રછાયા કરે છે. કેટલાય લોકો તેમની આગળ નૃત્યગાન કરે છે તો કેટલાક મોટાં વાજિંત્રો વગાડે છે.

કોઈ સીઢી બાંધી આવે સામા, કરે તે પોક પુકાર ।

પ્રહ વેદના અંગ ન માય, પીટે માંહે બજાર ॥ ૨૪ ॥

એવામાં કોઈ અર્થી (નનામી) લઈને સામેથી આવે છે અને પોક પણ મૂકે છે. તેના અંગમાં વિરહની વેદના સમાતી નથી અને રડતા કકળતા ભર્યા બજારમાં છાતી કૂટે છે.

દેહેન હાથે દિએ પોતે, રુદન કરે જલધાર ।

સગા સમંધી સહુ મળી, ટળવળે નર નાર ॥ ૨૫ ॥

પોતાના જ હાથે પોતાના મૃત સ્વજનનો અગ્નિ સંસ્કાર કરે છે. અને શોકાતુર થઈને આંસુ વહાવતા રોયા કરે છે. આવી રીતે એકઠાં થયેલાં સ્ત્રીપુરુષો અત્યંત વ્યાકુળ (દુઃખી) થઈ જાય છે.

કોઈ માંહે જનમ પામે, કોઈ પામે મરન ।

કોઈ માંહે હરખસું, કોઈ સોક રુદન ॥ ૨૬ ॥

આ સંસારમાં ક્યાંક કોઈકનો જન્મ થાય છે તો એ સમયે ક્યાંક કોઈકનું મૃત્યુ પણ થાય છે. તેથી એક બાજુ કેટલાક લોકો પ્રસન્નતાપૂર્વક આનંદ માણતા દેખાય છે તો બીજી બાજુ કેટલાક શોકગ્રસ્ત થઈને રોતા જોવા મળે છે.

ખરચે ખાએ અહંમેવે, માંહોમાંહે મોટા થાય ।

દાન કરી કીરત કહાવે, એ રામત એમ રમાય ॥ ૨૭ ॥

કેટલાક લોકો ગર્વ અને મોટાઈ બતાવવામાં ધનનો વ્યર્થ ખર્ચ કરે છે. દેખાદેખીમાં તેઓ એકબીજાથી ચડિયાતા દેખાવા માગે છે. કોઈ કોઈ દાનપુણ્ય કરીને યશ કમાય છે. આ ખેલ આ રીતે ચાલ્યા કરે છે.

કોઈ કિરપી કોઈ દાતા, કોઈ જાયક કહેવાય ।

કોઈના અવગુણ બોલે, કોઈના ગુણ ગાય ॥ ૨૮ ॥

કોઈ કૃપણ, કોઈ દાનવીર તો કોઈ ભિક્ષુક કહેવાય છે. સાધારણ રીતે કેટલાક લોકો દાન દેનારનાં ગુણગાન કરે છે, અને નહીં આપનારની નિંદા કરે છે.

કોઈ ચઢી ચકડોળ બેસે, આગળ તુરી ગજ પાયદળ ।

વિધવિધનાં વાજંત્ર બાજે, જાણે રાજ નેહયળ ॥ ૨૯ ॥

કોઈ રાજા -મહારાજા સિંહાસન પર બેસીને પોતાની સવારી કાઢે છે. તેમની આગળ ઘોડા, હાથી અને પાયદળના સિપાઈ ચાલે છે. એ વખતે જાત જાતનાં વાજિંત્ર વગાડાય છે. તેઓ મનમાં એવું સમજે છે કે જાણે તેમનું રાજ્ય અખંડ (કાયમ રહેવાનું) છે.

સામ સામી કરે સેન્યા, ભારથ કરે લોહ અંગ ।

અહંકારે આકાર પછાડે, નમે નહીં અભંગ ॥ ૩૦ ॥

એ રાજા મહારાજાઓ ક્યારેક એક બીજાની સાથે સંઘર્ષ થવાને કારણે સામ સામે સેનાઓ ગોઠવી દે છે. શરીરમાંથી રક્ત વહેવડાવનારી તલવારોથી યુદ્ધ કરે છે. અભિમાની થઈને શરીરને કષ્ટ આપે છે. પરંતુ કોઈ પણ પ્રકારે નમતા નથી.

કોઈ જીતે કોઈ હારે, હરખ સોક ન માય ।

દિસા સરવે જીતી આવે, તે પ્રથીપત કહેવાય ॥ ૩૧ ॥

યુદ્ધમાં કોઈ વિજય પ્રાપ્ત કરે છે તો કોઈ હારી જાય છે. જીતનારને ઘણો આનંદ થાય છે અને હારનાર અત્યંત શોકથી વ્યાકુળ થઈ જાય છે. જે દશેય દિશાઓને જીતી લે છે તે પોતાને પૃથ્વીપતિ તરીકે જાહેર કરે છે.

કોઈ ભર્યા લઈ ભાકસી, ઉથમે બંધ બંધાય ।

માર માથે પડે મોહોકમ, રામત એણી અદાય ॥ ૩૨ ॥

પૃથ્વીપતિ થયા પછી હારેલા રાજાઓને બંદી બનાવી જેલમાં પૂરવામાં આવે છે. કેટલાકને ઊંધા મસ્તકે લટકાવીને દોરડાથી બાંધે છે અને તેના મસ્તક પર નિર્દયતાપૂર્વક પ્રહાર કરે છે. સંસારનો આ માયાવી ખેલ આવા સ્વરૂપનો છે.

જીત્યા હરખે પૌરસે, સૂરાતન અંગ ન માએ ।

હાર્યાં તિહાં સોક પામે, કરે મુખ ત્રાહે ત્રાહે ॥ ૩૩ ॥

વિજયી પોતાના પુરુષાર્થથી ખુશ થાય છે. વીરતાની ખુશી તેનાં અંગોમાં સમાતી નથી. હારનારો શોકગ્રસ્ત થઈને ત્રાહીમામ્ ત્રાહીમામ્ (મારી રક્ષા કરો, મને બચાવો) એવા પોકારો કરવા લાગે છે.

કોઈ માંહે રોગિયા, અને કોઈ માંહે અંધ ।

કોઈ લૂલા કોઈ પાંગળા, રામત એહ સનંધ ॥ ૩૪ ॥

આ સંસારમાં કોઈ રોગગ્રસ્ત છે, કોઈ નેત્રહીન છે, કોઈ લંગડા છે, કોઈ અપંગ છે. આ માયાવી ખેલ જ આવો છે.

કોઈ માંહે ફકીર ફરતાં, ઉદમ નહીં ઉપાય ।

ઉદર કારણ કષ્ટ પામે, ભીખે પેટ ન ભરાય ॥ ૩૫ ॥

કોઈ આ માયામાં ફકીર બનીને ઘૂમ્યા કરે છે અને કોઈ ઉદમ કરતા નથી. પેટને માટે તેઓ કષ્ટ સહન કરે છે, પરંતુ તેઓ એવું સમજતા નથી કે ભિક્ષાથી ક્યારેય પેટ ભરાતું નથી. અર્થાત્ તૃષ્ણા ક્યારેય શાંત થતી નથી.

પ્રકરણ ૨ ચોપાઈ ૮૮

(શ્રીપ્રાણનાથજીએ ઉપર્યુક્ત પ્રકરણમાં પ્રવૃત્તિમાર્ગી લોકોના ખેલનું વર્ણન કર્યું છે. હવે તેઓ નિવૃત્તિમાર્ગી લોકોના ખેલનું વર્ણન કરે છે.)

રામતમાં વળી રામત

એ રામત માંહે જે રામતો, તેનો ન લાભે પાર ।

એ વેષો માંહે વળી વેષ સોભે, સ્વાંગ સહુ સંસાર ॥ ૧ ॥

આ રામતમાં બીજી નાની નાની રામતો પણ થાય છે અને એનો તો કોઈ પાર નથી. બધાએ ધારણ કરેલા વેશોમાં પણ વિવિધ પ્રકારના વેશો શોભે છે. આમ સંસારમાં વેશભૂષાનો સ્વાંગ

અનેક રીતે જોવામાં આવે છે.

કોઈ વેષ જો સાધ કહાવે, કોઈ ચતુર સુજાણ ।

કોઈ વેષ જો દુષ્ટ કહાવે, કોઈ મૂરખ અજાણ ॥ ૨ ॥

કેટલાક વેશધારી લોકો સાધુ કહેવાય છે તો કેટલાક પોતાને ચતુર અને જ્ઞાની માને છે. કેટલાક લોકો તો પોતાના વેશને લઈને જ દુષ્ટ કહેવાય છે. તેમ જ કેટલાક મૂર્ખ અને અજ્ઞાની કહેવાય છે.

અનેક પગથી પરબ પરવાહ, દયા દાન દેવાય ।

દેખાડું સહુ કરી સાગર, માંહેના માંહે સમાય ॥ ૩ ॥

અનેક લોકો પ્રજાની સુખસુવિધા માટે ઘાટો પર પગથિયાં કરાવે છે, પરબો બેસાડે છે અને અન્નક્ષેત્ર પણ ખોલે છે. દયાળુ થઈને દાન-દક્ષિણા પણ આપે છે. હે સુંદરસાથજી ! આ રીતે આ સંસારની બધી પરંપરાઓ વિસ્તારથી બતાવી રહી છું. વાસ્તવમાં આ બધા લોકો ભવસાગરમાં જ સમાઈ જાય છે.

અનેક દેહરા અપાસરા, માંહે મુનારા મસીત ।

તળાવ કૂવા કુંડ વાવરી, માંહે વિસામાં કે રીત ॥ ૪ ॥

હિંદુ લોકો અનેક મંદિર અને જૈન લોકો દેરાસર અને ઉપાશ્રય બનાવે છે. મુસલમાનો મિનારા અને મસ્જિદો બંધાવે છે. પરમાર્થ કરનારા લોકો તળાવ, કૂવા, કુંડ અને વાવ ખોદાવે છે. લાંબા માર્ગોમાં વચ્ચે વચ્ચે વિશ્રામ માટે વિશ્રામગૃહ (વિસમા) પણ બંધાવે છે.

કે જુગતે જગન કરતાં, કે જુગતે ઉપચાર ।

કે જુગતે ધરમ પાળે, પર હિરદે ધોર અંધાર ॥ ૫ ॥

કેટલાક લોકો યુક્તિપૂર્વક યજ્ઞ કરે છે. કંઈ કેટલાય પરોપકાર કરે છે. કેટલાક લોકો ચતુરાઈ પૂર્વક ધર્મ પાલનનો ઢોંગ કરે છે, પરંતુ તેમના હૃદયમાં અજ્ઞાનનો ધોર અંધકાર છવાયેલો રહે છે.

કે જુગતે સિધ સાધક, કે જુગતે સંન્યાસ ।

કે જુગતે દેહ દમે, પણ છૂટે નહીં જમફાંસ ॥ ૬ ॥

કેટલાક લોકો યુક્તિ પૂર્વક પોતાનો પ્રભાવ ફેલાવીને પોતાને સિદ્ધ સાધક કહેવડાવે છે. કેટલાક લોકો યુક્તિપૂર્વક સંન્યાસ ગ્રહણ કરે છે. કેટલાય લોકો પોતાની ઈંદ્રિયોનું દમન કરે છે. પરંતુ આટલું કરવા છતાં પણ અહંકારને લઈને તેઓ યમરાજના ફંદામાંથી છૂટી શકતા નથી.

કે જુગતે વેરાગ વરતે, કે જોગ પાળે સિધ ।

મઠવાલે પિંડ પાળે, પણ નહીં પરમની નિધ ॥ ૭ ॥

કેટલાક લોકો વૈરાગી થાય છે. કેટલાક લોકો યોગસાધના દ્વારા સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે. કેટલાક મઠાધીશ બનીને પોતાના દેહનું પાલન કરે છે. પરંતુ પરમપદની નિધિ તેમની પાસે હોતી નથી.

આપને નવ ઓળખે, નવ ઓળખે પરમેશ્વર ।

તો પાર તે કેમ પામે, જિહાં સુધ ન પોતે ઘર ॥ ૮ ॥

આવા લોકો સ્વયં પોતાને પણ ઓળખી શક્તા નથી તેમજ પરમાત્માને પણ ઓળખી શક્તા નથી. એમને આમ પોતાની કે પોતાના મૂળ ઘરની જ ખબર નથી તો પછી તેઓ પરમતત્ત્વને કેમ કરીને પામશે ?

ષટચક્ર નાડી પવન, સાધે અજપા અનહદ ।

કે ત્રવેની ત્રકૂટી, જોતી સોહં રાતે સબદ ॥ ૯ ॥

કેટલાક યોગાભ્યાસીઓ શરીરમાંનાં છ ચક્ર(ષટ્ ચક્ર)ની સાધના કરીને શ્વાસને બ્રહ્મરંધ્રમાં રોકીને મંત્રનો અજપાજપ કરીને એના અનહદ નાદને સાંભળવાનો પ્રયાસ કરે છે. કોઈ ત્રિવેણી ત્રિકૂટી (કપાળમાં જ્યાં ઈડા, પિંગળા અને સુષુમ્ણા નાડી મળે છે તે સ્થાન) ની સાધના કરીને જ્યોતિ સ્વરૂપનું દર્શન કરવાનો પુરુષાર્થ કરે છે અને ‘સોહં’ શબ્દના જપમાં મગ્ન રહે છે.

કોઈ ષટદરસની કહાવે, ધરે તે જુજવા વેષ ।

પારબ્રહ્મને પામે નહીં, રુદે અંધેરી વસેષ ॥ ૧૦ ॥

કેટલાક લોકો તો છ શાસ્ત્રોના જ્ઞાતા કહેવાય છે. તેઓ અલગ અલગ પ્રકારના વેશ ધારણ કરે છે. પરંતુ તેઓ પરબ્રહ્મ પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરી શક્તા નથી કેમ કે તેમના હૃદયમાં અહંકારરૂપી અંધકાર છવાયેલો છે.

શ્રીપાત પંડિત બ્રહ્મચારી, ભટ વેદિયા વેદાંત ।

પુરાણ જોઈ જોઈ સરવે પઢિયા, પરમહંસ સિધાંત ॥ ૧૧ ॥

કેટલાક લોકો મોટા મોટા ધુરંધર શ્રીપાદ, પંડિત તેમજ બ્રહ્મચારીના વેશમાં રહે છે. તેઓ વેદપાઠી, વેદાંતી ને ભટ્ટજી કહેવાય છે. પુરાણોને પઢીને કેટલાક લોકો પંડિત-પ્રવીણ કહેવાય છે અને કેટલાક સૈદ્ધાંતિકો પરમહંસ બની જાય છે.

અલપ આહારી નિદ્રા નિવારી, સબદ સત વિચારી ।

આચારી ને નેમ ધારી, પણ મૂકે નહીં અંધારી ॥ ૧૨ ॥

કેટલાક અલ્પ આહાર કરે છે, નિદ્રા પર વિજય મેળવી લે છે, અને સત્ય શબ્દ (જ્ઞાન) પર વિચાર કરતા હોય છે. કેટલાક યમ-નિયમનું પાલન કરી સદાચારી તેમજ સંયમી કહેવાય છે, પરંતુ તેમનો અહંકારરૂપી અંધકાર દૂર થતો નથી.

સંત મહંત અનેક મુનિવર, દેખીતાં ડિગંમર ।

જાય સહુએ પ્રધલ પૂરે, કાપડી કલંદર ॥ ૧૩ ॥

આ સંસારમાં અનેક સંત, મહંત અને શ્રેષ્ઠ મુનિવરો છે. કેટલાક દિગંબર દેખાય છે પરંતુ એ બધા માયાના પ્રબળ પ્રવાહમાં તણાય છે. આવી સ્થિતિ કાપડી અને કલંદર જેવા વેશધારીઓની પણ છે.

સીલવંતી સતી કહાવે, આરજા અરધાંગ ।

જતી બરતી પોસાંગરી, એ અતિ સોભાવે સ્વાંગ ॥ ૧૪ ॥

કેટલીક સ્ત્રીઓ શીલવતી અને સતી કહેવાય છે. કેટલીક આર્યા અને અર્ધાંગિની બનેલી છે. કેટલાક લોકો યતિ, વ્રતી અને પોસાંગરીના વેશ ધરાવનારા છે. આ બધાએ આડંબરયુક્ત અત્યંત સુંદર વેશ ધારણ કરેલા છે.

મલક મુલ્લાં મલંગ જિંદા, બાંગ દે મન ધીર ।

પાક થૈ થૈ સહુએ પઢિયા, મીર પીર ફકીર ॥ ૧૫ ॥

કેટલાક લોકો મલેક, મુલ્લાં અને મુસ્લિમ ફકીર હોવાનો દાવો કરે છે. કેટલાક મનને સ્થિર કરીને બાંગ પોકારે છે અને મીર (ધર્માચાર્ય) પીર (ગુરુ) ફકીર (સાધુ) વગેરે બધા પાક (પવિત્ર) થઈને કુરાનાદિ પઢે છે.

કે કરામત કોટલ, ઓલિયા આલમ ।

બોદલા બેકેદ સોફી, જાણી કરે જુલમ ॥ ૧૬ ॥

કેટલાક લોકો કુટિલ કરામતો (ચમત્કારો) બતાવે છે અને કેટલાક લોકો પોતાની જાતને ઓલિયા (ખુદાનો દોસ્ત) કે આલિમ (પ્રશિક્ષિત) સમજે છે. કેટલાક લોકો બોદલા, બેકેદ (બંધન રહિત) અને સૂફી વેશ ધારણ કરીને જાણી જોઈને પોતાની જાત પર અત્યાચાર કરે છે.

અનેક માંહે ધરમ પાળે, પંથ પ્રગટ થાય ।

આંધળા જેમ સંગ ચાલે, એ પાખંડ એમ રચાય ॥ ૧૭ ॥

આ સંસારમાં અનેક લોકો ધર્મનું પાલન કરે છે. કેટલાક લોકો પોતાનો નવો જ પંથ ચલાવે છે. કેટલાક લોકો તેમનું આંધળું અનુકરણ કરવા લાગી જાય છે. સંસારનો આ ખેલ કંઈક આવો જ દંભી અને પાખંડથી ભરેલો છે.

રમે માંહોમાંહે રબદે, કરે પરસપર ક્રોધ ।

મછ ગલાગલ માંહે સઘળે, મૂકે નહીં કોઈ બ્રોધ ॥ ૧૮ ॥

કેટલાક લોકો અહીં રમતાં (પરસ્પર) વાદવિવાદ કરીને ગુસ્સે થાય છે. જેવી રીતે સાગરમાં મોટી માછલી નાની માછલીને ગળી જાય છે એ રીતે અહીં મોટા લોકો નાનાને દબાવે છે. તેથી પરસ્પર ઈર્ષ્યા અને દ્વેષ છોડતા નથી.

પ્રકરણ ૩ ચોપાઈ ૧૦૬

પંથ પૈડાની ખેંચાખેંચ

કોઈ કહે દાન મોટું, કોઈ કહે ગ્યાન ।

કોઈ કહે વિગ્યાન મોટું, એમ વદે સહુ ઉનમાન ॥ ૧ ॥

પ્રત્યેક સંપ્રદાયના લોકો પોતપાતાની ધારણાને સાચી માને છે. દાખલા તરીકે કોઈ કહે છે કે દાન જ મોટું છે, જ્યારે બીજો જ્ઞાનને જ સર્વોત્તમ માને છે. કોઈ કહે છે કે વિજ્ઞાનની જાણકારી જ સર્વશ્રેષ્ઠ છે. આમ તેઓ અટકળો કરે છે.

કોઈ કહે કરમ મોટું, કોઈ કહે મોટો કાળ ।

કોઈ કહે અગમ મોટું, એમ રમે સહુ પંપાળ ॥ ૨ ॥

ષટ્શાસ્ત્રના જ્ઞાતાઓમાંથી કોઈની (મીમાંસા મત વાળાઓની) માન્યતા છે કે કર્મ જ સહુથી મોટું છે. જ્યારે (વૈશેષિક મતવાળાઓ) કાળને જ મોટો માને છે. કેટલાક લોકો અગમને મોટું દર્શાવે છે. આમ બધા ખોટા ભ્રમમાં અટવાયા કરે છે.

કોઈ કહે તીરથ મોટું, કોઈ કહે મોટું તપ ।

કોઈ કહે સીલ મોટું, કોઈ કહે મોટું સત ॥ ૩ ॥

કોઈ કહે છે કે તીર્થ જ મોટું છે તો કોઈ તપને મુખ્ય માને છે. કેટલાક લોકો શીલ-સંતોષનું મહત્ત્વ દર્શાવે છે તો કોઈ સત્યને જ સહુથી મોટું માને છે.

કોઈ કહે વિચાર મોટો, કોઈ કહે મોટું વ્રત ।

કોઈ કહે મત મોટી, એમ વદે કે જુગત ॥ ૪ ॥

કોઈ શુદ્ધ વિચારધારાને મોટી માને છે, તો કોઈ વ્રતને સર્વોપરી કહે છે. કોઈ સત્બુદ્ધિને અતિ ઉત્તમ માને છે. આમ યુક્તિ પ્રયુક્તિઓ દ્વારા પોતપોતાના મતને રજૂ કરે છે.

કોઈ કહે કરણી મોટી, કોઈ કહે મુગત ।

કોઈ કહે ભાવ મોટો, કોઈ કહે ભગત ॥ ૫ ॥

કોઈ કરણી (શુદ્ધ કર્મ કે આચરણ) ને મોટી કહે છે તો કોઈ મુક્તિને મુખ્ય કહે છે. કોઈ ભાવને મોટો માને છે તો કોઈ ભક્તિને શ્રેષ્ઠ માને છે.

કોઈ કહે કીરતન મોટું, કોઈ કહે શ્રવન ।

કોઈ કહે વંદની મોટી, કોઈ કહે અરચન ॥ ૬ ॥

ભક્તિમાં પણ કેટલાક કીર્તનભક્તિને શ્રેષ્ઠ માને છે તો કેટલાક શ્રવણ ભક્તિને ઉત્તમ કહે છે. કોઈ વંદનને ઉચ્ચ માને છે તો કોઈ અરચનને પ્રધાનતા આપે છે.

કોઈ કહે ધ્યાન મોટું, કોઈ કહે ધારણ ।

કોઈ કહે સેવા મોટી, કોઈ કહે અરપણ ॥ ૭ ॥

કોઈ ધ્યાનની મુખ્યતા બતાવે છે તો કોઈ ધારણાની મુખ્યતા દર્શાવે છે. કોઈ સેવા (શુશ્રૂષા) તેમજ પરોપકારને ઉત્તમ માને છે તો કોઈ સમર્પણ ભાવને શ્રેષ્ઠ કહે છે.

કોઈ કહે સ્વાંત મોટી, કોઈ કહે મોટો પણ ।

રમે સહુએ નિદ્રા માંહે, રુદે અંધારું અતિ ઘણ ॥ ૮ ॥

કોઈ સંતોષ (સ્વાંત) ને સર્વશ્રેષ્ઠ માને છે, તો કોઈ પ્રણ (સંકલ્પ) ને ઊંચો કહે છે. એ બધા આમ અજ્ઞાનરૂપી નિદ્રામાં ભટકી રહ્યા છે કેમકે તેમના હૃદયમાં અજ્ઞાનતાનો અંધકાર છવાયેલો છે.

કોઈ કહાવે અપ્રસ અંગે, કોઈ કહે નિવેદન ।

કોઈ કહે અમે નેમ ધારી, પણ મૂકે નહીં મેલ મન ॥ ૯ ॥

કેટલાક કહે છે કે અસ્પર્શ-વ્રત જ શ્રેષ્ઠતમ છે. જ્યારે બીજા લોકો નિવેદન (પરમાત્માને પ્રત્યેક વસ્તુ અર્પણ કરવા) ને મુખ્ય માને છે. કોઈ કહે છે કે અમે તો નિયમધારી છીએ, પરંતુ તેઓ પણ મનની મલિનતાને છોડતા નથી.

કોઈ કહે સત સંગત મોટી, કોઈ કહે મોટો દાસ ।

કોઈ કહે વિવેક મોટો, કોઈ કહે વિસ્વાસ ॥ ૧૦ ॥

કેટલાક લોકો સત્સંગની મુખ્યતા બતાવે છે. કેટલાક લોકો પરમાત્મા પ્રત્યે દાસ્ય ભાવ રાખવા કહે છે તેમજ કેટલાક વિવેકને ઉત્તમ માને છે તો કોઈ વિશ્વાસને જ સર્વોપરી માને છે.

કોઈ કહે સદાસિવ મોટો, કોઈ કહે આદિનારાયણ ।

કોઈ કહે આદિસકિત મોટી, એમ કરે તાણોતાણ ॥ ૧૧ ॥

કેટલાક કહે છે કે ભગવાન સદાશિવ સહુથી મોટા છે. ત્યાં બીજા લોકો કહે છે કે આદિનારાયણ મુખ્ય છે. કોઈ કહે છે કે આદ્યશક્તિ જ સર્વશ્રેષ્ઠ છે. આમ બધા પરસ્પર વિવાદમાં અટવાઈ જઈને દેવતાઓની માન્યતા પ્રત્યે ખેંચતાણ કરે છે.

કોઈ કહે આતમ મોટી, કોઈ કહે પરઆતમ ।

કોઈ કહે અહંકાર મોટો, જે આદનો ઉત્પન ॥ ૧૨ ॥

કોઈ કહે છે કે આત્મા જ સર્વશ્રેષ્ઠ છે, જ્યારે કેટલાક પરમાત્માને શ્રેષ્ઠ માને છે. કેટલાક તો અહંકારને મુખ્ય સમજે છે. કારણકે સૃષ્ટિમાં એ સહુથી પહેલો ઉત્પન્ન થયો છે.

કોઈ કહે સકળ વ્યાપી, દીસંતો સહુ બ્રહ્મ ।

કોઈ કહે નિરગુણ ન્યારો, આ દીસે છે સહુ ભરમ ॥ ૧૩ ॥

કેટલાક લોકો પરમાત્માને સર્વવ્યાપી માને છે અને સર્વત્ર બ્રહ્મનું જ દર્શન કરે છે. કેટલાક લોકો બ્રહ્મને આ બધી વસ્તુઓથી પર નિર્ગુણ નિરાકાર માને છે. આ રીતે ચારે તરફ ભ્રાંતિઓ જોવામાં આવે છે.

કોઈ કહે સુંન મોટું, કોઈ કહે નિરંજન ।

સાર અરથ સૂઝે નહીં, પછે વાઢે વઢે વચન ॥ ૧૪ ॥

કોઈ શૂન્યને સર્વોપરી માને છે તો કોઈ નિરંજન શક્તિને મોટી કહે છે. એવા લોકો શાસ્ત્રોના વાસ્તવિક અર્થને તો સમજી શકતા નથી અને વાદવિવાદમાં પડીને ઝગડ્યા કરે છે.

કોઈ કહે આકાર મોટો, કોઈ કહે નિરાકાર ।

કોઈ કહે માંહે જોત મોટી, એમ વઢે ભર્યાં વિકાર ॥ ૧૫ ॥

કોઈ સાકાર બ્રહ્મને મોટો માને છે તો કોઈ આ જગતની નશ્વરતાને જોઈને બ્રહ્મને નિરાકાર માને છે. કેટલાકને મતે અંતરની જ્યોતિ (જ્યોતિ સ્વરૂપ) જ સર્વોપરી છે. આવી રીતે વિકારી લોકો પરસ્પર ઝગડ્યા કરે છે.

કોઈ કહે પારબ્રહ્મ મોટો, કોઈ કહે પરષોતમ ।
વેદને વાદ અંધકારે, વાદે વઢતાં ધરમ ॥ ૧૬ ॥

કેટલાક લોકોની એવી માન્યતા છે કે પરબ્રહ્મ પરમાત્મા જ સહુથી મોટા છે. કેટલાક લોકો તેમને પુરુષોત્તમ કહે છે. આ રીતે જ્ઞાનના વિવાદમાં પડેલા લોકો અજ્ઞાનરૂપી અહંકારને કારણે વાદવિવાદ દ્વારા ધર્મની વૃદ્ધિ થાય છે એમ સમજે છે.

પ્રગટ પંપાળ દીસે રમતાં, અતિ ઘણું અંધેર ।
કહે અમે સાચા તમે જૂઠા, એમ ફરે તે અવળે ફેર ॥ ૧૭ ॥

આ બધા લોકો પ્રત્યક્ષપણે ખોટી રમતો રમતા જોવા મળે છે, કેમ કે તેમના હૃદયમાં પ્રગાઢ અંધકાર છવાયેલો છે. તેઓ પોતાને સાચા અને બીજાને જૂઠા માને છે. આમ બધા અવળા (ઊંધા) ચક્કરમાં ધૂમ્પા કરે છે.

પંથ સહુના એહ જ પૈયાં, જે વળગા માંહે વેરાટ ।
એ વિધ કહી સહુ વિગતે, એ રચ્યો માયા ઠાટ ॥ ૧૮ ॥

પ્રત્યેક સંપ્રદાયનો માર્ગ આવો જ છે. તેઓ બધા વિરાટ (સંસાર) ને વળગી રહ્યા છે. આ રીતે વૈરાટનું સંભવિત્ વૃત્તાંત કહી દીધું છે. આ બધાની રચના માયા (પ્રકૃતિ) દ્વારા જ થઈ છે.

પરપંચે સહુ પંથ ચાલે, કહે લેસું ચરણ નિવાસ ।
એ રામતના જે જીવ પોતે, તે કેમ પામે સાખ્યાત ॥ ૧૯ ॥

બધા ધર્માવલંબીઓ પ્રપંચના રસ્તે જ ચાલી રહ્યા છે અને પાછા કહે છે કે અમે પરમાત્માના ચરણોમાં વાસ કરીશું. આ માયાવી ખેલના જીવો સાક્ષાત્ પરમાત્માને કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકશે ?

કોઈ ભેરવ કોઈ અગિન, કોઈ કરવત લે ।
પારબ્રહ્મને પામે નહીં, જો તિલ તિલ કાપે દે ॥ ૨૦ ॥

કેટલાક લોકો પર્વત (ગિરનાર) પરથી કૂદીને ભેરવ કૂદકો લગાવે છે. તો કોઈ પંચાગ્નિમાં તપીને મુક્તિ જંખે છે. કેટલાક લોકો કાશીએ જઈને મસ્તક પર કરવત મેલાવે છે. પરંતુ ચાહે તેઓ પોતાના શરીરને કાપીને ગમે તેટલા ટુકડા કરે તેમ છતાં પરબ્રહ્મ પરમાત્માને પામી શકવાના નથી.

અનેક સ્વાંગ રમે જુજવા, અસત ને અપ્રમાણ ।
મૂળ વિના જે પિંડ પોતે, તે કેમ પામે નિરવાણ ॥ ૨૧ ॥

આ રીતે લોકો જુદા જુદા ખોટા અને અપ્રામાણિક વેશ ધારણ કરીને માયામાં રમી રહ્યા છે. આવા માયામાંથી ઉત્પન્ન જીવ (જીવનું મૂળ જ માયા છે) અખંડ (શાશ્વત) મુક્તિને કેમ કરીને પામશે ?

વૈરાટની જાળી

અનેક કિવ ઈહાં ઉપજે, વેરાટ મુખ વખાણ ।

વચન કહી માંહે થાય મોટા, પણ પામે નહીં નિરવાણ ॥ ૧ ॥

આ સંસારમાં અનેક કવિજન થયા છે કે જેમણે આ વિરાટની મુક્ત કંઠે પ્રશંસા કરી છે. તેઓ વિશિષ્ટ શબ્દ પ્રયોગ કરવાને લઈને મોટા કહેવાય , પરંતુ નક્કી તેઓ પરમતત્ત્વ ને તો પામ્યા જ નહિ.

બોલે સહુ બેસુધમાં, કોઈ વચન કાઢે વિસાળ ।

ઉત્પન્ન સરવે મોહની, તે થૈ જાય પંપાળ ॥ ૨ ॥

આવું વર્ણન કરનારા લોકોએ બેસુધમાં (જાણકારી નહિ હોવાને કારણે) જ પોતાની અનેક કવિતાઓમાં વિશિષ્ટ શબ્દોનો પ્રયોગ કર્યો છે. પરંતુ તેમની વાણી મોહતત્ત્વથી ઉત્પન્ન થઈ હોવાને કારણે જૂઠી સિદ્ધ થાય છે.

વેરાટ કહે મારો ફેર અવળો, મૂળ છે આકાસ ।

ડાળો પસરી પાતાળમાં, એમ કહે વેદ પ્રકાસ ॥ ૩ ॥

વેદોમાં કહ્યું છે કે આ વિરાટનું ચક્ર જ ઉલટું છે, કેમ કે તેનું મૂળ આકાશમાં છે અને શાખાઓ પાતાળ તરફ ફેલાયેલી છે.

દોડે સહુ કોઈ ફળને, ઊંચા ચઢે આસમાન ।

આકાસ ફલ મળે નહીં, કોઈ વિચારે નહીં એ વાણ ॥ ૪ ॥

આ સંસારરૂપી વૃક્ષનું ફળ (સુખ) પ્રાપ્ત કરવા માટે બધા લોકો (ઊંચી ઊંચી મહત્ત્વકાંક્ષાઓ લઈને) આકાશ સુધી ઊંચે ઊડે છે. પરંતુ એનાં ફળ આકાશમાં મળતાં નથી અર્થાત્ એવી જૂઠી આકાંક્ષાઓથી સુખની પ્રાપ્તિ થતી નથી. વેદનાં આ વચનો પર કોઈ વિચાર જ કરતું નથી.

ફળ ડાળ અગોચર, આડી અંતરાય પાતાળ ।

વેરાટ વેદ બંને કોહેડા, ગૂંથી તે રામત જાળ ॥ ૫ ॥

આ સંસારરૂપી વૃક્ષનાં ફળ અને ડાળીઓ અદૃશ્ય (અગોચર) છે. આ બ્રહ્માંડમાં પાતાળથી માંડીને વૈકુંઠ સુધી અજ્ઞાનનો પડદો લાગેલો છે. આ અજ્ઞાનતાને કારણે વૈરાટનો સંબંધ અને વેદનો કર્મકાંડ આ બે અજ્ઞાનીઓને માટે એક કોયડો બનીને મુંઝવણ પેદા કરે છે. આ સંસાર આવા પ્રકારની જાળમાં ફસાયેલો છે.

વિધ બંને દીસે વિગતે, નાભ ને વળી મુખ ।

ગૂંથી જાળો બંને જુગતે, માની લીધાં દુખ સુખ ॥ ૬ ॥

આ બંને (વેદ અને વૈરાટ)ની ઉત્પત્તિ એવા પ્રકારની છે કે શેષશાયી ભગવાનની નાભિમાંથી કમળ ઉત્પન્ન થયું. એ કમલમાંથી બ્રહ્માજી ઉત્પન્ન થયા. બ્રહ્માજીના મુખમાંથી વેદ અને વૈરાટની સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ. બંનેમાં માયાવી અજ્ઞાનતાની જાળ ફેલાયેલી છે, અર્થાત્ બધા એમાં પોતપોતાનું સુખદુઃખ માની બેઠેલા છે.

બંને કોહેડા બે ભાંતના, વૈરાટ ને વળી વેદ ।

એ જીવ જાળો જાલી બાંધ્યા, જાણે નહીં કોઈ ભેદ ॥ ૭ ॥

આ બંને (વેદ અને વૈરાટ) બે પ્રકારના કોયડા છે. વૈરાટ દ્વારા પારિવારિક સંબંધ અને વેદ દ્વારા કર્મકાંડના કોયડા પેદા થાય છે. જીવાત્માને આ બંનેએ કસીને બાંધી રાખ્યો છે. એનું રહસ્ય (ભેદ) કોઈ નથી જાણતું.

કડી ન લાધે કેહને, એ જાળોની જિનસ ।

ત્રગુણને લાધે નહીં, તો સું કરે મૂઢ મનિસ ॥ ૮ ॥

વૈરાટ તથા વેદનો સાચો અર્થ અને તે અર્થનો ફોડ પાડવાની ક્ષમતા કોઈની પાસે નથી. આ જાળું કેવા પ્રકારનું છે તેની કોઈને ખબર નથી. એટલે સુધી કે બ્રહ્માંડના અધિપતિ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશને પણ એનું જ્ઞાન નથી તો આ મૂઢ મનુષ્ય કરી પણ શું શકે ?

દેખાડવા તમને, કોહેડા કીધાં એહ ।

ઉખેડી ફેર ટાળું અવળો, જેમ છળ ન ચાલે તેહ ॥ ૯ ॥

હે સુંદરસાથજી ! તમને બધાંને આ જૂઠો ખેલ દેખાડવા માટે આ અંધકારપૂર્ણ સંસારની રચના કરવામાં આવી છે. હવે હું એ ઊલટા ચક્ર (માયાવી કોયડો) દૂર કરીને એની જડ જ ઊખાડી નાખું, જેથી માયાના છળનો તમારા ઉપર કોઈ પ્રભાવ ન પડે.

તાણ અવળા અતાગ પૂરા, આમલો અવળો એહ ।

આતમને ખોટી કરે, સાચી તે દેખે દેહ ॥ ૧૦ ॥

આ સંસાર (વૈરાટ) નું આકર્ષણ અવળું (માયાની તરફ લઈ જનારું) છે. તેનો કોઈ અંત જ હોતો નથી. સત્, રજ અને તમ રૂપી ભ્રમરી ઉલટી દિશામાં ફરી રહી છે. તેને કારણે આત્માને અનિત્ય અને ખોટા શરીરને નિત્ય સમજવામાં આવી રહ્યું છે.

કરે સગાઈ દેહસું, નહીં આતમની ઓળખાણ ।

સનમંધ પાળે દેહસું, એ મોહજળ અવળો તાણ ॥ ૧૧ ॥

આ સંસારી લોકો આ નાશવાન શરીરની સાથે સંબંધ સ્થાપે છે. તેમને આત્માની ઓળખાણ નથી. તેઓ શરીરની સાથેના માયાવી (ખોટા) સંબંધ ચલાવે રાખે છે. આમ મોહજળ (ભવસાગર) નું ઊલટું જ ખેંચાણ છે.

મરદન અંગે ચંદન ચરચે, પ્રીતે પ્રીસે પાક ।

સેજ્યા સમારી સેવા કરે, જાણે મૂળ સનમંધ સાખ્યાત ॥ ૧૨ ॥

મૃત્યુ પામનારા આ શરીર પર તેલનું મર્દન અને ચંદન વગેરે સુગંધિત દ્રવ્યોનું લેપન કરે છે અને ખૂબ પ્રેમપૂર્વક રસોઈ બનાવીને ભોજન પીરસવામાં આવે છે, વિશ્રાંતિ માટે પથારીને બરાબર પાથરીને સારી રીતે શરીરની સેવા શુશ્રૂષા કરે છે. એમ લાગે છે કે જાણે આ શરીર સાથે એને મૂળથી જ સંબંધ છે.

આતમ ટળે જ્યારે અંગથી, ત્યારે અંગ હાથે બાળે ।

સેવા કરતાં જે વાલપણે, તે સનમંધ એવો પાળે ॥ ૧૩ ॥

પરંતુ જ્યારે આ શરીરમાંથી જીવ નીકળી જાય છે ત્યારે એની સેવા કરનારા પુત્ર પૌત્રાદિ લોકો જ પોતાને હાથે એનો અગ્નિ સંસ્કાર કરે છે. બચપણથીજ શરીરનું લાલનપાલન કર્યું તેની સાથે આવા પ્રકારનો વ્યવહાર કરે છે.

હાથ પગ મુખ નેત્ર નાસિકા, સહુ અંગ તેહનાં તેહ ।

તેણે ઘર સહુ અભડાવિયું, સેવા તે કરતાં જેહ ॥ ૧૪ ॥

મૃત શરીરનાં બધાં અંગો-હાથ, પગ, મુખ, નેત્ર, નાસિકા વગેરે બધાં આમ તો યથાવત જ હોય છે એમાં કોઈ પરિવર્તન દેખાતું નથી, જે શરીરની તેઓ સારી રીતે સેવા કરતા હતા હવે આત્મા નીકળી ગયા પછી તો એ શરીરે આખા ઘરને અભડાવી દીધું.

અંગ સરવે વાલાં લાગે, વિછોડો ખિણ ન ખમાય ।

ચૈતન ચાલ્યા પછી તે અંગ, ઉઠી ઉઠી ખાવા ધાય ॥ ૧૫ ॥

મૃત્યુ પહેલાં તો બધાં અંગ/પ્રત્યંગો ઘણાં પ્રિય લાગતાં હતાં એટલે સુધી કે એક ક્ષણનો વિયોગ પણ સહન થતો નહોતો પરંતુ આત્મારૂપી ચૈતન્ય નીકળી જતાં શરીરનાં એ અંગો ભયાનક લાગવા માંડે છે જાણે કે એ ઊઠી ઊઠીને ખાવા ધાતાં હોય એમ જણાય છે.

સગે મેલ્યું જ્યારે સગપણ, ત્યારે અંગસું ઉપનું વેર ।

તતખિણ તેણે ઝોકી બાળી, વહેંચી લીધું ઘેર ॥ ૧૬ ॥

ચૈતન્યરૂપી આત્માએ જ્યારે શરીરનો સંબંધ છોડી દેતાં એ શરીર પ્રત્યે નફરત ઊભી થાય છે. તેથી એ જ સમયે એ શરીરનો અગ્નિદાહ કરી કુટુંબના લોકો ઘર - સંપત્તિની વહેંચણી કરી લે છે.

જીવ જીવોના સનમંધ મેલી, કરે સગાઈ આકાર ।

વેરાટ કોહેડા એણી વિધે, અવળા તે કે પ્રકાર ॥ ૧૭ ॥

લોકો આત્માનો સંબંધ છોડીને શરીર સાથે સંબંધ સ્થાપે છે. આ રીતે આ વેરાટ કોયડાથી ભરેલો મનાય છે. એમાં અનેક પ્રકારનું અટપટાપણું છે.

એમ અવળો અનેક ભાંતે, વેરાટ નેત્રો અંધ ।

ચૈતન વિના કહે છોત લાગે, વળી તેસું કરે સનમંધ ॥ ૧૮ ॥

આમ આ સંસાર અનેક પ્રકારે અટપટો છે. અહીંના જીવો પણ છતી આંખોએ આંધળા જેવા છે. ચૈતન્ય નીકળી જતાં શરીરને અસ્પૃશ્ય માનવા લાગે છે અને ફરીથી એવા જ નાશવાન શરીર સાથે સંબંધ જોડી દે છે.

એક વેષ જ વિપ્રનો, બીજો વેષ ચંડાળ ।

છવે છેડે છોત લાગે, સંગ બોલે તતકાળ ॥ ૧૯ ॥

આ નશ્વર શરીરોમાં એક બ્રાહ્મણનો વેશ છે અને બીજો ચંડાળનો વેશ છે. જો ચંડાળ વેશધારીના વસ્ત્રના એક છેડાને પણ અડી જવાય તો તરત બોલી ઊઠે છે કે છૂત લાગી ગઈ.

વેષ અંતજ રુદે નિરમળ, રમે માંહે ભગવાન ।
દેખાડે નહીં કેહને, મુખ પ્રકાસે નહીં નામ ॥ ૨૦ ॥

અંતરાય નહીં એક ખિણની, સનેહ સાચે રંગ ।
અહેનિસ દ્રષ્ટ આતમની, નહીં દેહસું સંગ ॥ ૨૧ ॥

શરીર ભલે કોઈ ચંડાળનું હોય પરંતુ તેનું હૃદય નિર્મળ હોય અને તે હૃદયથી પ્રભુ સાથે રમણ કરતો હોય અને પોતાની પ્રેમાભક્તિ કોઈને પણ દર્શાવતો ન હોય અને પ્રભુના નામનું ઉચ્ચારણ પણ બહાર પ્રગટ થવા દેતો ન હોય, એવી વ્યક્તિ ક્ષણ માત્ર માટે પણ પરમાત્માથી દૂર થતી નથી. બદ્ધે તે પ્રભુના પ્રેમ અને રંગમાં રંગાઈને મસ્ત બની જાય છે. રાત દિવસ એની દૃષ્ટિ આત્મામાં જ રત રહે છે અને શરીર સાથે એને કોઈ સંબંધ હોતો નથી.

વિપ્ર વેષ બાહેર દ્રષ્ટ, ખટ કરમ પાળે વેદ ।
સ્વામ ખિણ સુપને નહીં, જાણે નહીં બ્રહ્મ ભેદ ॥ ૨૨ ॥

બીજી બાજુ બ્રાહ્મણનો વેશ ધારણ કરનાર માત્ર બાહ્ય દૃષ્ટિ જ ધરાવતો હોય અને વેદમાં કહેલાં છ કર્મો (ભણવું - ભણાવવું, દાન દેવું અને દાન લેવું, યજ્ઞ કરવો અને કરાવવો) નું પાલન કરીને વેદોની મર્યાદાનું પાલન કરતા હોય તેમજ કર્મકાંડમાં જ આસક્ત રહેવાને કારણે સ્વપ્રમાં પણ શ્યામસુંદર શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માને એક ક્ષણ માટે પણ યાદ કરતો ન હોય, તે પરબ્રહ્મ પરમાત્માના યથાર્થ ભેદને જાણતો નથી.

ઉદર કુટમ કારણે, ઉતમાઈ દેખાડે અંગ ।
વ્યાકરણ વાદ વિવાદના, અરથ કરે કે રંગ ॥ ૨૩ ॥

આવી આડંબર ધરાવનાર વ્યક્તિ પોતાના તેમજ પરિવારના પોષણ માટે બાહ્ય શરીરની પવિત્રતાનો ઢોંગ કરે છે તેમજ શાસ્ત્રોના વાદ-વિવાદમાં પડીને વ્યાકરણ અનુસારના શબ્દોનો પોતાને જ અનુકૂળ એવા અર્થ કાઢે છે.

હવે કહો કેને છવે છેડે, અંગ લાગે છોત ।
અધમતમ વિપ્ર અંગે, ચંડાળ અંગ ઉદોત ॥ ૨૪ ॥

હવે આત્માની દૃષ્ટિએ વિચારીને કહો કે કોના અંગનો સ્પર્શ કરવાથી અસ્પૃશ્યતાની ધૂત લાગે છે ? વસ્તુતઃ ભક્તિ - વિમુખ અંહકારી બ્રાહ્મણનું અંગ જ અધમતમ કહેવાશે અને સદૈવ ભક્તિ રસમાં તરબોળ રહેનાર ચંડાળનું અંગ શ્રેષ્ઠ મનાશે.

ઓળખાણ સહુને અંગની, આતમની નહીં દ્રષ્ટ ।
વેરાટનો ફેર અવળો, એણી વિધે સહુ સૃષ્ટ ॥ ૨૫ ॥

આમ સંસારના બધા લોકોને જૂઠા શરીરની જ ઓળખાણ છે તેમનામાં આત્મદૃષ્ટિ નથી. સંસારનું આ ચક્ર જ ઊલટું છે. સમસ્ત સૃષ્ટિની આવી જ દશા છે.

એ જુઓ અચરજ અદ્ભુત, ચાલ ચાલે સંસાર ।
એ પ્રગટ દીસે અવળો, જો જુઓ કરી વિચાર ॥ ૨૬ ॥

હે સુંદરસાથજી ! આ આશ્ચર્યજનક અને અદ્ભુત સંસારને તો જુઓ, કે આ સંસારી લોકો

(જીવસૃષ્ટિ) કેવી રીતે ચાલે છે ? (કેવો વ્યવહાર કરે છે ?) જો વિચારપૂર્વક જોશો તો તમને પ્રત્યક્ષપણે બધું જ અવળું દેખાશે.

સતને અસત કહે, અસતને સત કરી જાણે ।

તે વિધ કહીસ હું તમને, અવળો એહ એંધાણે ॥ ૨૭ ॥

આ લોકો સત્ય આત્માને અસત્ય માને છે અને અસત્ય (એવા ખોટા શરીર)ને સત્ય (અમર) સમજે છે. એનો વૃત્તાંત તમને કહું છું કે આ રીતે શરીર તેમજ વૈરાટનાં ચિહ્નો અવળાં જ દેખાય છે.

આકારને નિરાકાર કહે, નિરાકારને આકાર ।

આપ ફરે સહુ દેખે ફરતાં, અસત ને એ નિરધાર ॥ ૨૮ ॥

આવા લોકો આકારને નિરાકાર કહે છે અને નિરાકારને સાકાર કહે છે. જેમ ચક્રોળમાં ફરતી વ્યક્તિ (માથુ ભ્રમતાં) સમસ્ત સંસારને પણ ફરતો હોવાનું માને છે, એવી રીતે અજ્ઞાનથી ભ્રમિત થયેલા લોકો બધાને ઉલટું જ સમજે છે.

મૂળ વિના વૈરાટ ઊભો, એમ કહે સહુ સંસાર ।

તો ભરમનાં જે પિંડ પોતે, તે કેમ કહિએ આકાર ॥ ૨૯ ॥

આ વૈરાટ (સંસાર) કોઈ મૂળ કે આધાર વગર જ ઊભો છે. સંસારનાં સઘળાં પ્રાણી આ તથ્યનો સ્વીકાર કરે છે, તો પછી આ શરીર પણ ભ્રમની જ રચના છે તો પછી તેને સાકાર કેવી રીતે કહી શકાય ?

આકાર ન કહિએ તેહને, જેહનો તે થાય ભંગ ।

કાળ તે નિરાકાર પોતે, આકાર સચ્ચિદાનંદ ॥ ૩૦ ॥

જેનો નિશ્ચિતપણે નાશ થાય છે તેને સાકાર કહેવો ન જોઈએ. જો કાળ પોતે જ નિરાકાર છે તો તેના બંધનમાં બંધાનાર આ શરીરને સાકાર કેવી રીતે કહેવાય ? વસ્તુતઃ આકાર તો કેવળ સચ્ચિદાનંદ પરમાત્મા જ છે.

મૃગજલ દ્રષ્ટે ન રાચિએ, જેહનું તે નામ પરપંચ ।

એ છળ છે માયા તણો, રચ્યો તે અવળો સંચ ॥ ૩૧ ॥

આથી હે સુંદરસાથજી ! મૃગજળ જેવો ભ્રામક દેખાતા આ સંસારના ભ્રમમાં પડો નહિ-એનું જ નામ પ્રપંચ છે. વસ્તુતઃ આ સંસાર તો છળરૂપી માયાનું જ (બીજું) નામ છે. તેની રચનાનો ક્રમ જ ઊલટો છે.

પ્રકરણ ૫ ચોપાઈ ૧૫૮

વેદની જાળી

વેદ મોટો કોહેડો, જેહની ગૂંથી તે ઝીણી જાળ ।

કાંઈક સંબેપે કહી કરી, દઉં તે આંકડી ટાળ ॥ ૧ ॥

વેદોમાં કોયડાની જેમ ગૂંચવનારી ઘણી બાબતો છે. એમાં કર્મ, ઉપાસના અને જ્ઞાનરૂપી બારીક જાળી ગૂંથેલી છે. તેમને અંગે સંક્ષેપમાં વર્ણન કરીને તેનું રહસ્ય છતું કરી આપું છું.

વેરાટ આકાર સુપનનો, બ્રહ્મા તે તેહની બુધ ।

મન નારદ ફરે માંહે, વેદે બાંધ્યા બંધ બેસુધ ॥ ૨ ॥

વેરાટનો આકાર સ્વપ્નવત છે, બ્રહ્માજી એમાં બુદ્ધિરૂપે વિરાજમાન છે (એમના દ્વારા પ્રસારિત વેદોના જ્ઞાનને લઈને વિશ્વનું સંચાલન થાય છે.) મનરૂપી નારદજી ચંચળ થઈને સર્વત્ર ધૂમ્પા કરે છે. આમ બધું હોવા છતાં વૈદિક કર્મકાંડરૂપી બંધનમાં પડીને બધા લોકો પરમાત્મા પ્રત્યે બેસુધ બની રહે છે.

લગાડ્યા સહુ રબદે, વ્યાકરણ વાદ અંધકાર ।

એણી બુધે સહુ બેસુધ કીધાં, વિવેક ટાળ્યા વિચાર ॥ ૩ ॥

વ્યાકરણવાદે (તર્ક-વિતર્ક) ને બધા લોકોને વાદવિવાદમાં ફસાવીને અંધકારમાં ધકેલી દીધા છે. (પરમાત્માની ભક્તિમાં તર્કનું કોઈ સ્થાન નથી). આ તર્ક-વિતર્કની બુદ્ધિએ સહુને બેસુધ બનાવી દીધા છે. તેથી વિવેક અને વિચાર તેમનાથી દૂર રહી ગયા.

બંધ બાંધ્યા વેદવ્યાસે, વસ્ત માત્રના નામ બાર ।

તે વાણી વખાણી વ્યાકરણની, છળવા આ સંસાર ॥ ૪ ॥

વેદ વ્યાસજીએ વૈદિક કર્મકાંડના નિયમો બનાવ્યા. તેને કારણે લોકો અર્થ બોધના અભાવમાં બંધનમાં ફસાઈ જાય છે. વ્યાકરણના શબ્દજ્ઞાનમાં તો એક અક્ષરની બાર માત્રાઓમાં ખેંચતાણ થાય છે. ભોળા લોકોને ફોસલાવવા માટે વ્યાકરણના બાહ્ય જ્ઞાનનાં વધુ વખાણ કરવામાં આવ્યાં છે.

બારે ગમાં બોલતાં, એક અક્ષર એક માત્ર ।

તે બાંધી બત્રીસ શ્લોકમાં, એવો છળ કીધો છે સાસ્ત્ર ॥ ૫ ॥

એક એક માત્રા કરીને એક અક્ષરમાં બાર માત્રાઓ જોડીને લોકો એક શબ્દના બાર પ્રકારના અર્થો કરવા લાગ્યા. અને એ માત્રાઓને એક શ્લોકમાં બાંધીને બત્રીસ અક્ષરોવાળો (અનુષ્ટુપ) છંદ બનાવ્યો. આમ અલ્પજ્ઞોએ શાસ્ત્રોના શ્લોકોની વ્યાખ્યા કરતી વખતે ચતુરાઈ બતાવીને સામાન્ય લોકોને ભ્રમમાં નાખી દીધા છે.

લવા લવાના અરથ જુજવા, દ્વાદસના પ્રકાર ।

મૂળ અરથને મુઝવી, બાંધ્યા અટકળે અપાર ॥ ૬ ॥

અલગ-અલગ માત્રાઓના અલગ અલગ અર્થ કરીને એક જ શબ્દના બાર પ્રકારના અર્થ કરીને બતાવ્યા. શબ્દોના મૂળ અર્થને ઊલટાવીને પોતાની ચતુરાઈથી નવો અર્થ કરીને લોકોને ભ્રમમાં નાખી દીધા.

અરથને નાખવા અવળો, ગમોગમાં તાણે ।

મૂઢોને સમજાવવા, રેહેસ વચમાં આણે ॥ ૭ ॥

અલ્પજ્ઞાની લોકો અંહકારને કારણે પોતાનું ચાતુર્ય બતાવવા માટે મૂળ અર્થને ઊલટો બતાવીને શાસ્ત્રોના અર્થ કરવામાં ખેંચતાણ કરે છે. અજ્ઞાની લોકોને સમજાવવા માટે કહેવાય છે કે એમના અર્થમાં રહસ્ય છુપાયેલું છે અને તેની પુષ્ટિ કરવા માટે વચ્ચે વચ્ચે કથાવાર્તા અને દૃષ્ટાંત પણ સંભળાવતા રહે છે.

એવી આંકડિયું અનેક માંહે, તે તાણે ગમાં બાર ।
રંચક રેહેસ આણી મધે, બાંધ્યા બુધે વિચાર ॥ ૮ ॥

શાસ્ત્રોમાં એવા અનેક ભેદો મળે છે કે જેમના અર્થ બારેય બાજુ ખેંચી શકાય. શાસ્ત્રોના આવા પ્રસંગના અર્થ કરનારા અલ્પજ્ઞ લોકો પોતાની બુદ્ધિચાતુરી દ્વારા વચ્ચે વચ્ચે રોચક વાર્તાઓનો સમાવેશ કરીને લોકોને ભ્રમિત કરે છે.

અક્ષર એક બારે ગમાં બોલે, એવા સ્લોક માંહે બત્રીસ ।
એ છળ આણી અરથ આડો, ખોલે છે જગદીસ ॥ ૯ ॥

ખેંચી ખેંચીને તો એક એક અક્ષરના બાર અર્થ થઈ જાય છે. અનુષ્ટુપ છંદમાં એક શ્લોકમાં બત્રીસ અક્ષર હોય છે. તેનો અર્થ સમજાવતી વખતે વચ્ચે વચ્ચે છળ-કપટ પણ દાખલ થઈ જાય છે. આવા છળકપટના માધ્યમ દ્વારા પંડિત લોકો પ્રભુને ખોળે છે.

એવા છળ અનેક અરથ આડા, તે અરથ માંહે કે છળ ।
અક્ષરાઅરથછળભાવાઅરથઆડો, પછે કરેભાવાઅરથઅટકળ ॥ ૧૦ ॥

આમ વસ્તુજ્ઞાન (તત્ત્વજ્ઞાન)ની સાથોસાથ આવા છળ-કપટયુક્ત શબ્દો પણ જોડી દે છે. તેથી અર્થ કરતી વખતે ચતુરાઈનો ઉપયોગ કરે છે. જો શબ્દાર્થમાં જ છળનો ઉપયોગ થતો હોય તો ભાવાર્થ પણ એ પ્રમાણે ઉલટો જ થાય અર્થાત્ ભાવાર્થને પણ અટકળ દ્વારા જ દર્શાવી શકાય.

તે બેસે પંડિત વિસ્તુ સંગ્રામે, એક કાનાને કડકા થાય ।
માંહોમાંહે વઢી મરે, એક માત્રા ન મેલાય ॥ ૧૧ ॥

આવા શબ્દજ્ઞાની પંડિતો ધર્મયુદ્ધ (શાસ્ત્રાર્થ) કરવા માટે બેસે છે અને શબ્દ તથા માત્રાઓનું વિશ્લેષણ કરતાં કરતાં પરસ્પર ઝગડવા લાગે છે, પરંતુ એક માત્રાને પણ છોડતા નથી.

વાદે વાણી સીખે સૂરા, સુધ બુધ જાય સાન ।
સ્વાંત ત્રાસ ન આવે સુપને, એહવું વ્યાકરણ ગ્યાન ॥ ૧૨ ॥

આવા વાદ વિવાદને શીખીને કહેવાતા પંડિતો પોતાની જાતને વીર શક્તિશાળી સમજે છે અને વાદવિવાદ કરતાં કરતાં પોતાની સુધબુધ ખોઈ બેસે છે. તેમને સ્વપ્નમાં પણ શાંતિ મળતી નથી અને પરમાત્માનો ડર પણ લાગતો નથી. વ્યાકરણનું બાહ્ય (શબ્દ) જ્ઞાન આવા પ્રકારનું હોય છે.

તે વાણી વ્યાસે કીધી મોટી, દીધું છળને માન ।
તેમાં પંડિત તાણોતાણ કરે, માંહે અહંમેવ ને અગ્યાન ॥ ૧૩ ॥

જેમને લઈને વાદ વિવાદને પોષણ મળ્યું તેવાં શાસ્ત્ર વચનોનું વિસ્તાર પૂર્વક વર્ણન કરવામાં આવ્યું. બાહ્ય જ્ઞાનના વિવાદમાં પડીને પંડિતો પરસ્પર ખેંચતાણ કરે છે. કેમકે તેમના હૃદયમાં અજ્ઞાનરૂપી અંધકાર છવાયેલો છે.

એ છળ પંડિત ભણીને, માન મૂઢોમાં પામે ।
એ મૂઢ પંડિત સહુ છળના, ભૂલવ્યા એણી ભોમે ॥ ૧૪ ॥

આવી રીતે છળ અને ચતુરાઈ યુક્ત જ્ઞાન શીખેલા પંડિતો અહંકારથી વશીભૂત થઈને અલ્પજ્ઞોની

વચ્ચે માન પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરે છે. આવા મૂઢ પંડિત પોતાનાં છળકપટ દ્વારા સંસારમાં ભ્રમ પેદા કરે છે અને સ્વયં પણ ભ્રમમાં પડી રહે છે.

આ પ્રગટ જે પ્રાકૃત, જેમાં છળ કાંઈ ન ચાલે ।

એમાં અરથ ન થાએ અવળો, તે પંડિત હાથ ન ઝાલે ॥ ૧૫ ॥

આ જે આપણી સ્પષ્ટ અને પ્રાકૃત બોલચાલની ભાષા (હિંદી) છે એમાં કોઈ પણ પ્રકારનું છળકપટ ચાલી શકતું નથી અને આ ભાષામાં અવળા અર્થો પણ કરી શકાતા નથી. પરંતુ પંડિતો તો આવી ભાષાને હાથમાં પણ પકડતા નથી અર્થાત્ એને માન્યતા આપતા નથી.

આ પાધરી વાણી માંહે પ્રગટ, એક અરથ નવ દાખે ।

વચન વળાકે ત્યારે આણે, જ્યારે છળમાં નાખે ॥ ૧૬ ॥

આ સીધીસાદી ભાષામાં તત્ત્વજ્ઞાન સ્પષ્ટપણે સમજી શકાય છે પરંતુ આ ભાષાનો એક અર્થ પણ એ પંડિતો જોતા નથી. સામાન્ય મનુષ્યોને ભ્રમણામાં નાખી દેવા માટે તેઓ પોતાની વાણીમાં ખેંચતાણ કર્યા કરે છે.

એ છળ રામત જેહની તે જાણે, બીજી રામત સહુ છળ ।

એ છળના જીવ ન છૂટે છળથી, જો દેખો કરતાં બળ ॥ ૧૭ ॥

આ માયાવી સંસારને તો એ જ આત્માઓ જાણી શકે છે કે જેમને માટે આ ખેલ રચેલો છે. અન્ય સંસારી જીવો માટે તો આ ખેલ છળ માત્ર છે. આ છળના જીવો ક્યારેય છળમાંથી છૂટી નહિ શકે. જો કે તેઓ પરમાત્માની પ્રાપ્તિ માટેનો પ્રયાસ કરે છે.

પહેલી મુઝવણ કહી વેરાટની, બીજી વેદની મુઝવણ ।

એ સંખેપે કહી મેં સમઝવા, એ છળ છે અતિ ઘણ ॥ ૧૮ ॥

પહેલાનાં પ્રકરણોમાં વૈરાટને લગતી મુઝવણનો ફોડ પાડ્યો છે. બીજી મુઝવણ-વેદ વ્યાકરણરૂપી જાળની બાબતમાં પણ અહીં કહ્યું. સંક્ષેપમાં સમજાવવા માટે મેં આ પ્રમાણે કહ્યું છે, પરંતુ આ છળ તો અતિ ગંભીર છે.

મુખ ઉદર કેરા કોહેડા, રચ્યા તે માંહે સુપન ।

સુધ કેહને થાય નહીં, માંહે ઝીલે તે મોહના જન ॥ ૧૯ ॥

શેષશાયી નારાયણના નાત્મિકમળમાંથી ઉત્પન્ન થઈને બ્રહ્માજીએ ચૌદ લોકમાં સૃષ્ટિની રચના કરી અને પોતાના શ્રી મુખે વૈદિક જ્ઞાન પ્રગટ કર્યું. આમ આ સૃષ્ટિ સ્વપ્નમાં જ રચાયેલ છે, પરંતુ કોઈને તેની સુધ (ગમ) પડતી નથી, કેમ કે માયાના જીવો માયામાં જ મગ્ન રહે છે.

વેરાટ વેદે જોઈ કરી, સેવા તે કીધી એહ ।

દેવ તેહવી પાતરી, સંસાર ચાલે જેહ ॥ ૨૦ ॥

વેદોએ વૈરાટ(સંસારી જીવો) ને જોઈને કર્મકાંડનું જ્ઞાન આપી જે સેવા કરી છે, તે વૈરાટનાં સ્વપ્નવત પ્રાણીઓ માટે અનુકૂળ છે. કેમકે જેવા દેવતા ક્ષર બ્રહ્માંડના હોય છે, તેમના પૂજકો પણ ક્ષર બ્રહ્માંડના જીવ છે. આ રીતે સંસારમાં પૂજાપદ્ધતિ ચાલી રહી છે.

બોલ્યા વેદ કતેબ જે, જેહની જેટલી મત ।

મોહ થકી જે ઉપના, તેહને તે એ સહુ સત ॥ ૨૧ ॥

વેદ તથા કુરાન આ પ્રમાણે કહે છે - જેની જેવી બુદ્ધિ હોય છે તે તેવું જ ગ્રહણ કરે છે. તેથી મોહમાયા દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલા જીવોને માટે ઉપરોક્ત બધી બાબતો સાચી લાગે છે.

લોક ચૌદે જોયા વેદે, નિરાકાર લગે વચન ।

ઉનમાન આગળ કહી કરી, વળી પડે તે માંહે સુંન ॥ ૨૨ ॥

વેદોએ અને વૈદિક ઋષિઓએ બધા ચૌદે લોકોમાં બ્રહ્મની શોધ કરી અને છેક નિરાકાર સુધી પહોંચી ગયા, પરંતુ તેમ છતાં બ્રહ્મનો પૂરો અનુભવ નહિ હોવાને લઈને તેમણે અનુમાનથી કહ્યું કે બ્રહ્મ તો આનાથી પણ આગળ છે. આ પ્રમાણે તેમની બુદ્ધિ ફરીથી શૂન્ય નિરાકારમાં સમાઈ ગઈ.

પ્રગટ દેખાડું પાધરા, પાંચે તે જુજવા તત્વ ।

રમે સહુ મન મોહ માંહે, સહુ મનની ઉત્પત ॥ ૨૩ ॥

હે સુંદરસાથજી ! હું તમને સ્પષ્ટપણે સમજાવું. બધાનાં મન આ પાંચેય તત્ત્વોના મોહમાં રમ્યા કરે (ફસાતું જાય) છે. આ પાંચે તત્ત્વો અલગ અલગ છે. વાસ્તવમાં એ બધાની ઉત્પત્તિ પણ અક્ષર બ્રહ્મના મન સ્વરૂપ વિરાટ પુરુષમાંથી જ થઈ છે. અર્થાત્ આ સંસાર મનની જ ઉત્પત્તિ છે.

સકળ માંહે વ્યાપક, થાવર ને જંગમ ।

સહુ થકી એ અસંગ અળગો, એ એમ કહાવે અગમ ॥ ૨૪ ॥

આ મન સ્થાવર (ઝાડપાન) તથા જંગમ (પશુ-પક્ષી) સમસ્ત સૃષ્ટિમાં વ્યાપેલું છે. તેમ છતાં એ બધાથી અસંગ છે. તેથી કેટલીક જગાએ એને અગમ કહ્યું છે.

દસો દિસા ભવસાગર, જુએ તે એહ સુપન ।

આવરણ પાખલ મોહનું, નિરાકાર કહાવે સુંન ॥ ૨૫ ॥

ભવસાગરની દશેય દિશાઓમાં મોહજળ ભરેલું દેખાય છે. આ બધું સ્વપ્નની જેમ ખોટું છે. મોહતત્ત્વના આવરણે ચૌદેય લોકને ચારે તરફથી ઘેરી લીધું છે. તેને શૂન્ય નિરાકાર કહે છે.

એ બ્રહ્માંડનો કોઈ કોહેડો, રામત ચૌદે ભવન ।

સુર અસુર કે અનેક ભાંતે, છળવા છળ ઉત્પન ॥ ૨૬ ॥

આ સંસાર કોયડાને કારણે અંધકારરૂપ છે. ચૌદેય લોકનો ખેલ (રામતો) પણ ગૂંચવાડાભર્યો છે. તેમની વચ્ચે દેવ દાનવ વગેરે કેટલાય પ્રકારના જીવો રહે છે, જેઓ છળ રૂપી માયામાં ભ્રમ (છળ) ઊભા કરવા માટે ઉત્પન્ન થયા છે.

વનસપતી પસુ પંખી, માનખ જીવ ને જંત ।

મછ કછ જલ સાગર સાતે, રચ્યો સહુ પરપંચ ॥ ૨૭ ॥

આ સંસારમાં વૃક્ષ, વેલી, પશુ-પક્ષી, મનુષ્ય તથા અનેક પ્રકારના જીવજંતુઓ છે. મગરમચ્છ,

માછલી, કાચબા અને સાતેય સમુદ્રો પણ એની અંદર આવેલા છે. આ પ્રમાણે આ જૂઠો સંસાર (માયાવી પ્રપંચથી) રચાયો છે.

જીવો માંહે જનસ જુજવી, ઉપની તે ચારે ખાન ।

થાવર જંગમ સહુ મળી, લાખ ચોરાસી નિરમાન ॥ ૨૮ ॥

અહીં જીવોમાં પણ અલગ અલગ પ્રકારના જીવો છે. જેમની ઉત્પત્તિ ચાર પ્રકારે [જરાયુજ- (ગર્ભથી ઉત્પન્ન થનારા), અંડજ (ઈંડામાંથી ઉત્પન્ન), સ્વેદજ (પસીનામાંથી ઉત્પન્ન) અને ઉદ્ભિજ (જમીનમાંથી ઉત્પન્ન)] મનાય છે. આવી રીતે સ્થાવર અને જંગમ બધી મળીને ચોરાસી લાખ યોનિયો બને છે.

(વીસ લાખ સ્થાવર, નવ લાખ જલચર, અગિયાર લાખ કીટકો, દશ લાખ પક્ષી અને ત્રીસ લાખ પશુઓ, ચારલાખ મનુષ્યો આ પ્રમાણે ચોરાસી લાખ યોનિયો ગણાવવામાં આવે છે.)

કોઈ વૈકુંઠ કોઈ જમપુરી, કોઈ સ્વર્ગ પાતાળ ।

રમે પાંચેનાં માંહે પુતળાં, બીજા સાગર આડી પાળ ॥ ૨૯ ॥

શુભ કર્મ કરનાર વૈકુંઠ જાય છે અને અશુભ કર્મ કરનાર યમપુરી જાય છે. કેટલાક સ્વર્ગમાં જાય છે તો કોઈ પાતાળમાં જાય છે. બધે આ પાંચ તત્ત્વોમાંથી બનેલાં પૂતળાં આ પાંચેય તત્ત્વોમાંથી બનેલા સંસારમાં રમી રહ્યાં છે. મનુષ્ય સિવાય અન્ય યોનિયોને માટે મોહસાગર અવરોધક બન્યો છે.

એ રામતનો વેપાર કરે, તેહને માથે જમનો દંડ ।

કોઈક દિન સ્વર્ગ સોંપી, પછે નરક ને કુંડ ॥ ૩૦ ॥

આ સંસારમાં જે લોકો માયાવી છળકપટનો વેપાર (અશુભ કર્મ) કરે છે, તેમને નક્કી યમપુરીનો દંડ ભોગવવો પડશે. જો કે થોડા સમય માટે તેમને શુભ કર્મોનું સુખ ભોગવવા માટે સ્વર્ગમાં રહેવાનો અવસર મળશે પરંતુ છેવટે તો નરકકુંડનું દુઃખ ભોગવવું જ પડે છે.

તેરે લોકે આણ ફરે, સંજમપુરી સિરદાર ।

જે જાણે નહીં જગદીશને, તે ખાય મોહોકમ માર ॥ ૩૧ ॥

સતલોકને બાદ કરતાં બાકીના તેર લોક પર યમપુરીના સરદાર યમરાજ (ધર્મરાજ) નું શાસન છે. જે વૈકુંઠાધિપતિ જગદીશને જાણતો નથી તેને યમરાજનો ભયંકર દંડ ભોગવવો પડે છે.

એ રામતની લેવ દેવ મેલી, કરે વૈકુંઠનો વેપાર ।

એ જીવોની મોક્ષ સતલોક, કોઈ પાર નિરાકાર ॥ ૩૦ ॥

જે લોકો માયાવી લેવડ-દેવડ છોડી દઈને વૈકુંઠનો વેપાર (નવધા ભક્તિ) કરે છે, તેવા જીવોનું મુખ્ય સ્થાન સતલોક જ છે. કેટલાક જીવો વૈકુંઠની પાર નિરાકાર સુધી પહોંચી જાય છે.

ચૌદ લોક ઈંડા મધે, ભોમ જોજન કોટ પચાસ ।

અષ્ટ કુલી પરવત જોજન, લાખ ચોસઠ વાસ ॥ ૩૩ ॥

ચૌદ લોક બ્રહ્માંડ વચ્ચે પચાસ કરોડ યોજન પૃથ્વી છે. આ પૃથ્વીને મર્યાદિત રાખવા માટે આઠેય દિશાઓમાં આઠ મોટા મોટા પર્વત છે અને ચોસઠ લાખ યોજનમાં વસ્તી વસેલી છે.

પાંચ તત્વ છઠી આત્મા, સાત્ર સર્વમાં એ મત ।
એ નિરમાણ બાંધીને, લઈ સુપન કીધું સત ॥ ૩૪ ॥

આ શરીરમાં પાંચ તત્વ અને છઠો વિશુદ્ધ આત્મા છે. પ્રત્યેક શાસ્ત્રનો આ જ મત છે. આમ સંસારની રચનામાં બંધાઈને આ સ્વપ્રવત જૂઠા સંસારને આપણે સત્ય માની બેઠા છીએ.

જોયા તે સાતે સાગર, અને જોયા તે સાતે લોક ।
પાતાળ સાતે જોઈયા, જાગ્યા પછી સહુ ફોક ॥ ૩૫ ॥

મેં સાતેય સાગર જોયા છે. ઉપરના સાતેય લોક અને નીચેના સાતે પાતાળ પણ જોયાં છે. પરંતુ આત્મ-જાગૃતિ થયા બાદ એવું પ્રતીત થાય છે કે આ બધું જૂઠું જ છે.

પ્રકરણ ૬ ચોપાઈ ૧૮૩

અવતારોનું પ્રકરણ

એહ છળ તાં એવો હુતો, જેમાં હાથ ન સૂઝે હાથ ।
દ્રષ્ટ દીઠે બંધ પડે, તેમાં આવ્યો તે સઘળો સાથ ॥ ૧ ॥

આ સંસારમાં અજ્ઞાનરૂપી અંધકાર આ રીતે છવાયેલો હતો, જેને કારણે એક હાથથી બીજા હાથ સુધીના અંતરમાં પણ કંઈ દેખાતું નહોતું. એમાં કેવળ નજર નાખતાં (જન્મ લેતાં) જ મનુષ્ય મોહના બંધનમાં ફસાઈ જાય છે. આવા અંધકારરૂપ સંસારમાં બ્રહ્માત્માઓ આવ્યા.

તે માટે વાલેજીએ, આવીને છોડયો સાથ ।
બીજ લાવી ઘર થકી, કીધો જોતનો પ્રકાસ ॥ ૨ ॥

આથી પ્રિયતમ સદ્ગુરુએ આ સંસારમાં આવીને માયામાં ફસાયેલા બ્રહ્માત્માઓને માયાના બંધનમાંથી મુક્ત કર્યા. તેઓ અખંડ ઘર પરમધામથી તારતમ જ્ઞાનનાં બીજ લઈ આવ્યા અને તેમણે તેની જ્યોતિનો પ્રકાશ ફેલાવ્યો.

એ રામત કરી તમ માટે, તમે જોવા આવ્યા જેહ ।
રામત જોઈ ઘેર ચાલસું, વાતો તે કરસું એહ ॥ ૩ ॥

હે સુંદરસાથજી ! આ માયાવી સંસારનો ખેલ તમારે માટે જ રચેલો છે, જેને જોવાને માટે તમે બધાં અહીં આવ્યાં છો. આ ખેલને જોઈને ફરીથી પરમધામ જઈશું, અને ત્યાં જઈને અહીંની વાતો કરીશું.

હવે ચૌદ લોક ચારે ગમાં, મેં મથ્યાં જોઈ વચન ।
મોહજલ સાગર માંહેથી, કાઢ્યાં તે પાંચ રતન ॥ ૪ ॥

હવે ચૌદ લોક અને ચારે દિશાઓમાં બધાં શાસ્ત્રપુરાણોનાં વચનોનું અવલોકન કરીને મેં મંથન કર્યું, અને આ ભવસાગરના મોહજળમાંથી પંચ રત્નો કાઢ્યાં અર્થાત્ ઉત્તમ જ્ઞાનધારાવાળી પંચ વાસનાઓ પારખી.

પહેલાં કહ્યાં મેં સાથને, પાંચે તણાં એ નામ ।

સુકદેવ ને સનકાદિક, મહાદેવ ભગવાન ॥ ૫ ॥

મેં સુંદરસાથને તો પહેલેથી આ પાંચ રત્નો (વાસનાઓ) નાં નામ કહી દીધાં છે. એમાં એક છે શુકદેવમુનિ, બીજા છે બ્રહ્માજીના માનસપુત્રો સનકાદિક, ત્રીજા ભગવાન મહાદેવ છે.

નારાયણ લખમી વિસ્નુ માંહે, વિસ્નુ થકી ઉત્પન્ન ।

અંગ સમાએ અંગમાં, એ નહીં વાસના અન ॥ ૬ ॥

નારાયણ અને લક્ષ્મીનું નામ વિષ્ણુ ભગવાનમાં સમાવિષ્ટ જ છે. કેમ કે મહાવિષ્ણુમાં જ તેઓ ઉત્પન્ન થયાં છે. મહાવિષ્ણુનાં અંગ હોવાને કારણે તેઓ એમના અંગમાં સમાઈ જાય છે. આથી લક્ષ્મીનારાયણ અલગ વાસના નથી.

કબીર સાખ જ પૂરવા, લાવ્યો તે વચન વિસાળ ।

પ્રગટ પાંચે એ થયા, બીજા સાગર આડી પાળ ॥ ૭ ॥

પાંચમા રત્નમાં મહાત્મા કબીર બ્રહ્મસૃષ્ટિની સાક્ષી આપવા માટે વિશિષ્ટ વચનો લઈને આવ્યા છે. આ પ્રમાણે ઉપરોક્ત પાંચ રત્ન (વાસનાઓ) પ્રગટ થયાં. એ પાંચેય સિવાયના બીજાઓ માટે અક્ષર બ્રહ્મ સુધી પહોંચવાના માર્ગમાં આ મોહસાગર અવરોધક બનીને ઊભો છે.

વળી એક કાગળ કાઢિયા, સુકદેવજીનો સાર ।

હઠિયોને કોહેડા, બેહદી સમાચાર ॥ ૮ ॥

આ ભવસાગરનું મંથન કરીને ફરીથી એક સારરૂપે શુકદેવજી એક પત્ર (શ્રીમદ્ભાગવત) લઈ આવ્યા. આ ભાગવત સંસારી પ્રાણીઓ માટે એક કોયડારૂપ છે, પરંતુ બ્રહ્મમુનિઓ (બેહદીઓ) માટે એ સમાચારપત્ર છે.

તમે રામત જોવા કારણે, ઈછા તે કીધી એહ ।

તે માટે સહુ માપિયું, આ કહ્યું કૌતક જેહ ॥ ૯ ॥

હે સુંદરસાથજી ! તમે સંસારનો ખેલ જોવાની ઈચ્છા પ્રગટ કરી હતી, તેથી મેં આ સંસારને માખ્યો અને કુતુહલવશ સાર તત્ત્વ રૂપે પંચવાસનાઓ અને ભાગવતની વાત કરી.

અમે રામત ખરી તો જોઈ, જો અખંડ કરું આ વાર ।

બુધને સોભા દઉં, સત કરી પ્રગટ પાર ॥ ૧૦ ॥

અને માયાવી સંસારનો ખેલ સારી રીતે જોયો, પરંતુ તેની સાર્થકતા તો ત્યારે જ મનાશે કે જ્યારે હું તેને અક્ષર બ્રહ્મના મનમાં અંકિત કરીને અખંડ કરી દઉં. શૂન્ય નિરાકારથી પાર પરમધામનાં અખંડ સુખોને પ્રગટ કરી આ બધી શોભા (શ્રેય) અક્ષરબ્રહ્મની બુદ્ધિને આપી દઉં.

અવતાર ચોવીસ વિસ્નુનાં, વૈકુંઠથી આવે જાએ ।

તે વિધ સરવે કહું વિગતે, જેમ સનંધ સહુ સમજાએ ॥ ૧૧ ॥

વિષ્ણુ ભગવાનના ચોવીસેય અવતારો વૈકુંઠ ધામથી આવે છે અને પોતાનું કાર્ય પૂરું થતાં પાછા ચાલ્યા જાય છે. આ અવતારોનું વિવરણ વિસ્તારપૂર્વક પ્રગટ કરું છું જેથી પૂર્ણ જ્ઞાન સમજવામાં આવી જાય.

અવતાર એકવીસ એ મધે, તે આડો થયો કલપાંત ।

બીજા ત્રણ જે મોટા કહ્યા, તેહની કહું જુજવી ભાંત ॥ ૧૨ ॥

આ ચોવીસ અવતારોમાં ભગવાન વિષ્ણુના એકવીસ અવતારો એવા થયા છે જે કલ્પાંત ભેદે પ્રલયમાં આવી જાય છે. પરંતુ બાકીના ત્રણ અવતાર મોટા કહ્યા છે જે અખંડ ધામની લીલા સાથે સંકળાયેલા છે. એ ત્રણેય અવતારોના ભેદ અલગપણે સ્પષ્ટ કરી રહી છું.

અવતાર એક શ્રીકસ્નનો, મૂલ મથુરા પ્રગટ્યો જેહ ।

વસુદેવને વાયક કહી, વૈકુંઠ વણિયો તેહ ॥ ૧૩ ॥

આ ત્રણેયમાં એક અવતાર શ્રી કૃષ્ણનો છે જેઓ મૂળ રૂપે મથુરામાં પ્રગટ થયા અને વસુદેવને સંયેત કરીને પોતે વૈકુંઠ પાછા ફર્યા.

ગોકલ સરૂપ પધારિયો, તેહને ન કહીએ અવતાર ।

એ તો આપણી અખંડ લીલા, તેહનો તે કહું વિચાર ॥ ૧૪ ॥

વસુદેવ સાથે ગોકુળમાં જે (બે ભુજાવાળું) સ્વરૂપ પધાર્યું તે ભગવાન વિષ્ણુનો અવતાર કહેવાય નહિ. તે તો આપણા સુંદરસાથ (બ્રહ્માત્માઓ) ની સાથે અખંડ લીલામાં રમણ કરનારું સ્વરૂપ છે. હવે એની બાબતમાં મારા વિચારો વ્યક્ત કરું છું.

સંખેપે કહું મેં સમજવા, ભાજવા મનની ભાંત ।

એહનો છે વિસ્તાર મોટો, આગળ કહીસ વ્રતાંત ॥ ૧૫ ॥

આ સ્વરૂપને તેમજ અખંડ લીલાને સમજાવવા માટે તેમજ મનની ભ્રાંતિઓને મટાડવા માટે હું સંક્ષેપમાં વર્ણન કરું છું. તેનો વિસ્તાર ઘણો મોટો છે, તેનું વર્ણન હવે પછી ગોકુળ લીલામાં કરીશું.

કલપાંત ભેદ આંહી થકી, તમે ભાજો મનના સંદેહ ।

અવતાર તે અકૂર સંગે, જઈ લીધી મથુરા તતખેવ ॥ ૧૬ ॥

કલ્પાંત ભેદ અહીંથી સમજવો જોઈએ (અગિયાર વર્ષ અને બાવન દિવસ સુધી વ્રજમાં લીલા કર્યા પછી અખંડ રાસને માટે યોગમાયાનું બ્રહ્માંડ રચાયું અને બધી સખીઓને યોગમાયાના બ્રહ્માંડમાં બોલાવવામાં આવી ત્યારે કાલમાયાના બ્રહ્માંડનો નાશ થયો. આ તથ્યને કલ્પાંતભેદ કહીને સમજાવી રહ્યા છે.) તમે આને સમજીને મનના સંદેહો દૂર કરો. ગોલોકી સ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણજી અકૂર સાથે મથુરા ગયા અને કંસનો વધ કરીને તે ક્ષણે મથુરાને હસ્તગત કરી.

વિચાર છે વળી એ મધે, તમે સાંભળો દઈ ચિત ।

આસંકા સહુ કરું અળગી, કહું તેહ વિગત ॥ ૧૭ ॥

આ લીલામાં છુપાયેલું રહસ્ય વિચારણીય છે. તેથી તેને ધ્યાનપૂર્વક સાંભળો. હું વાસ્તવિકતાનું વર્ણન કરી તમારી બધા પ્રકારની શંકાઓને દૂર કરીશ.

દિન અગ્યારે ભેષ લીલા, સંગ ગોવાળા તણી ।

સાત દિન ગોકલ મધે, પછે ચાલ્યા મથુરા ભણી ॥ ૧૮ ॥

શ્રી કૃષ્ણજીએ અગિયાર દિવસો સુધી ગોપબાળકો સાથે બાળલીલા કરી. આવેશ લીલા (મૂળમાં

અગિયાર વર્ષ બાવન દિવસના અક્ષરાતીતના આવેશયુક્ત શ્રી કૃષ્ણજીનો વેશ-બંસી, મુકુટ, વસ્ત્રાદિના વેશધારી અક્ષરબ્રહ્મના આવેશયુક્ત શ્રી કૃષ્ણની અગિયાર દિવસની લીલા) છે જેમાંની સાત દિવસની લીલા તો ગોકુલની છે. ત્યાર પછી તેઓ અકૂરની સાથે મથુરા તરફ ચાલ્યા ગયા.

ધનક ભાજ હસ્તી મલ મારી, ત્યારે થયા દિન ચાર ।

કંસ પછાડી વસુદેવ છોડી, ઈહાં થકી અવતાર ॥ ૧૯ ॥

મથુરા પહોંચીને ધનુષ્ય તોડ્યું. કુવલયાપીડ હાથીને માર્યો અને ચાણુર તેમજ મુષ્ટિક વગેરે પહેલવાનોનો સંહાર કર્યો. કંસને મારીને વસુદેવ તથા દેવકીને બંધન મુક્ત કર્યા. એટલામાં ચાર દિવસ વીતી ગયા. હવે અહીંથી શ્રી કૃષ્ણ વિષ્ણુ ભગવાન કહેવાયા.

જુધ કીધું જરાસિંધસું, રથ આઉધ આવ્યાં જિહાં થકી ।

કસ્ન વિસ્તુમય થયા, વૈકુંઠમાં વિસ્તુ ત્યારે નથી ॥ ૨૦ ॥

જરાસંધ સાથે યુદ્ધ કરવાને માટે શ્રી કૃષ્ણ તથા બળરામ પાસે પોતપોતાના સ્થાનેથી રથ અને શસ્ત્રો આવી ગયાં (વૈકુંઠથી રથ, શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મ અને પાતાળથી હથોડી અને મૂસળ આવ્યાં). એ સમયે શ્રી કૃષ્ણ વિષ્ણુમય થઈ ગયા. એ સમયે વૈકુંઠમાં વિષ્ણુ ભગવાન નહોતા અર્થાત્ તેઓ સોળેય કળાઓ સાથે મૃત્યુલોકમાં આવ્યા હતા.

વૈકુંઠથી જોત વળી આવી, સિસપાલ હોમ્યો જેહ ।

મુખ સમાણી શ્રીકસ્નને, પૂરી સાખ સુકદેવે તેહ ॥ ૨૧ ॥

શ્રી કૃષ્ણજીએ શિશુપાલના મસ્તકને પોતાના સુદર્શન ચક્ર દ્વારા છેદી નાખ્યું. ત્યારે એનો આત્મા વૈકુંઠમાં જઈને પાછો આવ્યો અને શ્રીકૃષ્ણજીના મુખમાં સમાહિત થઈ ગયો. એની સાક્ષી શુકદેવમુનિએ શ્રીમદ્ભાગવતમાં પૂરી છે.

કીધું રાજ મથુરા દ્વારકા, વરસ એક સો ને બાર ।

પ્રભાસ સહુ સંધારીને, ઉઘાડયાં વૈકુંઠ દ્વાર ॥ ૨૨ ॥

આ રીતે શ્રી કૃષ્ણજીએ મથુરા તથા દ્વારકામાં ૧૧૨ વર્ષ સુધી રાજ્ય કર્યું અને પ્રભાસ પાટણમાં સંપૂર્ણ યાદવકુળનો સંહાર કરીને વૈકુંઠનાં દ્વાર ખોલ્યાં (વૈકુંઠગમન કર્યું).

દિન આટલા ગોપ હુતો, મોટી બુધનો અવતાર ।

લવલેસ કાંઈક કહું એહનો, આગળ અતિ વિસ્તાર ॥ ૨૩ ॥

આટલા દિવસો સુધી (રાસ લીલા પછી હમણાં સુધી) અક્ષર બ્રહ્મની મહાન બુદ્ધિનો અવતાર ગુપ્ત (સુષુપ્ત) હતો. હવે બુદ્ધિજીના અવતારનું અતિ સંક્ષેપમાં વર્ણન કરું છું. કેમ કે આગળ જતાં એનું વિસ્તૃત વર્ણન થશે.

કોઈક કાળ બુધ રાસની, ગ્રહી જોગવાઈ સકળ ।

આવી ઉદર મારે વાસ કીધો, વૃધ પામી પળ પળ ॥ ૨૪ ॥

કેટલાક સમય સુધી (અર્થાત્ પાંચ હજાર વર્ષો સુધી) અક્ષર બ્રહ્મની બુદ્ધિ રાસ મંડળની સામગ્રી લઈને ધ્યાનાવસ્થામાં બેસી રહી. હવે એ બુદ્ધિએ આવીને મારા હૃદયમાં વાસ કર્યો તેમજ

તારતમનું બળ પ્રાપ્ત કરીને એ પ્રત્યેક ક્ષણે વધવા લાગી.

અંગ મારે સંગ પામી, મેં દીધું તારતમ બળ ।

તે બળ લઈ વેરાટ પસરી, બ્રહ્માંડ થાસે નિરમળ ॥ ૨૫ ॥

જ્યારે અક્ષરની બુદ્ધિ મારા અંગ (હૃદય)માં આવી ગઈ ત્યારે મેં એને તારતમની શક્તિ પ્રદાન કરી. એ શક્તિને લઈને તે સમગ્ર બ્રહ્માંડમાં ફેલાઈ ગઈ. તેને કારણે હવે આ બ્રહ્માંડ નિર્મળ (અખંડ) થઈ જશે.

દૈત કાલિંગો મારીને, સનમુખ કરસે તતકાળ ।

લીલા અમારી દેખાડીને, ટાળસે જમની જાળ ॥ ૨૬ ॥

કરાળ કળિયુગરૂપી રાક્ષસ (દજ્જાલ)ને મારીને આ બુદ્ધિ સહુને એક અદ્વૈત બ્રહ્મની સમ્મુખ કરશે અને આપણી (અક્ષરાતીત પરમધામની) લીલા દુનિયાને બતાવીને તેને યમરાજના ફંદા (જન્મમરણ)થી મુક્ત કરાવશે.

આ દેખો છો દૈત જોરાવર, વ્યાપી રહ્યો વેરાટ ।

કામ ક્રોધ ઉન્માદ અહંકાર, ચાલે આપોપણી વાટ ॥ ૨૭ ॥

કળિયુગરૂપી આ શક્તિશાળી રાક્ષસને તમે બધાં જોઈ રહ્યાં છો, તે સમગ્ર સંસારના લોકોના હૃદયમાં વ્યાપ્ત છે. તેથી કામ, ક્રોધ, ઉન્માદ તેમજ અહંકાર, આ બધા પોતપોતાના માર્ગે મન ફાવે તેમ ચાલે છે.

વેરાટ આખો લોક ચૌદે, ચાલે આપોપણી મત ।

મન માને રમે સહુએ, ફરીને વળ્યું અસત ॥ ૨૮ ॥

ચૌદેય લોક - સહિતનો આ સમગ્ર સંસાર (વૈરાટ) પોત-પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર ચાલી રહ્યો છે. બધા લોકો પોતાના મનની ઈચ્છા અનુસાર રમણ કરી રહ્યા છે. આ રીતે આ સંસારમાં સર્વત્ર અજ્ઞાન છવાયેલું છે.

એણે સંધારસે એક સબદસું, વાર ન લાગે લગાર ।

લોક ચૌદે પસરસે, એ બુધ સબદનો માર ॥ ૨૯ ॥

હવે બુદ્ધજી એક જ શબ્દમાં આનો સંહાર કરશે. આ અજ્ઞાનને સમાપ્ત કરવામાં એમને એક ક્ષણનોય સમય નહિ લાગે. આમ ચૌદેય લોકમાં બુદ્ધજીના શબ્દો (અખંડવાણી)નો પ્રવાહ ફેલાઈ જશે.

હું મારું તો જો હોએ કાંઈ એ, ન ખમે લવાની ડોટ ।

મારી બુધને એક લવે એવા, મરે તે કોટાન કોટ ॥ ૩૦ ॥

જો કળિયુગરૂપી દજ્જાલનું કોઈ અસ્તિત્વ (આકાર) હોય તો હું તેને જરૂર મારી નાખું. કારણ કે એ દજ્જાલ મારી જાગૃત બુદ્ધિ (તારતમ જ્ઞાન) ના એક શબ્દને પણ સહન કરી શકતો નથી. મારી બુદ્ધિનો એક અંશ માત્ર આવા કરોડો દજ્જાલ (કળિયુગ બુદ્ધિ) નો નાશ કરી શકે છે.

ઉઠી છે વાણી અનેક આગમ, એહનો ગોપ છે અજવાસ ।

વેરાટ આખો એક મુખ બોલે, બુધને પ્રકાસ ॥ ૩૧ ॥

અનેક વક્તાઓ અને ધર્મગ્રંથોએ બુદ્ધાવતારની ભવિષ્યવાણી પહેલેથી જ કરી છે, પરંતુ તેનો પ્રકાશ હજી સુધી ગુપ્ત રહ્યો. હવે બુદ્ધજીના તારતમ જ્ઞાનના પ્રકાશમાં બ્રહ્માંડનાં બધાં પ્રાણીઓ એક જ અવાજે પરમાત્માનાં ગુણગાન કરશે.

ચાલસે સહુ એક ચાલે, બીજું ઓયરે નહીં વાક ।

બોલે તો જો કાંઈ હોએ બાંકી, ચૂંથી ઉડાડયું તૂલ આક ॥ ૩૨ ॥

હવે વિશ્વનાં બધાં પ્રાણીઓ એક જ માર્ગે ચાલશે. અક્ષર-અક્ષરાતીત સિવાય અન્ય કોઈ પણ વાણીનું ઉચ્ચારણ નહિ કરે. બુદ્ધજીના જ્ઞાન દ્વારા કંઈ કહેવાનું જો બાકી રહી ગયું હોય તો જ કોઈ અલગ વાત કરી શકે છે કારણ કે બુદ્ધજીના જ્ઞાને આકાશના રૂના રેશાની જેમ અજ્ઞાનતાને પહેલેથી જ જડથી ઉખાડીને હવામાં ઉડાડી દીધું છે, અર્થાત્ ચૌદેય લોકને મિથ્યા સિદ્ધ કરી દીધા છે.

હવે એ વચન કહું કેટલાં, એનો આગળ થાસે વિસ્તાર ।

મારે સંગ આવી એ નિધ પામી, તે નિરાકારને પાર ॥ ૩૩ ॥

હવે હું આ વાત ક્યાં સુધી કહું ? ભવિષ્યમાં તેનો ઘણો વિસ્તાર થશે. અક્ષરબ્રહ્મની બુદ્ધિએ મારી સાથે આવીને નિરાકારની પાર પરમધામની આ અખંડ સંપત્તિ (તારતમ જ્ઞાન) પ્રાપ્ત કરી.

પાર બુધ પામ્યા પછી, એહનો માન મોટો થાસે ।

અક્ષર ખિણ નવ મૂકે અળગી, મારી સંગતે એમ સુધરસે ॥ ૩૪ ॥

અખંડ પરમધામનું તારતમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા પછી અક્ષરની બુદ્ધિને પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત થશે. પછી તો અક્ષરબ્રહ્મ એને ક્ષણમાત્ર માટે પણ પોતાનાથી અલગ કરશે નહિ. આ રીતે મારા સત્સંગ દ્વારા અક્ષરની બુદ્ધિમાં સુધારો થશે.

અવતાર જે નેહકલંકનો, તે અસ્વ અધુરો રહ્યો ।

પુરુષ દીઠો નહીં નૈણે, તુરીને કલંકી તો કહ્યો ॥ ૩૫ ॥

જે ત્રણ અવતારોને મોટા કહ્યા છે, એમાંથી નિષ્કલંક અવતારનો સંકેત સવારી વગરના અશ્વથી કરેલો છે. એના ત્રણ પગ પૃથ્વી પર છે અને એક પગ ઊંચો ઊઠેલો છે. ઘોડા પર કોઈ સવાર નહિ હોવાને કારણે તેને અધૂરો કહ્યો છે. તે ઘોડા પર આરોહણ કરનાર પુરુષને શુક્રદેવમુનિ પોતાની આંખોથી જોઈ શક્યા નહિ. તેથી ઘોડાને કલંકિત કહ્યો. આરોહી મળતાં જ ઘોડો ચારેય પગ પૃથ્વી પર મૂકશે ત્યારે એ નિષ્કલંક કહેવાશે.

અવતાર આ બુધના પછી, હવે બીજો તે થાય કેમ ।

વિકાર કાઢી સહુ વિસ્વના, સહુ કીધાં અવતારના જેમ ॥ ૩૬ ॥

આ બુદ્ધ અવતાર પછી હવે બીજો અવતાર કેવી રીતે થશે ! કારણ કે સાસાંરિક પ્રાણીઓના વિકારને અક્ષરાતીતના અખંડ તારતમ જ્ઞાન દ્વાર દૂર કરીને તેને પણ અન્ય અવતારી પુરુષોની જેમ જ બનાવી દીધો છે.

અવતારથી ઉત્તમ થયા, તિહાં અવતારનું સું કામ ।

ક્રીધો સરવાળો સહુનો, ઈહાં બીજું ન રાખ્યું નામ ॥ ૩૭ ॥

(અખંડ પરમધામ તથા અક્ષરાતીતના તારતમ જ્ઞાનના પ્રસાર તેમજ પ્રકાશને કારણે) સંસારના મનુષ્યો પણ (રહેણી-કહેણીમાં) અવતારોથી પણ ઉત્તમ થઈ ગયા છે. આવી સ્થિતિમાં અવતારોનું પ્રયોજન જ શું રહ્યું ? આ અવતારમાં બધા અવતારોની શક્તિ અને જ્ઞાનપુંજ સમાવિષ્ટ થઈ ગયાં છે. તેથી બીજા કોઈ અવતારનું નામ રાખ્યું નથી.

પૈયા દેખાડ્યાં પારના, અવિચળ ભાન ઉદે થયો ।

તિહાં અગિયા અવતારમાં, અજવાસ ઈહાં સ્યો રહ્યો ॥ ૩૮ ॥

આ નિષ્કલંક બુદ્ધાવતારે સહુને અખંડ મુક્તિનો માર્ગ બતાવ્યો. અખંડ તારતમ જ્ઞાનરૂપી સૂર્યનો ઉદય થઈ ચૂક્યો છે. હવે અહીં પહેલાના અવતારોનો પ્રકાશ ક્યાં રહ્યો ? અર્થાત્ બધા નિસ્તેજ થઈ ગયા છે.

એણી પેરે તમે પ્રીછજો, અવતાર ન થાએ અન ।

પુરષ તાં પેહેલો ના કહ્યો, વિચારી જુઓ વચન ॥ ૩૯ ॥

હે સુંદરસાથજી ! તમે બધા આ પ્રમાણે સમજો. હવે બીજો અવતાર થશે નહિ. કારણકે ઘોડા પર સવાર થનારા પુરુષની બાબતમાં પહેલાં પણ કંઈ કહેવામાં આવ્યું નથી. આ વચનોને વિચારી જુઓ.

રખે કેહને ધોખો રહે, આ જુઆ કહ્યા અવતાર ।

તો એ કેહની બુધે વિસ્તુને, જગવી પોહોંચાડ્યા પાર ॥ ૪૦ ॥

કોઈને આ અવતારોને સમજવામાં શંકા ન રહે તે માટે મેં અલગ અલગ અવતારોનું વર્ણન કર્યું છે, નહીં તો આ અવતારોમાંથી કોઈની બુદ્ધિએ શું વિષ્ણુ ભગવાનના આત્માને જાગૃત કરીને પાર સુધી પહોંચાડ્યા છે ?

સુકજીએ અવતાર સહુ કહ્યા, પણ બુધમાં રહ્યો સંદેહ ।

એહનો ચોખ કરી નવ સક્યો, તો કેમ કહે લીલા એહ ॥ ૪૧ ॥

શુકદેવમુનિએ બીજા બધા અવતારોનું વર્ણન કર્યું પરંતુ બુદ્ધાવતારની બાબતમાં એમને પણ સંદેહ થયો. જ્યારે તેઓ આ બાબતમાં કોઈ સ્પષ્ટ નિર્ણય કરી શક્યા નહિ તો એમની (બુદ્ધાવતારની) લીલાનું વર્ણન કેવી રીતે કરી શકે ?

એ તો અક્ષરાતીતની, લીલા અમારી જેહ ।

પહેલે સંસા સહુ ભાજીને, વળી કહીસ કાંઈક તેહ ॥ ૪૨ ॥

નિષ્કલંક અવતારની લીલા તો અક્ષરાતીત પૂર્ણબ્રહ્મની લીલા છે. આ લીલા આપણા અખંડ ઘર પરમધામની છે. હવે સર્વપ્રથમ અનેક બ્રહ્મના ખ્યાલને દૂર કરીને બધી શંકાઓનું સમાધાન કરી દઉં, પછી આ લીલાનું થોડું વર્ણન કરીશ.

વેરાટની વિધ કહી તમને, રખે રાખો મન સંદેહ ।

અખંડ ગોકલ ને પ્રતિબિંબ, વળી કહી પ્રીછવું તેહ ॥ ૪૩ ॥

હે સુંદરસાથજી ! મેં તમને વેરાટનું પૂરું વિવરણ કહ્યું, જેથી કોઈના મનમાં કોઈ પણ પ્રકારની શંકા રહે નહિ. હવે અખંડ ગોકુળ તથા પ્રતિબિંબ ગોકુળ લીલાનું વર્ણન કરીને સમજાવી રહી છું.

અજવાસ અખંડ અમ કને, નહીં અંતરાય પાવ રતી ।

રાસ રમી ગોકલ આવ્યા, પ્રતિબિંબ લીલા ઈહાં થકી ॥ ૪૪ ॥

આપણી પાસે ધામધણીના તારતમ જ્ઞાનનો અખંડ પ્રકાશ છે. તેમાં રત્તી ભાર પણ અંતરાય નથી. રાસ રમ્યા પછી ફરીથી જ્યારે કાલમાયાનું બ્રહ્માંડ રચાયું તો એ વખતે ગોકુલમાં રમણ કરનારી ગોપીઓ (વેદ ઋચાઓ) પ્રગટી. અહીંથી પ્રતિબિંબ રાસલીલાનો પ્રારંભ થાય છે.

તારતમ સૂરજ પ્રગટ્યો, સકળ થયો પ્રકાસ ।

લાગી સિખરો પાતાળ ઝળક્યો, ફોડિયો આકાસ ॥ ૪૫ ॥

તારતમ રૂપી સૂર્ય પ્રગટ થતાં સર્વત્ર પ્રકાશ ફેલાઈ ગયો છે. આ તેજોમય પ્રકાશે પાતાળથી વૈકુંઠ સુધી સઘળું પ્રકાશિત કરી દીધું છે. એટલે સુધી કે તે બ્રહ્માંડાકાશને ફોડીને પણ આગળ નીકળી ગયું.

કિરણાં સઘળે કોલાંભિયો, ગયું વેરાટનું અગ્યાન ।

દ્રઢાવ ચોકસ લોક ચૌદનો, ઉડાડ્યું ઉનમાન ॥ ૪૬ ॥

અખંડ તારતમ જ્ઞાનરૂપી સૂર્યનાં કિરણો સર્વત્ર વ્યાપી રહ્યાં છે. પરિણામે સંસારનો અંધકાર દૂર થઈ ગયો. ચૌદેય લોકનાં પ્રાણીઓમાં ઉપરોક્ત તથ્ય અંકિત થઈ ગયું અને એણે દુનિયાના જીવોના બ્રહ્મને લગતાં અનુમાનોનો છેદ ઉડાડી મૂક્યો.

વળી જોત ઝાલી નવ રહે, વચમાં વિના ઠામ ।

અખંડ માંહે પસરી, દેખાડ્યો વ્રજ વિશ્રામ ॥ ૪૭ ॥

હવે તારતમ જ્ઞાનની જ્યોતિ પોતાના અખંડ સ્થાન વગર વચ્ચે ક્યાંય અટકશે નહિ, તેનો પ્રકાશ અખંડ વ્રજ-રાસ સુધી ફેલાઈ ગયો અને તેણે આપણને વિશ્રામ સ્થાન અખંડ વ્રજ બતાવ્યું.

પ્રકરણ ૭ ચોપાઈ ૨૪૦

ગોકુલ લીલા

આ જુઓ રે, આ જુઓ રે, આ જુઓ રે, હો સાથજી,

ગોકલ લીલા આપણી હો સાથજી.....ટેક

વિધ સરવે કહું વિગતે, વ્રજ વસ્યો જેણી પેર ।

અગ્યારે વરસ લીલા કરી, રાસ રમીને આવ્યા ઘેર ॥ ૧ ॥

હે સુંદરસાથજી ! તમે એને વારંવાર ધ્યાનપૂર્વક નિહાળો. ગોકુળની સંપૂર્ણ લીલા આપણી છે. તેથી તમને એ સંપૂર્ણ વૃત્તાંત સારી રીતે કહી સંભળાવું કે વ્રજ મંડળ કેવી રીતે વસ્યું. ત્યાં શ્રી

કૃષ્ણજીએ અગિયાર વર્ષ સુધી લીલા કરી અને તેના પછી અખંડ રાસલીલા કરીને આપણે બધાં મૂળ ઘર પરમધામમાં પળભર માટે આવ્યાં.

ગોકલ જમુના તટ ભલો, પુરા બેહેતાલીસ વાસ ।
પાસે પુરો એક લગતો, એ લીલા અખંડ વિલાસ ॥ ૨ ॥

ગોકુળ ગામ અને યમુનાજીનો તટ અત્યંત રળિયામણો છે. ગોકુળ ગામમાં ૪૨ મહોલ્લા છે. પાસે જ એક મહોલ્લો છે જે અખંડ લીલા-વિલાસનું સ્થાન છે.

વાસ વસ્તી વસે ઘાટી, ત્રણ ખુણેના ગામ ।
કાંઠે પુરો ટીંબા ઉપર, ઉપનંદનો એ ઠામ ॥ ૩ ॥

વ્રજમંડલ ગાઢ વસ્તીમાં વસેલું છે. તેમજ ત્રિકોણાકાર ગામ છે. એક કિનારે નાના ટીંબા પર ગામ વસેલું છે તેને ઉપનંદનું નિવાસ સ્થાન કહ્યું છે.

પુરા સહુ બીજી ગમાં, વયે વાટ ધેનનો સેર ।
ઈહાં રમે વાલો સકળ માંહે, ગોવાળોને ઘેર ॥ ૪ ॥

બીજા મહોલ્લા બીજી તરફ છે. બે મહોલ્લા વચ્ચે ગાયોના આવાગમનનો માર્ગ છે. આપણા પ્રિય શ્રીકૃષ્ણજી ત્યાં ગ્વાલ બાલોના ઘરમાં સહુ સાથે પ્રેમલીલાઓ કરે છે.

પુરો પટેલ સાદૂલનો, બીજી તે ગમાં એહ ।
વ્રષભાનજી ત્રીજી ગમાં, પુરો દીસે લાંબો તેહ ॥ ૫ ॥

સાદૂલ પટેલ આ ગામનો મુખી છે અને તેનું ઘર એક મોટા મહોલ્લા જેવું છે, તે બીજી તરફ આવેલું છે. ત્રીજી તરફ વૃષભાનુજી રહે છે અને તેમનો મહોલ્લો લાંબો દેખાય છે.

નંદજીના પુરા સામી, દિસ પૂરવ જમુના તટ ।
છૂટક છાયા વનસપતી, વૃધ આડી ડાળો વટ ॥ ૬ ॥

નંદજીના મહોલ્લા સામે પૂર્વદિશામાં યમુનાજીનો તટ છે, ત્યાં વિવિધ પ્રકારના બાગ બગીચા અને થોડા થોડા અંતરે વાવેલાં વૃક્ષો અલગ અલગ પ્રકારે છાયા કરી રહ્યાં છે. વડના ઝાડની વાંકીચૂકી ફેલાયેલી ડાળીઓ ઘણી શોભાયમાન છે.

સકળ વન સોહામણું, સોભિત જમુના કિનાર ।
અનેક રંગે વેલડી, ફળ સુગંધ સીતળ સાર ॥ ૭ ॥

આ ગોકુળમંડળનું સમગ્ર વન ઘણું શોભે છે. યમુનાજીનો તટ પણ ઘણો રળિયામણો છે. રંગબેરંગી વેલો ફેલાયેલી છે અને ફળ ફૂલોની સુગંધ લઈને મંદ મંદ શીતળ હવા વાઈ રહી છે.

નંદજીના પુરા પાખલ, પુરા ત્રણ મામાઓ તણાં ।
ઠાટ વસ્તી આથે પુરા, આપ સૂરા ત્રણે જણાં ॥ ૮ ॥

નંદજીના મહોલ્લાની સાથે શ્રી કૃષ્ણજીના ત્રણ મામાઓના મહોલ્લા છે. તેમનો ઠાઠમાઠ વિસ્મય પમાડે તેવો છે. આખો મહોલ્લો ગાયોના ધણથી ભરેલો છે. એ ત્રણેય જણ સ્વયં મોટા વીર અને સાહસિક છે.

ગાંગો ચાંપો અને જેતો, એ મામા ત્રણેનાં નામ ।

દક્ષિણ દિસ ને પશ્ચિમ દિસ, વીટી બેઠા ગામ ॥ ૯ ॥

ગાંગા, ચાંપા અને જેતા એ શ્રી કૃષ્ણજીના ત્રણ મામાઓનાં નામ છે. ગોકુલ ગામની દક્ષિણ અને પશ્ચિમ દિશાઓ રોકીને એ લોકો વસ્યા છે.

આઠ મંદિર નંદજી તણાં, માંડવે એક મંડાણ ।

પાછળ વાડા ગૌતણાં, માંહે આથ સરવે જાણ ॥ ૧૦ ॥

નંદબાબાનાં આઠ મકાન છે. વચ્ચે સમ્મુખ એક ચોક છે. પાછળના ભાગમાં ગૌશાળા છે. તેમાં ગોધન અને તેને લગતી બધી સામગ્રીઓથી એ પરિપૂર્ણ છે.

રેત ઝળકે માંડવે, આગળ દૂધ ચૂલો ચરી ।

આઈજી એણે ઠામે બેસે, બેસે સખિયો સહુ ઘેરી ॥ ૧૧ ॥

વચ્ચેના ચોકમાં રેતી ચમકી રહી છે. આગળના ભાગમાં એક ચરિ ચૂલો (ચારે તરફના મુખવાળો ચૂલો) દૂધ ગરમ કરવા માટે બનાવવામાં આવેલો છે. માતા યશોદા અહીં બેસે છે અને તેમને ઘેરીને બધી સખીઓ બેઠી છે.

ઈહાં મંદિર મોટી તેજપાલનો, ચરી ચૂલા પાસ ।

કોઈક દિન આવી રહે, એનો મથુરા માંહે વાસ ॥ ૧૨ ॥

આ ચરિચૂલાની પાસે તેજપાલ નામના મોટી (વેપારી) નું ઘર છે. તે ક્યારેક ક્યારેક વેપાર અર્થે અહીં આવીને રહે છે, પણ આમ તો તેનું નિવાસસ્થાન મથુરામાં છે.

સરૂપ દસ ઈહાં આરોગે, પાક સાક અનેક ।

ભાગવંતીબાઈ ભલી ભાંતે, રસોઈ કરે વવેક ॥ ૧૩ ॥

નંદબાબાના ઘરમાં દસ વ્યક્તિઓ (પરિવારજનો) એક સાથે મળીને પકવાન, શાક વગેરે જુદા જુદા પ્રકારની ભોજન સામગ્રી આરોગે છે. ભાગ્યવંતીબાઈ સારી રસોઈ બનાવે છે.

લાડલો નંદ જસોમતી, રોહિણી બળભદ્ર બાળ ।

પાલક પુત્ર કલ્યાણજી, તેહનો તે પુત્ર ગોપાળ ॥ ૧૪ ॥

બહેનો બંને જીવા રૂપા, ભેળીયા રહે મોહોલાન ।

અને બાઈ ભાગવંતી, નારી ઘર કલ્યાન ॥ ૧૫ ॥

ઉપરોક્ત દસ પરિવાર જનોનાં નામ આ પ્રમાણે છે- લાડકા શ્રી કૃષ્ણજી, નંદબાબા, માતા યશોદાજી, રોહિણીમાતા તેમજ તેમનો પુત્ર બલરામ તથા દત્તક લીધેલ પુત્ર કલ્યાણજી અને તેનો પુત્ર ગોપાલજી, જીવા અને રૂપા નામની બે બહેનો તેમજ કલ્યાણજીની પત્ની ભાગ્યવંતીબાઈ આ બધાં નંદભવનમાં બધાં એક સાથે રહે છે.

પુરો એક વૃષભાનનો, ઉતર દિસ લગતો ।

પાસે ભાઈ ભેળો લખમણ, પુરો પૂરણ વસ્તો ॥ ૧૬ ॥

વૃષભાનજીનો એક મહોલ્લો નંદજીના મહોલ્લાની ઉત્તર દિશામાં છે. તેમના ભાઈ લક્ષ્મણજી

પણ નજીકમાં જ રહે છે. આમ એ મહોલ્લો પણ વસ્તીથી પૂરેપૂરો ભરેલો છે.

સરૂપ સાતે ભલી ભાંતે, આરોગે અંન પાક ।

કલ્યાણબાઈ રસોઈ કરે, વિધ વિધ વધારે સાક ॥ ૧૭ ॥

વૃષભાનજીના પરિવારનાં સાતે ય સભ્યો અનેક પ્રકારનાં પકવાન તથા શાકભાજી આરોગે છે. કલ્યાણબાઈ ભાત ભાતની શાકભાજીને વધારીને રસોઈ તૈયાર કરે છે.

રાધાબાઈ પિતા વૃષભાનજી, પ્રભાવતી બાઈ માત ।

નાન્યોં કસન કલ્યાણજી, તેથી મોટો સિદામો ભ્રાત ॥ ૧૮ ॥

આ પરિવારના સાત સભ્યોનાં નામ આ મુજબ છે. રાધિકાજી, તેમના પિતા વૃષભાનજી તેમજ માતા પ્રભાવતીબાઈ, રાધાજીના નાના ભાઈનું નામ કૃષ્ણજી અને કલ્યાણજી અને મોટાભાઈનું નામ શ્રી દામા હતું.

નાર સિદામા તણી, તેહની નણંદ રાધાબાઈ ।

જાણી સગાઈ સ્યામની, અંગ ધરે તે અતિ બડાઈ ॥ ૧૯ ॥

શ્રી દામાની ધર્મપત્ની કલ્યાણબાઈની નણંદ રાધાજી હતાં. શ્રી કૃષ્ણજી સાથે રાધિકાજીની સગાઈ થઈ છે એ જાણી ને કલ્યાણબાઈ રાધાજીને ભેટી પડે છે અને તેનાં ખૂબ વખાણ કરે છે.

મંદિર છે આગળ માંડવે, ચૂલે ચઢે દૂધ માટ ।

રાધાબાઈ ખોળે પ્રભાવતી, લઈ બેસે ઉપર ખાટ ॥ ૨૦ ॥

વૃષભાનજીને છ મકાન છે જેના આગળના ભાગમાં આંગણાં કરવામાં આવેલાં છે. અહીં ચૂલા ઉપર દૂધનાં વાસણ મૂકીને દૂધ ગરમ કરવામાં આવે છે. અહીં માતા પ્રભાવતી રાધાજીને ખોળામાં બેસાડીને ખાટ(માંચી) પર બેસે છે.

રાધાબાઈનો વિવાહ કીધો, પણ પરણ્યાં નથી પ્રાણનાથ ।

મૂળ સનમંધે એક અંગે, વિલસે વલ્લભ સાથ ॥ ૨૧ ॥

શ્રીકૃષ્ણજી સાથે રાધાજીનું વાગ્દાન (સગાઈ) થયું છે. પરંતુ પ્રાણનાથ શ્રીકૃષ્ણજી સાથે વિધિપૂર્વકનાં લગ્ન થયાં નથી. રાધાજી અને શ્રી કૃષ્ણજીનો મૂળ સંબંધ પરમધામમાં એકાત્મ રૂપે હોઈને રાધાજી પોતાના પ્રાણપ્રિય શ્રીકૃષ્ણજી સાથે લીલાવિલાસ કરે છે.

ધુરસે ગોરસ હરખે હેતે, ઘર ઘર પ્રતે થાએ ।

આંગણે વેલું ઉજળી, વાલો વિરાજે સહુ માંહે ॥ ૨૨ ॥

આનંદ ઉલ્લાસપૂર્વક દરેક ઘરમાં દહીં- મંથન થાય છે. દરરોજ ઉત્સાહપૂર્વક વિનોદલીલાઓ થાય છે. આંગણાંમાં સફેદ રેતી પાથરેલી છે, જ્યાં શ્રી કૃષ્ણજી સહુની સાથે બેસે છે.

પુરા સઘળે વચે ચોરા, માંહે મેળાવા થાય ।

ચારે પોહોર ગોઠ ધૂધરી, રામત કરતાં જાય ॥ ૨૩ ॥

બધા મહોલ્લાઓની મધ્યમાં એક ચોરો કરેલો છે, જ્યાં બધા હળીમળીને બેસે છે. ત્યાં મેવામીઠાઈ અને ધુધરી ખાય છે અને ચારે પહોર હાસ્ય વિનોદ કર્યા કરે છે.

તેજપાળ મોટી વલોટ પૂરે, વ્રજમાં મોટે ઠામ ।

વસ્ત વસાણું સહુ લીએ, ઘૂત દિએ આખું ગામ ॥ ૨૪ ॥

મથુરાનો તેજપાલ નામનો વેપારી વ્રજમંડળનાં મુખ્ય-મુખ્ય સ્થાળોએ લેવડ દેવડ કરે છે. સઘળું ગોકુળ ગામ એની પાસેથી વિવિધ વસ્તુઓ ખરીદે છે અને એને પોતાનું ઘી વેચે છે.

ઘોલિયા ઈત ઘોલ કરવા, આવે વ્રજમાં જેહ ।

વસ્ત વસાણું લિએ દિએ, જે રહે મથુરા તેહ ॥ ૨૫ ॥

નાના નાના વેપારીઓ માથે ટોપલી લઈને વ્રજ મંડલમાં ફરી ફરીને પોતાનો માલ વેચે છે અને તેની સાથે વસ્તુઓનું આદાન પ્રદાન (વસ્તુ વિનિમય) કરીને મથુરા પાછા ફરે છે.

ગોવાળા સંગ રમે વાલો, સેર પાણી વાટ ।

વિનોદ હાંસે અમે આવું જાવું, જલ ભરવા એણી ઘાટ ॥ ૨૬ ॥

ગોપ બાળકો સાથે શ્રી કૃષ્ણજી પાણી ભરવાના માર્ગમાં રમે છે. જ્યારે અમે ઘાટ પર પાણી ભરવા આવીએ છીએ ત્યારે તેઓ અમારી સાથે હાસ્ય-વિનોદ કરે છે.

વિલાસ વ્રજમાં વાલાજીસું, વરતે છે એહ વાત ।

વચન અટપટા વેધે સહુને, અહેનિસ એહજ તાત ॥ ૨૭ ॥

વ્રજમંડળમાં અમે બધી સખીઓ પ્રિયતમ શ્રીકૃષ્ણજી સાથે આનંદ વિનોદ કરીએ છીએ. શ્રી કૃષ્ણજીનાં બાળસુલભ મધુર વચનો અમારા હૃદયને સ્પર્શ કરે છે. આ રીતે અમે રાતદિવસ પ્રિયતમના પ્રેમરૂપી રંગે રંગાયેલી રહીએ છીએ.

રમે પ્રેમે પ્રીતે ભીનો, પુરા સઘળા માંહે ।

રમે ખિણ જેસું તેહને બીજો, સૂઝે નહીં કોઈ ક્યાંહે ॥ ૨૮ ॥

આખા મહોલ્લામાં પ્રિયતમ શ્રીકૃષ્ણજી પ્રેમમાં મગ્ન થઈને સહુની સાથે રમે છે. જેની જેની સાથે શ્રી કૃષ્ણજી એક ક્ષણ માટે પણ રમે છે તેને શ્રીકૃષ્ણ સિવાય બીજું કંઈ દેખાતું જ નથી. અર્થાત્ એ પ્રેમમાં ભાવવિભોર જ રહે છે.

રામત રંગે અમે વાલાજી સંગે, રમું જાતાં પાણી ।

આઠો પોહોર અટકી અંગે, એહ છબ એહ વાણી ॥ ૨૯ ॥

અમે જ્યારે યમુનાજળ ભરવા જઈએ છીએ ત્યારે શ્રીકૃષ્ણજી સાથે આનંદપૂર્વક રામતો કરીએ છીએ. આઠે પ્રહર શ્રીકૃષ્ણજીની છબિ અને તેમની મધુરવાણી અમારા ચિત્તમાં ધૂમ્પા કરે છે.

ઘર ઘર આનંદ ઓછવ, ઉછરંગ અંગ ન માય ।

વિનોદ હાંસ વાલાજી સંગે, અહેનિસ કરતાં જાય ॥ ૩૦ ॥

આમ ઘેર ઘેર આનંદ ઓચ્છવ થયા કરે છે. તેને લઈને અમારાં અંગેઅંગમાં રોમાંચ અને ઉત્સાહનો સંચાર થાય છે. પ્રિયતમ શ્રી કૃષ્ણની સાથે હાસ્ય વિનોદ કરતાં કરતાં અમારા રાત દિવસ આનંદમાં વીતી જાય છે.

બાળક સુંદર બોલે મીઠું, કેડે કરી ઘેર આણું ।
ખિણમાં જોવન પ્રેમે પૂરો, સેજડિએ સુખ માણું ॥ ૩૧ ॥

શ્રી કૃષ્ણજીનું બાલસ્વરૂપ ઘણું સુંદર છે. તેઓ મધુર વચન બોલે છે. અમે તેમને પીઠ પર બેસાડીને ઘરમાં લઈ આવીએ છીએ. તેઓ ક્ષણભરમાં યૌવન પ્રાપ્ત કરીને પૂર્ણપ્રેમ કરે છે. આવી રીતે તેમના સાહચર્યથી (હૃદયરૂપી શૈયામાં) સુખનો અનુભવ પ્રાપ્ત થાય છે.

વાછરડા લઈ વન પધારે, આઠમે દસમે દિન ।
કહીં એક ગોવરધન ફરતાં, માંહે રમે તે બારે વન ॥ ૩૨ ॥

જ્યારે શ્રી કૃષ્ણજી આઠમા કે દશમા દિવસે વાછડાંઓને લઈને વનમાં જાય છે ત્યારે તેઓ ક્યારેક ક્યારેક ગોવર્ધન પર્વત પર અને તેની ચારે તરફ ફરે છે. આમ તેઓ વ્રજમંડલના બારેય વનોમાં લીલાઓ કરે છે.

અખંડ લીલા રમું અહેનિસ, અમે સખિયો વાલાજીને સંગ ।
પૂરે મનોરથ અમ તણાં, એ સદા નવલે રંગ ॥ ૩૩ ॥

અમે બધી સખીઓ શ્રી કૃષ્ણજી સાથે રાત - દિવસ અખંડ લીલા કરીએ છીએ. પ્રિયતમ શ્રી કૃષ્ણજી હમેશાં નવી નવી લીલાઓ દ્વારા અમારી મનોકામનાઓ પૂરી કરે છે.

શ્રીરાજ પધાર્યા પછી, વ્રજવધૂ મથુરા ના ગઈ ।
કુમારકા સંગ રામત મિસે, દાણલીલા એમ થઈ ॥ ૩૪ ॥

શ્રી રાજજી (શ્રી કૃષ્ણજી) જ્યારથી વ્રજમાં આવ્યા ત્યારથી વ્રજવધૂ (ગોપિકાઓ) દૂધ, દહીં વેચવા મથુરા ગઈ નથી. કુમારિકાઓ (અક્ષરની સુરતાની સખીઓ) પણ ગોપીઓની દેખાદેખી દૂધ, દહીં વેચવાને બહાને, કીડા કરતી હતી. (તેમનાં દૂધ-દહીંને લૂટીને શ્રીકૃષ્ણજી ગ્વાલબાળોમાં વહેંચી દેતા હતા.) આમ એમની સાથે દાણલીલા થઈ.

કુમારકા રમે રામત, અભ્યાસ ચીલો કુલતણો ।
કુલડા માંહે દૂધ દધી, રમે વન રંગ રસ ઘણો ॥ ૩૫ ॥

કુમારિકાઓ પોતપોતાના કુલની પંરપરાને અનુસરીને રામત રમે છે. નાનાં નાનાં કુલડાંમાં દૂધ-દહીં લઈને તેઓ અત્યંત ઉમંગથી વનમાં રમે છે.

વ્રજવધૂ માંહે રમવા, સંગ કેટલીક જાય ।
વાલોજી ઈહાં દાણ મિસે, મારગ આડો થાય ॥ ૩૬ ॥

વ્રજવધૂઓની સાથે કેટલીય કુમારિકાઓ પણ રામત રમવા જાય છે. શ્રીકૃષ્ણજી દાણલીલા (લાગો-કર વસૂલ) કરવાના બહાને ગોપીઓ અને કુમારિકાઓનો રસ્તો રોકી ઊભા રહે છે.

દૂધ દધી માખણ લાવું, અમે વાલાજીને કાજ ।
તે દધી ઝુંટી અમતણું, દિએ ગોવાળાને રાજ ॥ ૩૭ ॥

અમે બધી સખીઓ દૂધ, દહીં તથા માખણ પ્રિયતમ શ્રીકૃષ્ણજી માટે જ લાવીએ છીએ. એ દૂધ, દહીં અમારી પાસેથી છીનવી લઈને સ્વયં શ્રી રાજજી ગ્વાલબાલોને વહેંચી દે છે.

ગોવાળા નાસી જાય અળગાં, અમે વળગી રાખું વાલો પાસ ।

પછે એકાંતે અમે વાલાજી સંગે, કરું વનમાં વિલાસ ॥ ૩૮ ॥

દહીં અને માખણ લઈને ગ્વાલબાલ તો આઘા ખસી જાય છે જ્યારે અમે બધાં શ્રીકૃષ્ણજીનાં ચરણકમળોને વળગી રહીએ છીએ. તે ઉપરાંત અમે પ્રિયતમની સાથે એકાન્ત વનમાં બધાં પ્રેમાનંદનો અનુભવ કરીએ છીએ.

ત્યારે કુમારકા અમ સંગ રહેતી, અમે વાલા સંગે રમતી ।

કુમારકાઓને પ્રેમ ઉત્પન્ન, મૂળ સનમંધ ઈહાં થકી ॥ ૩૯ ॥

જ્યારે અમે પ્રિયતમ સાથે રમતી હતી ત્યારે કુમારિકા સખીઓ પણ અમારી સાથે રહેતી હતી. અહીંથી જ કુમારિકા સખીઓને શ્રી કૃષ્ણજી પ્રત્યે પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો અને તેમનો મૂળ સંબંધ અહીં (વ્રજ)થી જ આરંભ થયો છે.

અખંડ લીલા અહેનિસ, નિત નિત નવલે રંગ ।

એણી જોતે સહુએ દ્રઢ થયું, સખિયો વાલાજીને સંગ ॥ ૪૦ ॥

આમ વ્રજમાં રાત દિવસ, નિત્ય નવા નવા રંગરાગ (ઉત્સાહ) પૂર્વક અખંડ લીલા થયા કરતી હતી અને આ રીતે બધી સખીઓ હંમેશાં શ્રી કૃષ્ણજી સાથે રહેતી હતી. આ લીલાની જાણકારી તારતમની જ્યોતિને લઈને સુદૃઢ (સુનિશ્ચિત) થઈ ગઈ છે.

નંદ જસોદા ગોવાળ ગોપી, ઘેન વછ જમુના વન ।

પસુ પંખી થાવર જંગમ, નિત નિત લીલા નૌતન ॥ ૪૧ ॥

નંદજી, યશોદામાતા, ગોવાળો, ગોપીઓ, ગાયો અને વાછડાં યમુનાજીનો કિનારો, વન્ય પશુપક્ષીઓ, ચળ-અચળ એ સઘળાંની સાથે શ્રી કૃષ્ણ રોજ નવી નવી લીલાઓ કરે છે.

પુરે સઘળે રમું અમે, અજવાળિએ લઈ ઢોલ ।

વાલોજી ઈહાં વિનોદ કરે, તે કહ્યાં ન જાય બોલ ॥ ૪૨ ॥

અમે બધી સખીઓ શુક્લ પક્ષની ઉજ્જવળ ચાંદની રાતે ઢોલ લઈને અમે આખા મહોલ્લામાં રમતી હતી. પ્રિયતમ શ્રી કૃષ્ણજી અમારી સાથે અહીં આનંદ વિનોદ કર્યા કરતા હતા. એ લીલાનું વર્ણન વાણી દ્વારા થઈ શકતું નથી.

ઉલસે ગોકલ ગામ આખું, હરખ હેત અપાર ।

ધન ધાન વસ્તર ભૂષણ, દ્રવ્ય અખૂટ ભંડાર ॥ ૪૩ ॥

સઘળું ગોકુળગામ ઉત્સાહથી ઝૂમી રહ્યું છે. હરખ અને હેતની કોઈ સીમા નથી. અહીં અન્ન, વસ્ત્ર, આભૂષણ વગેરે સંપત્તિના અખૂટ ભંડાર ભરેલા છે.

વિવાહ જનમ નિત પ્રતે, આખે ગામ અનેક હોય ।

થોડુંક કારજ કાંઈક થાય, તિહાં તેડાવે સહુ કોય ॥ ૪૪ ॥

દરરોજ વિવાહ-જન્મના અનેક ઉત્સવો આખા ગામમાં થયા કરે છે. કોઈનેય ઘેર કોઈ પણ પ્રકારનો શુભ અવસર હોય તો ત્યાં બધાંને નિમંત્રિત કરવામાં આવે છે.

અનેક વાજંત્ર નાટારંભ, ધન ખરચે અહીર ઉમંગ ।

સાથ સહુ સિણગાર કરી, અમે આવું તે અતિ ઉછરંગ ॥ ૪૫ ॥

અનેક પ્રકારનાં વાજિંત્રો વગાડીને, નાટક વગેરે થાય છે. બધા આહીરો (યાદવો) ઉમંગ પૂર્વક ધન ખર્ચે છે. એવે અવસરે અમે બધી સખીઓ શણગાર સજીને ઘણા ઉત્સાહ અને ઉમંગપૂર્વક આવીએ છીએ.

વળગે વાલો વિનોદે અમસું, દેખતાં સહુ જન ।

પણ વિચારે નહીં કોઈ વાંકું, સહુ કહે એહ નિસન ॥ ૪૬ ॥

પ્રિયતમ શ્રી કૃષ્ણજી વિનોદ કરતાં કરતાં બધાનાં દેખતાં અમને ભેટતા ત્યારે કોઈનાય મનમાં કંઈ પણ વાંકો (અજુગતો) વિચાર આવતો નહોતો. બધા એમ જ કહેતા કે એ તો નાનો બાળક છે.

વાત એહની જાણું અમે, કાં વળી જાણે અમારી એહ ।

માંહેલી વાત ન સમજે બીજો, વાલાજીનો સનેહ ॥ ૪૭ ॥

પ્રિયતમની આ અંદરની વાતોને ક્યાં તો અમે બધી સખીઓ જાણીએ છીએ અથવા તો તેઓ પોતે જાણે છે. પ્રિયતમના સ્નેહની ભિતરની વાતો અન્ય લોકો સમજી શકતા નથી.

એ થાએ સહુ અમ કારણે, વાલો પૂરે મનોરથ મન ।

એ સમેની હું સી કહું, સાથ સર્વે ધન ધન ॥ ૪૮ ॥

વ્રજમંડળની આ બધી લીલાઓ આપણે બધી સખીઓ (બ્રહ્માત્માઓ) માટે જ થાય છે. શ્રી કૃષ્ણજી આપણા મનોરથ પૂર્ણ કરે છે. હું એ વખતના આનંદની વાતો શું કરું ? સઘળો સુંદરસાથ ધન્ય ધન્ય થઈ રહ્યો છે.

ગોકલ આખું કીધું ગેહલું, અને વાલો તો વચિખણ ।

જિહાં મળું તિહાં એહજ વાતો, હાંસ વિનોદ રમણ ॥ ૪૯ ॥

શ્રી કૃષ્ણજીએ આખા ગોકુળગામને પોતાના પ્રેમાનંદમાં ઘેલું કર્યું છે. તેઓ પોતે પણ ઘણા ચતુર છે. અમે જ્યાં મળીએ ત્યાં એમની જ વાતો કરીએ છીએ. હાસ્યવિનોદ અને રમણની જ વાતો થયા કરે છે.

હવે એ લીલા કહું કેટલી, અલેખે અતિ સુખ ।

વરસ અગ્યારે વાસનાઓસું, પ્રેમે રમ્યા સનમુખ ॥ ૫૦ ॥

હવે હું આ લીલાઓનું વર્ણન ક્યાં સુધી કરું ? તે તો અસીમ અને ઘણી સુખદાયક છે. આમ અગિયાર વર્ષો સુધી શ્રી કૃષ્ણજીએ વ્રજમંડળમાં બ્રહ્માત્માઓની સુરતારૂપી સખીઓ સાથે પ્રેમાનંદની લીલાઓ કરી.

એક દિન ગૌ ચારવા, વાલો પોહોંતા તે વૃંદાવન ।

ગોવાળા ગૌ લઈ વળ્યા, પછે જોગમાયા ઉતપન ॥ ૫૧ ॥

એક દિવસ શ્રીકૃષ્ણજી ગાયો ચરાવવા વૃંદાવન પહોંચ્યા. સાંજે ગ્વાલબાલ ગાયો લઈને પાછા ફર્યા. ત્યાર પછી શ્રી કૃષ્ણજીએ યોગમાયાના બ્રહ્માંડ (રાસમંડળ) ને ઉત્પન્ન કર્યું.

કાલમાયામાં રામત, એટલા લગે પ્રમાણ ।
બ્રહ્માંડનો કલપાંત કરી, અખંડ કીધો નિરવાણ ॥ ૫૨ ॥

કાલમાયાના બ્રહ્માંડમાં અહીં સુધીની લીલાઓ થઈ. કાલમાયાના આ બ્રહ્માંડને કલ્પાંત કરીને એને નિશ્ચિતપણે અખંડ કરી દીધું.

સદા લીલા જે વ્રજની, આ વિધ કહી તેહ તણી ।
હવે રાસનો પ્રકાસ કરું, એ સોભા અતિ ઘણી ॥ ૫૩ ॥

વ્રજમંડળમાં નિરંતર થતી અખંડ લીલાઓનું વર્ણન મેં આ પ્રમાણે કર્યું છે. હવે વૃંદાવનમાં થયેલી રાસલીલા પર સંક્ષેપમાં પ્રકાશ પાડું છું. તેની શોભાનો તો કોઈ પાર નથી.

વળી જોત ઝાલી નવ રહે, બીજો વેધિયો આકાસ ।
તતખિણ લીધો ત્રીજો બ્રહ્માંડ, જિહાં અખંડ રજની રાસ ॥ ૫૪ ॥

હવે આ તારતમની જ્યોતિ આ બ્રહ્માંડમાં સમાઈ શકશે નહિ. તે અહીંથી આકાશમંડળ (વ્રજ)ને વીંધીને તત્કાળ આગળ યોગમાયાના બ્રહ્માંડમાં પહોંચી ગઈ કે જ્યાં રાત્રિના વખતે અખંડ રાસલીલા થઈ.

જિનસ જુગત કરું કેટલી, અલેખે સુખ અખંડ ।
જોગમાયાએ નવો નિપાયો, કોઈ સુખ સરૂપી બ્રહ્માંડ ॥ ૫૫ ॥

યોગમાયાના બ્રહ્માંડ-રાસમંડળની સામગ્રીનું કેટકેટલું વર્ણન કરું ? અહીંનાં સુખ તો અખંડ છે. યોગમાયાએ પોતાની શક્તિથી અખંડ સુખરૂપી કોઈ નવું જ બ્રહ્માંડ રચ્યું છે.

પ્રકરણ ૮ ચોપાઈ ૨૮૫

જોગમાયાનું પ્રકરણ

મારા સુંદરસાથ આધાર, જીવન સખી વાણી તે એહ વિચારોજ ।
જાગણીસું જગવું તમને, તે સાથજ કાં ન સંભારોજ ॥ ૧ ॥

હે મારા પ્રાણાધાર સુંદરસાથજ ! આપ આ વાણી પર સારી રીતે વિચાર કરો. આ જાગણીના બ્રહ્માંડમાં તમને તારતમજ્ઞાન દ્વારા જાગૃત કરી રહી છું. એ મૂળ સંબંધને તમે યાદ કેમ કરતાં નથી ?

વાણી માંહે ન આવે કેમે, જોગમાયાની વિધજ ।
તોહે વચન કરું તમને, લીલા અમારી નિધજ ॥ ૨ ॥

યોગમાયા- રચિત રાસમંડળનું વર્ણન વાણી દ્વારા કોઈ પણ પ્રકારે થઈ શકતું નથી. તે શબ્દાતીત છે, તેમ છતાં આ લીલા આપણા અખંડ ઘર પરમધામની નિધિ છે, તેથી તમને બતાવી રહી છું.

અમે જોગિં વૃંદાવન ઈહાં થકી, રમું વાલાજ સાથજ ।
કરું તે રામત નિત નવી, વન માંહે વિલાસજ ॥ ૩ ॥

તારતમ જ્ઞાન દ્વારા આપણે અહીંના વૃંદાવનને જોઈ રહ્યાં છીએ અને પ્રિયતમ સાથે લીલાઓ પણ કરીએ છીએ તેમજ દરરોજ નવી નવી રામતો કરતાં વૃંદાવનમાં વિલાસ કરી રહ્યાં છીએ.

જોગમાયાની ક્યાંહે ન દીસે, અમ વિના ઓળખાણજી ।

વાસના પાંચે અક્ષરની, ભલે કહાવે આપ સુજાણજી ॥ ૪ ॥

યોગમાયાના બ્રહ્માંડની ઓળખ અમારા વગર બીજુ કોઈ કરી શકતું નથી. ભલે અક્ષર બ્રહ્મની પંચ વાસનાઓ (શુકદેવ, સનકાદિક, શિવજી, ભગવાન વિષ્ણુ, કબીર) બધી રીતે પ્રવીણ (જાણકાર) કહેવાતી હોય, પરંતુ તેઓ પણ યોગમાયાના બ્રહ્માંડની ઓળખ ધરાવતા નથી.

એ માયાઓ અમ તણી, એહના અમ કને વિચારજી ।

બીજા સહુએ એહના ઉપાએલ, એ અમારી અગ્યાકારજી ॥ ૫ ॥

આ બંને માયા (કાલમાયા અને યોગમાયા) આપણા માટે છે. તેથી એની જાણકારી કેવળ આપણી પાસે છે. બીજા બધા સંસારી જીવો તો એ બંનેથી જ ઉત્પન્ન થયા છે. પરંતુ એ બંને અમારે અધીન છે.

પહેલે ફેરે રાસ રામતડી, જે કીધી વૃંદાવનજી ।

આનંકદારી જોગમાયા, અવિનાસી ઉત્પનજી ॥ ૬ ॥

પ્રથમ અવતરણના સમયે (વ્રજ-રાસને વખતે) વૃંદાવનમાં થયેલી રાસની રામતો અને આનંદદાયી યોગમાયા એ સઘળાં અવિનાશી તત્ત્વમાંથી ઉત્પન્ન થયાં છે.

જોગમાયાની જુગત એહવી, એક રસ એક રંગજી ।

એક સંગે રહેવું સદા, અંગના એકે અંગજી ॥ ૭ ॥

યોગમાયાની યુક્તિ જ એવી છે કે એમાં બધાં એક જ રંગ અને એક જ રસ રૂપ થયાં છે. (શ્રી કૃષ્ણજી તેમજ સખીઓ બધાં પ્રેમાનંદ સ્વરૂપ છે). બધાંએ એક સાથે જ રહેવાનું છે અને આપણે બધાં એકલા શ્રી રાજજીની જ અંગના છીએ.

આતમ સદીવે એક છે, વાસના એકે અંગજી ।

મૂળ આવેસ જોગમાયા પર, સુખ અખંડનાં રંગજી ॥ ૮ ॥

આપણા બધાનો આત્મા હમેશાં એક જ છે તેવી રીતે વાસના પણ એક જ અંગની છે. શ્રી રાજજીનો મૂળ આવેશ યોગમાયામાં અવતરિત થયો છે. તેથી આપણે બધાં અખંડ સુખોના રંગે રંગાયેલાં છીએ.

એક અંગે રંગે સંગે, તો અંતરધ્યાન થાય કેમજી ।

એ સબદમાં છે આંકડી, તે કરી દઉં સરવે ગમજી ॥ ૯ ॥

આમાં એક એવી શંકા રહે છે કે જો આપણાં બધાંનું અંગ એક જ છે અને રંગ પણ એક જ છે તથા બધાનો સંગ પણ એક જ છે તો પછી રાસલીલાનાં પ્રેમાનંદમાં શ્રી કૃષ્ણજી અન્તર્ધાન કેમ થઈ ગયા ? આ પ્રસંગ પાછળ એક રહસ્ય છુપાયું છે. તે હું સહુને માટે સુગમ કરી દઉં છું.

આંકડી અંતરધ્યાનની, સાથ તમને કહું સનંધજી ।

અમ વિના એ કોણ જાણે, તારતમનાં બંધજી ॥ ૧૦ ॥

હે સુંદરસાથજી, અંતર્ધાન થવાના ગૂઢ રહસ્યને હું તમને કહું છું. આ રહસ્યને આપણે સુંદરસાથજી વગર કોણ જાણી શકીએ છીએ ? આ તો તારતમની મર્યાદાનો ગૂઢ ભેદ છે.

આવેસ લઈને જગવિયાં, ત્યારે પામ્યા અંતરધ્યાનજી ।

વિલાસ વ્રહ ચિત ચોક્કસ કરવા, સંભારવા ઘર શ્રી ધામજી ॥ ૧૧ ॥

મૂળ સ્વરૂપ અક્ષરાતીત ધણીએ રાસ કરતી વખતે જ્યારે પોતાનો આવેશ પાછો ખેંચી લીધો ત્યારે અક્ષરબ્રહ્મ પોતાના ધામમાં જાગૃત થયા અને અહીં આવેશરૂપ શ્રી કૃષ્ણજી અંતર્ધાન થઈ ગયા. વિરહ અને મિલન દ્વારા સખીઓના હૃદયમાં દુઃખસુખનો અનુભવ અંકિત કરવાને માટે, અર્થાત્ અક્ષરના હૃદયમાં વિલાસલીલા સુનિશ્ચિત (ચોક્કસ) કરવા માટે તેમજ અખંડઘર પરમધામની યાદ અપાવવા માટે અંતર્ધાન થયા છે.

જુગત જોગમાયા તણી, બીજો ન જાણે કોયજી ।

બીજો કોઈ તો જાણે, તો અમ વિના કોઈ હોયજી ॥ ૧૨ ॥

અખંડ યોગમાયાના આ રહસ્યને બીજું કોઈ જાણી શકતું નથી. જો આપણે બ્રહ્માત્માઓ સિવાય બીજું કોઈ ત્યાં હોત તો જ એ બીજું કોઈ જાણી શકત ? (પણ બ્રહ્માત્માઓ સિવાય બીજું કોઈ ત્યાં નહોતું).

જોગમાયાએ જાગ્રત થાય, જલ ભોમ વાય અગિનજી ।

પસુ પંખી થાવર જંગમ, તત્વ પાંચે ચેતનજી ॥ ૧૩ ॥

યોગમાયાની કૃપાથી જ ત્યાંના પ્રત્યેક પદાર્થમાં જાગૃતિ (ચેતના) પેદા થઈ. તેથી પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ, પશુપક્ષી, સ્થિર, ચર (સ્થાવર-જંગમ) તેમજ પાંચેય તત્ત્વો બધાં ચેતન છે.

સુતેજ સસી વન પસુ પંખી, તત્વ પાંચે સુતેજજી ।

સુતેજ સરવે જોગવાઈ, સુતેજ રેજારેજજી ॥ ૧૪ ॥

ચંદ્રમા, વન, પશુપક્ષી એ બધાં ય સ્વયં પ્રકાશમાન છે. પાંચેય તત્ત્વો પણ સ્વયં પ્રકાશયુક્ત છે. સઘળી સાધન સામગ્રી પ્રકાશમાન છે, ત્યાં સુધી કે વૃંદાવનની રેતીનાં કણો પણ યોગમાયાના પ્રભાવથી સુંદર તેજોમય અને સ્વયં પ્રકાશિત છે.

હેમ જવેરનાં વન કહું, તો એ પણ ખોટી વસ્તજી ।

સત વસ્તને સમાન નહીં, ન કહેવાય મુખ ન હસ્તજી ॥ ૧૫ ॥

આ વન સોનું અને ઝવેરાતનાં છે, એવું કહીએ તો પણ એ (સોનું વગેરે) તો જૂઠી વસ્તુઓ છે. યોગમાયાની સત્ય સામગ્રી જેવી તો કદાપિ હોઈ શકે જ નહિ. આથી તેની શોભાનું વર્ણન મુખથીય થઈ શકતું નથી તેમ હાથના સંકેત દ્વારા પણ તેની ઉપમા આપી શકાતી નથી.

એક પત્રની વરણવ સોભા, આણી જિભ્યાએ કહી ન જાયજી ।

કે કોટ સસી જો સૂર કહું, તો એક પત્ર હેઠે ઢંકાયજી ॥ ૧૬ ॥

ત્યાંનાં વૃક્ષનાં એક પાંદડાની શોભાનું વર્ણન પણ આ જૂઠી જીભ દ્વારા થઈ શકતું નથી. કારણ કે આ સંસારના કરોડો સૂર્ય અને ચંદ્રમાનો સઘળો પ્રકાશ એકઠો કરું તો પણ તે બધાનો પ્રકાશ એક પાંદડાના પ્રકાશની આગળ ઢંકાઈ જાય છે. અર્થાત્ એક પાંદડાની સામે કરોડો સૂર્ય - ચંદ્ર પણ નિસ્તેજ થઈ જાય છે.

એ ભોમની રેત રંચકને, સમાન નહીં સૂર કોટજી ।
દ્રષ્ટે કાંઈ આવે નહીં, એક રંચક કેરી ઓટજી ॥ ૧૭ ॥

આ યોગમાયાના મંડળની રેતના એક કણના પ્રકાશ સાથે સંસારના કરોડો સૂર્યોનું તેજ પણ સ્પર્ધા કરી શકતું નથી. એટલે સુધી કે રેતના એક કણના પ્રકાશની સામે સંસારના સૂર્યનો પ્રકાશ જ દેખાતો નથી.

હવે તે ભોમનાં વસ્તર ભૂષણ, વચને કેમ કહું મુખજી ।
મારા ઘરની હસે તે જાણસે, અમ ઘર તણાં એ સુખજી ॥ ૧૮ ॥

હવે એ ભૂમિનાં વસ્ત્રો તેમજ આભૂષણોનું વર્ણન વાણી દ્વારા કેવી રીતે કરું ? મારા ઘર અખંડ પરમધામના મૂળ સંબંધીઓ જ એને જાણી શકશે. કારણ કે એ બધાં સુખ અમારા મૂળ ઘર પરમધામનાં છે.

સુંદરતા સિણગાર સોભા, વચને ના કહેવાયજી ।
તો સરૂપનાં જે સુખની વાતો, લવો કેમ બોલાયજી ॥ ૧૯ ॥

એ દિવ્ય ભૂમિના શણગારની શોભા (સુંદરતા) નું વર્ણન વાણી દ્વારા થઈ શકતું નથી તો પછી મૂળ સ્વરૂપ શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માના સુખ (અખંડ પ્રેમનંદ)ના અંશમાત્રને પણ વાણી દ્વારા કેવી રીતે વ્યક્ત કરી શકાય ?

ભોમની કિરણો વનની કિરણો, કિરણાં સસી પ્રકાસજી ।
તે માંહે અમે રમું પ્રેમે, પીઉસું રંગ વિલાસજી ॥ ૨૦ ॥

અખંડ વૃંદાવનની ભૂમિનું તેજ, વનનું સૌંદર્ય અને ચંદ્રમાનાં કિરણોનો શીતળ પ્રકાશ અનુપમ છે. આવા વૃંદાવનમાં અમે બધી સખીઓ પ્રિયતમ શ્રીકૃષ્ણજીની સાથે આનંદ વિલાસ કરતાં પ્રેમ-પૂર્વક રમીએ છીએ.

એ રામત રાસ રમી કરી, અમે આવ્યા સહુ ઘર ધામજી ।
બ્રહ્માંડનો કલપાંત કરી, રુદે કીધો અખંડ ઠામજી ॥ ૨૧ ॥

રાસની આવી લીલાઓ કરીને (રામતો રમીને) અમે બધા બ્રહ્માત્માઓ પળમાત્રમાં અખંડ પરમધામમાં જાગૃત થઈ. યોગમાયાના બ્રહ્માંડનો કલ્પાંત કરીને રાસ લીલાને અક્ષર બ્રહ્મે પોતાના હૃદયમાં અખંડ કરી લીધી.

અમે અમારે ધામ આવ્યા, અક્ષર પોતાને ઘેરજી ।
અખંડ રજની રાસ રમાએ, રામત એણી પેરજી ॥ ૨૨ ॥

આપણે સઘળી બ્રહ્મસૃષ્ટિ આપણા ઘર પરમધામમાં જાગી ગઈ અને અક્ષરબ્રહ્મ પોતાના ઘર અક્ષરધામમાં જાગી ગયા. આ રીતે અક્ષરાતીત શ્રી કૃષ્ણજીએ રાસની અખંડ રાતમાં આપણને બધાંને રાસ રમણ કરાવ્યું.

વ્રજ રાસ માંહે અમે રમું, આંહીં પણ અમે આવ્યાજી ।
શ્રી ધામ મધે બેઠા અમે, જોઉં છું આ માયાજી ॥ ૨૩ ॥

વ્રજ (કાલમાયાના બ્રહ્માંડ) તેમજ રાસ (યોગમાયાના બ્રહ્માંડ) માં આપણે બધા બ્રહ્માત્માઓ રમી

રહ્યાં છીએ અને જાગણીના આ ત્રીજા બ્રહ્માંડમાં પણ આપણે બધાં આવ્યા છીએ. વસ્તુતઃ પરમધામમાં બેઠાં બેઠાં આપણે આ પ્રકૃતિજન્ય ખેલ જોઈ રહ્યા છીએ.

વ્રજ રાસ દેખાડિયા, રમિયા તે અનેક પેરજી ।

વિલાસ વ્રહ બંને ભોગવી, આવ્યા તે આપણે ઘેરજી ॥ ૨૪ ॥

ધામધણીએ વ્રજ તેમજ રાસનું દર્શન કરાવ્યું તેમજ આપણે બધાંએ મળીને અલગ- અલગ પ્રકારની લીલાઓ પણ કરી. વિલાસ તેમજ વિરહ દ્વારા સુખ દુઃખ બંનેનો અનુભવ કરીને આપણે બધા આપણા ઘર પરમધામમાં ચાલ્યાં આવ્યાં.

સુખ દુખ બંને જોઈયા, તોડે કાંઈક રહ્યો સંદેહજી ।

તે માટે વળી સત સરૂપે, મંડળ રચિયો એહજી ॥ ૨૫ ॥

આપણે બધાંએ સુખ-દુઃખ બંનેનો અનુભવ કર્યો તેમ છતાં તામસી સખીઓની દુઃખ જોવાની ઈચ્છા અધૂરી રહી ગઈ. આથી અક્ષરબ્રહ્મે (સત્સ્વરૂપે) શ્રી રાજજીની પ્રેરણાથી ફરીથી કાળમાયાના આ ત્રીજા બ્રહ્માંડની રચના કરી.

એ રામત રચી અમ કારણે, અમે કારજ એણે આવ્યાજી ।

બંનેના મનોરથ પૂરવા, અમે રચાવી આ માયાજી ॥ ૨૬ ॥

આ ખેલ (ત્રીજા બ્રહ્માંડ-જાગણી રાસ) આપણા બધા માટે રચાયો છે. આપણે માટે જ તારતમ લઈને શ્રી કૃષ્ણજી (શ્રી રાજજી) સ્વયં સદ્ગુરુના રૂપમાં અહીં પધાર્યા. બ્રહ્માત્માઓ અને અક્ષરબ્રહ્મ બંનેની ઈચ્છા પૂર્ણ કરવા માટે આ માયાવી બ્રહ્માંડની રચના થઈ.

સંસાર રચી સુપનના, દેખાડયા માંહે સુપનજી ।

તે જોઉં અમે અળગાં રહી, નહીં જોવાવાળો કોઈ અનજી ॥ ૨૭ ॥

અક્ષરબ્રહ્મની મૂળ પ્રકૃતિએ આ સ્વપ્નનું બ્રહ્માંડ રચ્યું. શ્રી રાજજીએ બ્રહ્માત્માઓને મૂળમિલાવામાં બેસાડીને આ સ્વપ્ન બતાવ્યું. તેને આપણે બ્રહ્મપ્રિયાઓ સંસારથી અલગ પરમધામમાં બેસીને જોઈ રહ્યાં છીએ. આમ એને જોનારું પણ બીજું કોઈ નથી (અર્થાત્ આપણે જ છીએ).

રામત સાથને રૂડી પેરે, દેખાડી ભલી ભાંતજી ।

તારતમ બુધ પ્રકાસીને, પૂરી તે મનની ખાંતજી ॥ ૨૮ ॥

આ ખેલ (માયાવી સંસાર) શ્રી રાજજી મહારાજે સુંદરસાથને સારી રીતે બતાવ્યો તેમજ બુદ્ધજીને તારતમ જ્ઞાનનો પ્રકાશ આપીને સહુ (સુંદરસાથ)ની મનોકામના પૂર્ણ કરી.

રામત અમે જે જોઈ, તે થિર થાસે નિરધારજી ।

સહુ માંહે સિરોમણ, અખંડ એ સંસારજી ॥ ૨૯ ॥

અમે બ્રહ્માત્માઓએ વ્રજ, રાસ તેમજ જાગણીમાં આ સંસારનો જેટલો ખેલ (સુરતા દ્વારા) જોયો તે બધો નક્કી અખંડ થઈ જશે. બધાં બ્રહ્માંડોમાં આ જાગણીનું બ્રહ્માંડ સર્વશ્રેષ્ઠ થશે.

ભગવાનજી આંહી આવ્યા, જાગવાને તતપરજી ।

અમે જાગસું સહુ એકઠાં, જ્યારે જાસું અમારે ઘેરજી ॥ ૩૦ ॥

અક્ષરબ્રહ્મ પણ અહીં આવ્યા છે. તેઓ પણ જાગૃત થવાને માટે તત્પર છે હવે આપણે બધા બ્રહ્માત્માઓ તેમજ અક્ષરબ્રહ્મ એક સાથે જાગૃત થઈશું અને પોતપોતાને ઘેર ચાલ્યાં જઈશું.

પ્રકરણ ૯ ચોપાઈ ૩૨૫

દયાનું પ્રકરણ

હો વાલૈયા હવે ને હવે, દસો દિસ તારી દયા ।

એ ગુણ તારા કેમ વિસરે, મુઝથી અખંડ બ્રહ્માંડ થયા ॥ ૧ ॥

ઈન્દ્રાવતી કહે છે, હે પ્રિયતમ સદ્ગુરુ ! હવે તો દશેય દિશાઓમાં તમારી જ દયા-દૃષ્ટિ દેખાય છે. તમારો આ ઉપકાર કેવી રીતે ભૂલી શકાય ? તમારી દયા માત્રથી જ મારા દ્વારા બ્રહ્માંડ અખંડ થઈ ગયું.

હવે તો ગળી હું દયા માંહે, સાગર સરૂપી ખીર ।

દયા સાગર સકળ પૂરણ, એક ટીપું નહીં માંહે નીર ॥ ૨ ॥

હવે તો હું તમારા દયાસાગરમાં ગળી (ઓગળી) ગઈ છું કારણ કે તમારી દયાનો સાગર તો ક્ષીર સાગર જેવો છે એટલે કે તે દૂધ જેવો સ્વચ્છ અને મધુર છે તેમજ પૂરેપૂરો ભરેલો છે. તેમાં માયા રૂપી જળનો એક છાંટોય નથી.

દયા મુકટ સિર છત્ર ચમર, દયા સિંધાસન પાટ ।

દયા સરવે અંગ પૂરણ, સહુ દયા તણો એ ઠાટ ॥ ૩ ॥

તમારી દયાથી મસ્તક પર મુકુટ, છત્ર અને ચામર વગેરે લહેરાઈ રહ્યાં છે. અને તમારી જ દયાથી સિંહાસન અને ગાદી પ્રાપ્ત થયાં છે. તમારી કરુણા અંગ પ્રત્યંગમાં ભરેલી છે. આ ઠાઠ-માઠ બધુંય તમારી દયાનું જ પરિણામ છે.

હવે દયા ગુણ હું તો કહું, જો અંતર કાંઈ હોય ।

અંતર ટાળી એક કીધી, તે દેખે સાથ સહુ કોય ॥ ૪ ॥

ધણીજી ! તમારી દયાના ગુણોનું ત્યારે જ હું વર્ણન કરી શકું છું, જ્યારે મારા અને તમારા વચ્ચે કોઈ અંતર હોય. તમે માયાનો ભેદ મટાડીને તમે તમારા સરખી કરી દીધી છે અને સૌ સુંદરસાથ જોઈ રહ્યો છે.

પળ પળ આવે પસરતી, ન લાભે દયાનો પાર ।

બીજું તે સહુ મેં માપિયું, આગળ રહી આ વાર ॥ ૫ ॥

હવે તમારી દયા ક્ષણે ક્ષણે વધતી જાય છે તેથી એનો કોઈ પાર પામી શકાતો નથી. બીજાં બધાં લક્ષણો (ક્ષમા, શીલ, સંતોષ વગેરે) ને તો મેં તોલ્યાં છે. ત્યારે એ વખતે મને જણાયું કે તમારી દયા જ સૌથી આગળ છે.

આટલા તે દિન અમે ઘર મધે, લીલા તે રાખી ગોપ ।

હવે બુધ તાણે પોતે ઘર ભણી, તેણે પ્રગટ થાએ સત જોત ॥ ૬ ॥

આટલા દિવસો સુધી અમે અમારા ઘરમાં એટલે કે બ્રહ્માત્માઓમાં જ તારતમનો પ્રકાશ છુપાવી રાખ્યો. હવે અક્ષરની બુદ્ધિ પોતાની તરફ ખેંચી રહી છે. તેને લઈને સમસ્ત સંસારમાં સત્નો પ્રકાશ પ્રગટશે.

સબદ કોઈ કોઈ સત ઉઠે, તેણે કેમ કરું હું લોપ ।

ગોપ સરવે સત થયું, અસત થયું ઉદોત ॥ ૭ ॥

શાસ્ત્ર-પુરાણોના કેટલાય શબ્દો સત્યનો સંકેત કરે છે. એ શબ્દોને હું કેવી રીતે લુપ્ત થવા દઉં ? આજ સુધી સત્યવસ્તુ ગુપ્ત રહી હતી તેમજ અસત્ય માયાનો જ પ્રસાર થઈ રહ્યો હતો.

હવે અસતને અળગો કરું, કેમ થાવા દઉં સત લોપ ।

સત અસત ભેળાં થયાં, તેમાં પ્રકાસું સત જોત ॥ ૮ ॥

હવે હું અસત્ય (અનિત્ય)ને અલગ કરી રહી છું. સત્(અખંડવસ્તુ) ને અદૃશ્ય કેમ થવા દઉં ? સત્ વસ્તુ (બ્રહ્મ) અને અસત્ વસ્તુ (માયા) આજ સુધી આ સંસારમાં ભેળાં (ભેળસેળ) થઈ ગયાં હતાં. એમાંથી હું સત્ વસ્તુની જ્યોતિનો પ્રકાશ પ્રગટાવું.

અસત પણ કરવું અખંડ, કરી સતનો પ્રકાસ ।

સંનંધ સતની સમજાવી, અંધેરનો કરું નાસ ॥ ૯ ॥

અખંડ તારતમની જ્યોતિનો પ્રકાશ પાડીને અનિત્ય સંસારી જીવને પણ અખંડ મુક્તિનું સુખ આપવું છે. સત્યનો વૃત્તાંત સમજાવીને અજ્ઞાનરૂપી અંધકારને દૂર કરી દેવો છે.

સંસા તે સહુ સંઘારિયાં, અસત ભાગી અંધેર ।

નિજ બુધ ઊઠી બેઠી થઈ, ભાગ્યો તે અવળો ફેર ॥ ૧૦ ॥

સદ્ગુરુ એ મારા બધા સંદેહો ભાંગી નાખ્યા. અર્થાત્ મારી બધી શંકાઓનું સમાધાન થઈ ગયું છે. અસત્ય (અંધકાર) માયા ભાગી ગઈ. હવે અક્ષરની મૂળ બુદ્ધિ જાગૃત થઈ છે. તેથી માયાનું અવળું ચક્ર (જન્મ મરણ) મટી ગયું છે.

હવે ફેર સહુ સવળો ફેરે, સહુને સત આવ્યું દ્રષ્ટ ।

એણે પ્રકાસે સહુ પ્રગટ કીધું, જાણી સુપન કેરી સૃષ્ટ ॥ ૧૧ ॥

હવે સહુ કોઈ સીધા પરમધામ તરફ ઉન્મુખ થશે. સૌને સત્ય દેખાવા લાગ્યું. તારતમના આ પ્રકાશે બધી અખંડ વસ્તુઓને પ્રત્યક્ષ રૂપે પ્રગટ કરી દીધી અને આ માયાવી સૃષ્ટિને સ્વપ્ન જેવી બનાવી દીધી છે.

રામત જોઈ કાળમાયાની, કાળમાયાને આસરી ।

દેખી સુખ આ જાગણી, જાસે તે સરવે વિસરી ॥ ૧૨ ॥

વ્રજ મંડળમાં કાલમાયાનો આશ્રય લઈને કાલમાયાનો ખેલ જોયો. હવે આ ત્રીજા બ્રહ્માંડમાં જાગણીનું સુખ જોઈને (આત્મ જાગૃતિ કરી) બીજું બધું ભૂલી જઈશું.

આવેસ મું કને ધણી તણો, તેણે કરું ભેળો સાથ ।

સાથ મળી સહુ એકઠો, વિનોદ થાસે વિલાસ ॥ ૧૩ ॥

ધામધણીની આવેશ (જ્ઞાન રૂપી) શક્તિ મારી પાસે છે. એના દ્વારા હું સઘળા સુંદરસાથને એકત્રિત કરીશ. સઘળો સુંદરસાથ એકત્રિત થતાં આનંદ મંગળ અને વિનોદ વિલાસ થશે.

વિલાસ કરી વિધ વિધનાં, ત્યારે થાસે હરખ અપાર ।

રામત કરસું આનંદસું, આવસે સકુંડલ સકુમાર ॥ ૧૪ ॥

જાગણીના બ્રહ્માંડમાં જુદા જુદા પ્રકારના સુખ અને આનંદનો અનુભવ કરવાથી સમસ્ત સુંદરસાથને અતિ પ્રસન્નતા થશે. બધાં મળીને આનંદપૂર્વક જાગણીલીલા કરીશું. આ ખેલમાં સકુંડલ તેમજ સાકુમાર સખીઓ પણ આવી મળશે.

ત્યારે સાથ સહુ આવી રહેસે, રામત થાસે રંગ ।

ત્યારે પ્રગટ થાસું પાધરા, પછે ઉલટસે બ્રહ્માંડ ॥ ૧૫ ॥

સઘળો સુંદરસાથ એકત્રિત થશે અને આનંદ વિનોદની લીલાઓ થશે ત્યારે આપણે બધાં પ્રગટ થઈશું (આ લીલાનો સર્વત્ર પ્રસાર થશે) એવે વખતે બ્રહ્માંડનાં પ્રાણીઓ ઉત્સાહપૂર્વક આપણી તરફ દોડતાં આવશે.

મારા આવેસ માંહેથી ભાગ દઉં, સાથને સારી પેર ।

મનનાં મનોરથ પૂરા કરી, હરખે તે જગવું ઘેર ॥ ૧૬ ॥

મારી ઈચ્છા છે કે ધામધણી દ્વારા મને પ્રાપ્ત થયેલ આવેશ (જ્ઞાન)માંથી થોડો અંશ હું પરમધામના સુંદરસાથને સારી રીતે આપું. એમની મનોકામનાઓ પૂરી કરીને તેમને આનંદ-પૂર્વક મૂળ ઘર પરમધામમાં જાગૃત કરું.

સાથ ન મૂકું અળગો, સાથ મુને મૂકે કેમ ।

કહ્યું મારું સાથ ન લોપે, સાથ કહે કરું હું તેમ ॥ ૧૭ ॥

હું સુંદરસાથને સંસારમાં એકલો મૂકી ન દઉં તો સુંદરસાથ મને કઈ રીતે છોડશે ? મારી વાતને સુંદરસાથ ટાળી નહીં દે અને હું પણ સુંદરસાથ જેમ કહેશે તેમ કરીશ.

લેસ છે કાળમાયાનો, વાસનાઓ માંહે વિકાર ।

દયા દ્રષ્ટે ગાળી રસ કરું, મેલી તારતમનો ખાર ॥ ૧૮ ॥

આપણા સુંદરસાથ પર કાલમાયાના બ્રહ્માંડની અજ્ઞાનતાના વિકારોનો થોડો પ્રભાવ છે, તેને હું ધામધણીની દયા દૃષ્ટિ દ્વારા તારતમ રૂપી ખાર મેળવીને ગાળી નાખીશ અને બધું એકરસ કરી દઈશ.

વિકાર કાઢું વિઘોગતે, કરી દયાનો વિસ્તાર ।

ભલી ભાંતે ભાજું ભરમના, જેમ આલ ન આવે આકાર ॥ ૧૯ ॥

ધણીજીની દયાનો વિસ્તાર કરીને સુંદરસાથના હૃદયના વિકારોને નિર્મૂળ કરી દઈશ. આ રીતે અજ્ઞાનતા (અવિદ્યા) તેમજ બ્રહ્મને સારી રીતે દૂર કરી દઈશ, જેથી પરમધામ તરફ ઉન્મુખ થવામાં સુંદરસાથને આગસ ન આવે.

સત વસ્ત દઉં સાથને, કોઈ રચી રૂડો રંગ ।

મનનાં મનોરથ પૂરા કરી, સુખ દઉં સરવા અંગ ॥ ૨૦ ॥

મારી ઈચ્છા છે કે રૂડી રીતે સુંદરસાથને સત્ય વસ્તુ (અખંડ પરમધામનું તારતમ જ્ઞાન) આપું. આ રીતે તેમની મનોકામનાઓ પૂરી કરીને તેમના અંગ પ્રત્યંગોમાં અખંડ સુખનો સંચાર કરી દઉં.

કાળમાયાનો લેસ નિદ્રા, અને નિદ્રા મૂળ વિકાર ।

સરવા અંગે સુધ થાય, કરી દઉં તેહ વિચાર ॥ ૨૧ ॥

કાલમાયાનો લેશમાત્ર અંશ જ નિદ્રા (અજ્ઞાન) છે. અને નિદ્રા જ વિકાર છે. તેથી સુંદરસાથનાં બધાં અંગ (હૃદય)માં જ્ઞાન જાગૃત થઈ જાય એવી વિચારધારામાં હું તેમને મગ્ન કરી દઉં.

જુગતે જો ન જગવું તમને, તો જોગમાયા કેમ થાય ।

નિરમળ વાસના કીધા વિના, રાસમાં તે કેમ રમાય ॥ ૨૨ ॥

જો હું યુક્તિપૂર્વક તમને જાગૃત ન કરી દઉં તો યોગમાયા (માયા અને બ્રહ્મ)નો પરિચય કેવી રીતે થાય ? કારણ કે સુંદરસાથની વાસના પવિત્ર થયા વગર તેઓ જાગણી રાસ મંડળમાં કેવી રીતે રમણ કરી શકે ?

ક્રોધનાં કટકા કરું, ઉડાડી અળગો નાખું ।

સાથ માંહે ના દઉં પેસવા, નિદ્રા તે આડી રાખું ॥ ૨૩ ॥

હે સુંદરસાથજી ! હું અખંડ તારતમ જ્ઞાન દ્વારા ક્રોધ વગેરે માયાવી વિકારોના ટુકડે ટુકડા કરી તેમને બ્રહ્માત્માઓના માર્ગથી દૂર કરી દેવા માગું છું. આ વિકારોને સુંદરસાથના હૃદયમાં પ્રવેશ થવા નહીં દઉં અને તેમને આ અજ્ઞાન રૂપી નિદ્રાથી અલગ રાખીશ.

આમલા અવળા અતિ ઘણાં, કાળમાયાના છે જોર ।

વાંકચૂક વિસમા ટાળીને, કરી દઉં તે પાધરા દોર ॥ ૨૪ ॥

આ કાલમાયામાં સત્, રજ, તમ્, આ ગુણોનાં શક્તિશાળી વમળો ઘણાં અવળાં છે. તેથી તેમની વિષમતાને દૂર કરી (એ ગુણોને) સીધા દોર કરી દઉં, જેથી તેઓ પરમાત્માને અભિમુખ થાય.

ગુણ પખ ઈંદ્રી અવળા, કરું તે સવળા સાથ ।

કરી નિરમલ સુખ દઉં નેહચલ, કરું તે સહુને સનાથ ॥ ૨૫ ॥

ગુણ અંગ ઈન્દ્રિયો બધાં ઉલટાં (અવળાં) છે. તે બધાને તારતમ જ્ઞાન દ્વારા સીધાં કરીને જ્ઞાન માર્ગે વાળું. સુંદરસાથના હૃદયને નિર્મળ કરીને તેમને અખંડ સુખ પ્રદાન કરું તેમજ ધામધણી સાથે પોતાના સંબંધની પિછાણ કરાવીને અનાથ બનેલા સુંદરસાથને સનાથ બનાવી દઉં.

પ્રકૃત સરવે પિંડની, સવળી કરું સનસુખ ।

દુખ દાવાનળ કરું અળગો, દેખાડું તે અખંડ સુખ ॥ ૨૬ ॥

આ શરીરની પ્રકૃતિ તેમજ પ્રવૃત્તિ સીધી કરીને તેને સત્યમાર્ગ (ધણીજી) તરફ વાળી દઉં. હું દુઃખરૂપી દાવાનળને શાંત કરીને સુંદરસાથને પરમધામનાં અખંડસુખ દેખાડી દઉં.

મન ચિત બુધ અહંમેવ અવળા, કરું જોરાવર જેર ।

હવે હાસ્યા સર્વે જીતાડી, ફેરવું તે સવળે ફેર ॥ ૨૭ ॥

મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર આ બધાં ઊલટાં (અવળા) છે અર્થાત્ એ બધાં માયાની તરફ ઉન્મુખ છે. તેમને તારતમ જ્ઞાનની અસીમ શક્તિ દ્વારા મારે વશ કરી લઉં અને પરાજિત થયેલાં ગુણ, અંગ, ઇન્દ્રિયોને હવે જીતાડી દઈને તેમને ધામધણી તરફ અગ્રેસર થવા ફેરવી દઉં.

ચોર ટાળી કરું વોલાવો, સુખ સીતલ કરું સંસાર ।

વિધવિધનાં સુખ દઉં વિગતે, કાંઈ રાસ તણાં આ વાર ॥ ૨૮ ॥

આત્માના બળનું હરણ કરનારી ઇન્દ્રિયોની ચોરીને રોકીને કે મટાડી દઈને તેમને ધામધણી તેમજ પરમધામ તરફ લઈ જનારી કરી દઉં અને આ રીતે સઘળા સંસારને શાશ્વત સુખ અને શીતળતા પ્રદાન કરું. આ વખતે વિવિધ પ્રકારનાં જાગણી રાસનાં સુખ સૌને સારી રીતે આપું.

કોઈક દિન સાથ મોહનાં જલમાં, લહેર વિના પછટાણાં ।

વાસના ઘણી વલ્લભ મુને, ન સહું તે મુખ કરમાણાં ॥ ૨૯ ॥

કેટલાય દિવસોથી સુંદરસાથ આ મોહરૂપી જળમાં, કોઈ લહેરો ન હોવા છતાં ગોથાં ખાઈ રહ્યાં છે. મને બ્રહ્મવાસનાઓ અતિ પ્રિય છે. તેથી હું તેમના ઉદાસ ચહેરાઓને સહન કરી શક્તી નથી.

પ્રકરણ ૧૦ ચોપાઈ ૩૫૪

હાંસીનું પ્રકરણ

મારા સાથ સનમંધી ચેતિયો, એ હાંસીનો છે ઠામ ।

આપ વાલો ઘર વિસરી, હવે જાગી ભૂલો કાં આમ ॥ ૧ ॥

હે મારા મૂળ સંબંધી સુંદરસાથજી ! તમે ચેતી જાવ. આ સંસાર તમને હાંસીપાત્ર બનાવવાનું સ્થાન છે. તમે તમને પોતાને, ધામધણીને તેમજ પોતાના ઘર અખંડ પરમધામને ભૂલી ગયાં છો. તારતમ જ્ઞાન દ્વારા જાગૃત થયા પછી પણ આમ કેમ ભૂલી જાઓ છો ?

સાથજી તમને રામત, જોયાનો છે ખ્યાલ ।

જેનું મૂળ નહીં તેણે બાંધિયા, એ હાંસીનો છે હવાલ ॥ ૨ ॥

હે સુંદરસાથજી ! તમને માયાવી ખેલ જોવાની ઈચ્છા છે, પરંતુ આ માયા કે જેને કોઈ મૂળ નથી, તેણે તમને બાંધી લીધાં છે અને આ તો એક હાસ્યાસ્પદ સ્થિતિ છે.

તમે માંગી રામત વિનોદની, તેણે વિલસ્યાં તમારા મન ।

વાત વાલાજીની વિસરી, જે કહ્યાં મૂળ વચન ॥ ૩ ॥

તમે બધાએ પરમધામમાં આનંદ વિનોદનો ખેલ માગ્યો હતો અને એ ખેલમાં તમારું મન મગ્ન થઈને વિલાસ કરવા લાગ્યું. પરમધામમાં શ્રી રાજજી સાથે કરેલ પ્રેમસંવાદ અને મૂળ વચનને તમે ભૂલી ગયાં છો.

ગૂંથો જાળી દોરી વિના, આપ બાંધો માંહે અંગ ।

અંગ વિના તમે તરફડો, કાંઈ એ રામતના રંગ ॥ ૪ ॥

દોરી વગરની એટલે કે અસ્તિત્વ વગરની માયાની જાળ ગૂંથીને તમે એની અંદર તમારાં અંગોને જકડી લીધાં છે. અર્થાત્ તમે તમારી જાતને બંદી બનાવી દીધી છે. તમારાં મૂળ અંગ તો પરમધામમાં છે. તેમ છતાં વગર અંગે તમે તરફડી રહ્યાં છો. વસ્તુ તરફ માયાવી રામતનો રંગ (પ્રભાવ) આવો જ હોય છે.

આપ બંધાણાં આપસું, એણે કોહેડે અંધેર ।

ચઢ્યું અમલ જાણે જેહેરનું, ફેરે તે માંહે ફેર ॥ ૫ ॥

અજ્ઞાન રૂપી અંધારાને કારણે આ ગુણ, અંગ, ઈન્દ્રિયો દ્વારા તમે પોતાના જ કુટુંબ રૂપી બંધનમાં બંધાઈ રહ્યા છો. તમારા પર કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ વગેરેનો નશો છવાયેલો છે તેથી આ જુઠ્ઠા ચક્રમાં વારંવાર ઘૂમી રહ્યા છો.

અમલ ચઢ્યું કેમ જાણીએ, કોઈ આથડે કોઈ પડે ।

કોઈ માંહે જાગી કરી, બાંહે ગ્રહી પગથી ચઢે ॥ ૬ ॥

માયાનો નશો ચડેલો છે કે નહીં તેની ખબર કેમ પડે ? કોઈ ડગમગી રહ્યા છે તો કોઈ પડી રહ્યા છે, તો કોઈ માયામાંથી જાગૃત થઈને અજ્ઞાની જીવોનો હાથ પકડીને જ્ઞાનની સીડી ચડવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે.

એક પડે પગથી થકી, તેહને બીજી તે સાહે હાથ ।

ખાએ તે બંને ગડથલા, કાંઈ રામત એ અખ્યાત ॥ ૭ ॥

કોઈ અજ્ઞાનરૂપી સીડી પર ચઢીને નીચે પડી રહ્યા છે, તો બીજા કોઈ જ્ઞાની બનીને તેની સહાયતા પણ કરી રહ્યા છે. પરંતુ નશાના પ્રભાવ નીચે બન્ને ગડથોલાં ખાઈને છેવટે નીચે પડી જાય છે. સંસારનો આ ખેલ કંઈક આવો જ અદ્ભુત છે.

કોઈ પડે પગથી વિના, તેહને બીજી તે ઝાલવા જાય ।

પડે તે બંને મોંહો ભરે, એ હાંસી એમ જ થાય ॥ ૮ ॥

કોઈ જ્ઞાન ન હોવાને કારણે (સીડીના અભાવને લઈને) નીચે પડી રહ્યો છે. બીજો કોઈ તેને પકડવા માટે જ્ઞાની સંત બનીને જાય છે. તેઓ બન્ને મોહના બંધનમાં ફસાઈને જઈ રહ્યા છે. આમ એ બન્નેની સ્થિતિ હાસ્યાસ્પદ બની જાય છે.

ભોમ વિના ઓઠું લિએ, અને ચરણ વિના ઉજાય ।

જલ વિના ભવસાગર, તેહમાં ગળયુવા ખાય ॥ ૯ ॥

આ ભૂમિ (સંસાર) નાશવાન છે, તેમ છતાં તેનો આશ્રય લેવા ઈચ્છે છે અને પગ વગર જ (મનથી) દોડે છે. આ ભવસાગર જળ વિનાનો છે, તેમ છતાં તેમાં ડૂબકીઓ માર્યા કરે છે. (જન્મમરણના ફેરામાં પડ્યા કરે છે.)

અંત્રીખ જુઓ ઊભિયું, હાથ વિના હથિયાર ।
નિદ્રા છે અતિ જાગતે, પિંડ વિના આકાર ॥ ૧૦ ॥

આ સંસાર અંતરિક્ષમાં અધર લટકેલો છે. તેને હાથ પણ નથી છતાં તે કામ ક્રોધ રૂપી હથિયાર ધારણ કરે છે. એમાં જાગૃત થવા છતાં પણ લોકો અજ્ઞાનરૂપી નિદ્રામાં ડૂબેલા રહે છે. શરીર નાશવાન છે, છતાં આકાર ધારણ કરેલો છે.

એક નવી કોઈ આવી મળે, તે કહાવે આપ અજાણ ।
કોઈ માંહે મોટી થઈ, સમઝાવે સુજાણ ॥ ૧૧ ॥

જો કોઈ ઉપદેશકને કોઈ નવી વ્યક્તિ મળી જાય છે તો તે ઉપદેશકની આગળ પોતાને અજ્ઞાની માને છે. ઉપદેશક એ બધાની વચ્ચે પોતાને મોટો માનીને સમજાવવા (ઉપદેશ આપવા) લાગી જાય છે.

વચન કરડા કોઈ કહે, કેને ખંડણી ન ખમાય ।
પછે કલપે બંને કળકળે, એને અમલ એમ લઈ જાય ॥ ૧૨ ॥

ઉપદેશક ઉપદેશ આપતી વખતે જો કોઈ કઠોર શબ્દનો પ્રયોગ કરે છે તો અજ્ઞાની એ ખંડણીને સહન કરી શકતો નથી. પણ પાછળથી શ્રોતા અને વક્તા બન્ને પસ્તાઈને દુઃખી થાય છે. આમ એ બંને માયાનો નશો ખેંચી જાય છે.

ખંડી ખાંડી રડી રડાવી, દુખ જગવતાં દીઠાં ઘણાં ।
જાગ્યા પછી જ્યારે જોઈએ, ત્યારે બંનેમાં નહીં મણાં ॥ ૧૩ ॥

ખંડણી કરનારા પોતે રૂવે છે અને બીજાને રડાવે છે. બીજાઓને જાગૃત કરતી વખતે તેઓ અનેક પ્રકારનાં દુઃખ દે છે, પરંતુ જાગૃત થયા પછી જણાય છે કે એમાં શ્રોતા અને વક્તા કોઈનો દોષ નથી. (કોઈમાં ખામી નથી.)

સાથ માંહે હાંસી થાસે, રસ રામત એણી રંગ ।
પૂર વિના તણાણિયું, કોઈ આડી થાય અભંગ ॥ ૧૪ ॥

આ રીતે સુંદરસાથ વચ્ચે (સંસારના આવા ખેલમાં મગ્ન થવાને કારણે) હાંસી થશે, કારણ કે આ માયાવી ખેલ (રામત)નો રંગ જ કંઈક એવા પ્રકારનો છે કે લોકો મોહસાગરના જલહીન પ્રવાહમાં તણાવા લાગે છે. કોઈ વિરલો જ એવો હશે જે પોતે સ્થિર રહીને માયાના પ્રવાહમાં ટકી રહ્યો હોય.

હરખે હાંસી હેતમાં, કરસે સાથ કલોલ ।
માયા માંગી તે જોઈ જોખે, રામત ઝળાબોલ ॥ ૧૫ ॥

જાગૃત થયા પછી પરમધામમાં સુંદરસાથ પ્રસન્નતાપૂર્વક એકબીજાની મસ્તી મજાક અને પ્રેમપૂર્વક ઉલ્લસિત થશે. માગેલો માયાનો ખેલ આપણે સારી રીતે જોયો. વસ્તુતઃ આ ખેલ આંજી નાખે તેઓ છે.

વ્રજ ઊભું મૂળ વિના, તેહનું ફળ વાંછે સહુ કોય ।
વળી વળી લેવા દોડતી, એ હાંસી એણી પેરે હોય ॥ ૧૬ ॥

આ સંસાર રૂપી વૃક્ષ મૂળ વગર જ ઊભું છે. બધા લોકો સુખરૂપી ફળ મેળવાવા ઝંખે છે. તેને પ્રાપ્ત કરવા માટે વારંવાર દોડે છે અને પછી હલબલીને પડી જાય છે. આ રીતે અહીં હાંસી થાય છે.

અછતાં બંધ છૂટે નહીં, પેરે પેરે છોડે તોહે ।
એ સ્વાંગ સહુ માયા તણો, સાથ બાંધ્યો રામત જોએ ॥ ૧૭ ॥

આ જુદી માયાનાં જુદાં બંધન છૂટતાં નથી. જોકે વિવિધ રીતે (જ્ઞાન વૈરાગ્ય વડે) છોડવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આ બધોય તમાશો માયાનો જ છે. બ્રહ્માત્માઓ આ માયાવી તમાશાને જોઈને તેમાં બંધાઈ ગયા છે.

પ્રકરણ ૧૧ ચોપાઈ ૩૭૧

જાગણીનું પ્રકરણ

હવે જાગી જુઓ મારા સાથજી, એ છે આપણ જોગ ।
ત્રણ લીલા ચોથી ઘરતણી, ચારેનો એહમાં ભોગ ॥ ૧ ॥

હે મારા સુંદરસાથજી ! હવે તમે જાગૃત થઈને જુઓ. આ જાગણીનું બ્રહ્માંડ આપણે માટે છે. ત્રણેય લીલાઓ-વ્રજ, રાસ, જાગણી તથા ચોથી પરમધામની લીલા આ ચારેયનું સુખ જાગણીના આ બ્રહ્માંડમાં પ્રાપ્ત થશે.

કહ્યાં ન જાય સુખ જાગણીનાં, સત ઠોરના સનેહ ।
આ ભોમમાં જેહવું કહેવાય, કાંઈક પ્રકાસું તેહ ॥ ૨ ॥

આ જાગણી -બ્રહ્માંડના સુખોનું વર્ણન થઈ શકતું નથી, કારણ કે અહીં પરમધામનાં પ્રેમ અને સ્નેહનો અનુભવ થાય છે. આ સંસારમાં જેટલું કહી શકાય તેને હું કંઈક પ્રગટ કરી રહી છું.

હવે જગવું જુગતે કરી, ભાજું ભરમના બાર ।
રંગે રાસ રમાડી તમારા, સુફળ કરું અવતાર ॥ ૩ ॥

હે સુંદરસાથજી ! હવે હું તમને યુક્તિપૂર્વક જાગૃત કરીને ભ્રમ (અજ્ઞાન)નો પડદો હટાવી દઉં. તમને બધાંને ઉમંગપૂર્વક જાગણી રાસ રમાડીને માનવ અવતારને સફળ કરી દઉં.

હવે દુખ ના દઉં ફૂલ પાંખડી, સીતળ દ્રષ્ટે જોઉં ।
સુખસાગરમાં ઝીલાવી, વિકાર સઘળા ધોઉં ॥ ૪ ॥

હવે હું તમને ફૂલની પાંખડી જેટલું એ દુઃખ નહિ દઉં અને તમને પ્રેમપૂર્વક શીતળ દ્રષ્ટિએ જોઈશ. પરમધામનાં અખંડ સુખોના સાગરમાં સ્નાન કરાવીને અંતઃકરણના બધા વિકારો ધોઈ નાખીશ.

આગે કળકળીને કહ્યું રે સખિયો, તોહે ના ગયો વિકાર ।
કઠણ સહી તમે ખંડણી, વચન ખાંડા ધાર ॥ ૫ ॥

હે સુંદરસાથજી ! મેં પહેલાં પણ અનેકવાર પોકારી પોકારીને કહ્યું છે, તેમ છતાં તમારી અંદરના

વિકારો દૂર થયા નથી. આમ છતાં તમે તલવારની તીક્ષ્ણ ધાર જેવાં મારાં ખંડણી ભરેલાં કઠોર વચનોને સહન કર્યાં.

તે વચન ઘણું સાલે મુને, કઠણ તમને જે કહ્યાં ।

મારી વાસનાઓને નિદ્રા માંહે, મૂળ ઘર વિસરી ગયાં ॥ ૬ ॥

તે બધાં કઠોર વચનો હવે મને પણ સાલે (દુઃખી કરે) છે, કારણ કે મારી બ્રહ્મવાસનાઓ અજ્ઞાનતાની આ ઘોર નિદ્રામાં પોતાનું મૂળ ઘર ભૂલી ગઈ છે.

હવે વિનતાએ ગાળું તમને, કરું તે રસ કંચન ।

કસનો રંગ એવો ચઢાવું, બેહુ પેરે કરું ધન ધન ॥ ૭ ॥

હે સુંદરસાથજી ! હવે હું તમારા હૃદયને તપાવ્યા વગર જ (તમારા પર ક્રોધ કે ખંડણી કર્યા વગર) ગાળી નાખીને કંચન જેવું બનાવી દઉં. પ્રેમનો રંગ એવો ચઢાવું કે જેથી સંસાર અને પરમધામ બન્નેમાં ધન્ય ધન્ય થવાય.

જાણું સાથજી વહેસ આવ્યા, દુખ દીઠાં કે ભાંત ।

તે માટે સુખ આણી ભોમે, દેવાની મુને ખાંત ॥ ૮ ॥

હું જાણું છું કે આપણો સુંદરસાથ મૂળ વતન પરમધામમાંથી અહીં વિદેશ (માયાવી સંસાર) આવ્યો છે અને તેમણે અનેક પ્રકારનાં દુઃખ દીઠાં છે, તેથી આ સંસારમાં સુંદરસાથને સુખ આપવાની મારી પ્રબળ ઈચ્છા છે.

ખીજે વઢે વાસના ન જાગે, જગવ્યાની જુગત જુઈ ।

આપ જાગ્યાની જુગત આપું, ત્યારે કેમ રહે વાસના સુઈ ॥ ૯ ॥

ક્રોધ તેમજ કઠોર વચનો દ્વારા બ્રહ્મસૃષ્ટિ જાગૃત નહીં થાય. તેમને જાગૃત કરવાની યુક્તિ તો જુદી જ છે. જો હું મારી આત્મજાગૃતિની યુક્તિ સુંદરસાથને બતાવી દઉં તો શું બ્રહ્મવાસના સૂતેલી રહી શકશે ?

ખંડી ખાંડી ખીજિએ, જાગે નહીં એણી ભાંત ।

આપોપું ઓળખાવિએ, સાખ પુરાવિએ સાખ્યાત ॥ ૧૦ ॥

બોધવચન કહેતા કહેતા ક્રોધિત થઈને ખંડણી કરીએ તો પણ સુંદરસાથ જાગૃત નહીં થાય. હું ઈચ્છુ છું કે સાક્ષાત્ પરમધામની સાક્ષી આપીને તમને આત્માની ઓળખાણ આપું.

હવે જગાવી સુખ દઉં સંભારણું, કરું આપ આપણી વાત ।

સાથ સહુ અમ પાસે બેસી, કરું સહુ વિખ્યાત ॥ ૧૧ ॥

હવે સઘળા સુંદરસાથને જાગૃત કરીને પરમધામનાં સુખોનું સ્મરણ કરાવું, તેમજ પરસ્પર પોતાના મૂળ સંબંધની વાતો કરું. સમસ્ત સુંદરસાથ અમારી પાસે બેસે અને હું બધા પ્રકારે પરમધામનું વૃત્તાંત પ્રગટ કરું.

આગે આવેસ મુ કને ધણી તણો, વળી નિધ બીજી દીધી ।

નિસંક નિદ્રા ઉડાડી, સાખ્યાત બેઠી કીધી ॥ ૧૨ ॥

સહુ પ્રથમ સદ્ગુરુએ મને આવેશ આપ્યો અને પછી બીજી સંપત્તિ (તારતમજ્ઞાન) આપી.

આ રીતે અજ્ઞાનરૂપી નિદ્રાને નિશંકપણે નિર્મૂળ કરી મને પ્રત્યક્ષ રૂપે જાગૃત (પરમધામમાં બેઠી) કરી.

હવે રહેવાય નહીં ખિણ અળગા, જાગણી એમ જાણો ।

અહંમેવ જાગ્યો ધામનો, અમ માંહે એહ ભરાણો ॥ ૧૩ ॥

સુંદરસાથ ધામધણી વગર હવે પળમાત્ર માટે પણ અલગ રહી શકતો નથી. ક્ષણ માત્રના પણ વિયોગને સહન કરી ન શકવો એને જ જાગણી (આત્મજાગૃતિ) સમજો. “અમે પરમધામનાં છીએ” આ પ્રકારનો ધામનો અહંભાવ જાગૃત થઈ ગયો છે. આ આત્મભાવ પૂરેપૂરો અમારા અંગ-પ્રત્યંગમાં ભરાઈ ગયો છે.

પહેલી જોગમાયા થઈ રાસમાં, તેહનો તે અતિ અજવાસ ।

પણ આ જે થાસે જાગણી, તેહનો કહ્યો ન જાએ પ્રકાસ ॥ ૧૪ ॥

પહેલ વહેલો યોગમાયાનો પ્રકાશ રાસમંડળમાં થયો. તે અત્યંત તેજોમય હતો, પરંતુ આ જાગણી બ્રહ્માંડમાં આત્મજાગૃતિની જે લીલા થવાની છે તેના પ્રકાશનું વર્ણન કરી શકાતું નથી.

હવે અધખિણ અળગાં, સાથ વિના મેં ન રહેવાય ।

આ લહેર જે માયા તણી, સાથ ઉપર મેં ન સહેવાય ॥ ૧૫ ॥

હવે અડધી ક્ષણ માટે પણ સુંદરસાથથી અલગ રહેવાય તેમ નથી. કારણ કે સુંદરસાથ ઉપર માયાની દુઃખદાયી લહેરો જે પ્રભાવ પાડી રહી છે તે મારાથી સહેવાતી નથી.

સાથજી આ ભોમનાં, સુખ આપીસ તમને અપાર ।

હેતે તે હંસસો હરખમાં, તમે નાયસો નિરધાર ॥ ૧૬ ॥

હે સુંદરસાથજી ! આ ભૂમિ (સંસાર) ની અંદર હું તમને પરમધામનાં અપાર સુખો આપીશ, તે મેળવીને તમે પ્રેમપૂર્વક હરખમાંને હરખમાં નક્કી નાચી ઊઠશો.

મારા પ્રાણના પ્રીતમ છો, અંગનાની આતમ ટોળી ।

કલપિયાં મન રામત જોતાં, નાખું તે દુખડાં ઘોળી ॥ ૧૭ ॥

તમે મને મારા પ્રાણથી પણ અધિક પ્રિય છો. તમે પરમધામની બ્રહ્માંગનાઓનો સમૂહ છો. સંસારનો ખેલ જોતાં જોતાં તમારું મન વ્યાકુળ (દુઃખી) થઈ રહ્યું છે તે દુઃખને હું ઘોળીને તેને ક્ષીણ કરી નાખીશ.

કરમાણાં મુખડાં મનનાં, તે તમારા હું નવ સહું ।

એ દુખ સુખનો સ્વાદ દેસે, તોહે દુખ હું નવ દઉં ॥ ૧૮ ॥

તમારા કરમાએલાં મુખ અને મનને હું સહન કરી શકતી નથી. જોકે એ માયા દુઃખનો આસ્વાદ કરાવશે તો પણ હું તમને દુઃખ નહીં જ આપું.

સત સુખમાં સુખ દેસે, આ ભોમનાં દુખ જેહ ।

તમે હંસસો હરખમાં, રસ દેસે દુખડાં એહ ॥ ૧૯ ॥

આ સંસારનાં દુઃખ જ્યારે તમને પરમધામનાં સુખની યાદ અપાવશે ત્યારે તમે બધાં પ્રેમાનંદમાં

વિભોર થઈને હરખથી અતિ પ્રસન્ન થશો. આ રીતે એ દુઃખો જ પરમધામનાં સુખોનો આસ્વાદ કરાવશે.

અમે ઉપાઈ આનંદ માટે, રામત તો તમે માંગી ।

રામતનાં સુખ દઉં સાચાં, ચાલસું આંહી જાગી ॥ ૨૦ ॥

આ જુઠાં દુઃખો આપણા આનંદ માટે ઉત્પન્ન કર્યા છે, કારણ કે હે સુંદરસાથજી ! આ ખેલ તો તમે માગીને જ લીધો છે. આ જુઠા ખેલમાં પણ તમને પરમધામનાં સાચાં સુખ આપીને એટલે કે અહીં તમારા આત્માને જાગૃત કરીને હું પરમધામમાં લઈ ચાલીશ.

સહેજલ સુખમાં રહે સદા, અલપ નહીં અસુખ ।

તમે સુખનો સ્વાદ લેવાને, માંગી રામત દુખ ॥ ૨૧ ॥

આપણે બધા પરમધામના પ્રેમાનંદના સહેજા સહેજ સુખોમાં મગ્ન રહેતાં હતાં. ત્યાં લેશમાત્ર પણ દુઃખ નહોતું. તમે પરમધામનાં અખંડ સુખોનો સ્વાદ લેવા દુઃખદાઈ ખેલની માગણી કરી.

રામત માંગી દુખની, ત્યારે કહ્યું અમે એમ ।

દુખની રામત તમને, દેખાડું અમે કેમ ॥ ૨૨ ॥

જ્યારે તમે દુઃખ રૂપી માયાવી ખેલ જોવાની માગણી કરી ત્યારે શ્રી રાજજીએ કહ્યું હતું કે હું તમને દુઃખ રૂપી ખેલ કેમ (શા માટે) દેખાડું ?

દુખ તો કેમે દઉં નહીં, તો રામત કેમ જોવાય ।

ખાંત ખરી જોયા તણી, તેહનો તે એહ ઉપાય ॥ ૨૩ ॥

જો તમને કોઈ પણ પ્રકારનું દુઃખ ન દઉં તો સંસારનો દુઃખ રૂપી ખેલ તમે કેવી રીતે જોઈ શકશો ? તમારા મનમાં ખેલ જોવાની તીવ્ર ઈચ્છા હતી તેથી આ માયાવી ખેલ ઉત્પન્ન કર્યો.

અમે રામત જાણી ઘર તણી, જેમ રમું છું સદાય ।

અમે ઊભાં જોઈસું, રામત એણી અદાય ॥ ૨૪ ॥

જેવી રીતે આપણે બધા પરમધામમાં હરહંમેશ રમણ કરીએ છીએ તેવી રીતે આ સંસારી ખેલને પણ પરમધામનાં સુખો જેવાં જ માનતાં હતાં. આપણી એ ધારણા હતી કે આપણે બધાં પરમધામમાં જ ઊભાં ઊભાં આ સંસારી ખેલને જોઈશું.

વસ્તોગતે દુખ કાંઈ નથી, જો પાછી વાળો દ્રષ્ટ ।

જુઓ જાગી વચને, તો નથી કાંઈએ કષ્ટ ॥ ૨૫ ॥

વસ્તુતઃ પરમધામની તરફ દૃષ્ટિ કરીશું તો જણાશે કે વાસ્તવમાં દુઃખ સહેજ પણ નથી. તારતમનાં વચનો દ્વારા જાગૃત થઈને માયાનો ખેલ જોવાથી સહેજ પણ દુઃખ નહીં થાય.

લાગસો જો દુખને, તો દુખ તમને લાગસે ।

મૂળ સુખ સંભારસો, તો દુખ પાછાં ભાગસે ॥ ૨૬ ॥

જો તમે આ દુઃખમય સંસારમાં મગ્ન થઈને એમાં રચ્યાં પચ્યાં રહેશો તો તમને દુઃખનો અનુભવ થશે. જો પરમધામનાં અખંડ સુખોનું સ્મરણ કરશો તો આ સંસારિક દુઃખ સમાપ્ત થઈ જશે.

દ્રષ્ટ વાળી જો જુઓ, તો દુખ કાંઈએ નથી ।

રામતના રંગ કરસો આંહીં, વિનોદ વાતો મુખ થકી ॥ ૨૭ ॥

માયા તરફથી દષ્ટિ હટાવીને પરમધામ તરફ જોઈશું તો જણાશે કે આ સંસારિક દુઃખ તો કંઈ છે જ નહીં. પરમધામનાં અખંડ સુખોનો અનુભવ આ સંસારમાં કરશો તો તમારા મુખેથી આનંદની જ વાતો નીકળશે.

સાગર સુખમાં ઝીલતાં, જિહાં દુખ નહીં પ્રવેસ ।

તે માટે તમે દુખ માંગ્યાં, તે દેખાડ્યાં લવલેસ ॥ ૨૮ ॥

તમે પરમધામના સુખ સાગરમાં મગ્ન થઈને રામત કરતાં હતાં અને ત્યાં તો દુઃખોનો પ્રવેશ જ ન હતો. તેથી તો તમે દુઃખની માગણી કરી અને તમને લવમાત્ર દુઃખ બતાવ્યું છે.

પોઢ્યાં ભેળાં જાગસે ભેળાં, રામત દીઠી સહુ એક ।

વાતો તે કરસું જુજવી, વિધવિધની વિસેક ॥ ૨૯ ॥

બ્રહ્માત્માઓ સુરતા દ્વારા પરમધામથી એક સાથે આ સંસારમાં આવી છે અને ફરીથી એક જ સાથે પરમધામમાં જાગૃત થશે. આ જુઠા ખેલને પણ એક સાથે જોયો છે, પરંતુ પરમધામમાં જાગૃત થતાં જેમણે જે પ્રકારની વિશેષતા જોઈ હશે તેની તે અનુસાર અલગ અલગ વાતો કરશે.

દુખ તમારા નવ સહું, તે ચોકસ જાણો ચિત ।

એ દુખ તે સુખ ઘણાં દેસે, રંગ રસ એ રામત ॥ ૩૦ ॥

હે સુંદરસાથજી ! હું તમારું દુઃખ સહન કરી શકતો નથી. તમે એ બાબત નક્કી માનજો કે આ સંસારનાં દુઃખ પરમધામનાં અધિક (અદકાં) સુખોનો અનુભવ કરાવશે. આમ આ ખેલ આનંદદાયી સિદ્ધ થશે.

સાથને આ ભોમનાં, સુખ દેવાનો હરખ અપાર ।

રંગે રાસ રમાડીને, ભેળાં જાગિએ નિરધાર ॥ ૩૧ ॥

આ સંસારમાં સુંદરસાથને સુખ આપવામાં મને અત્યંત આનંદ થઈ રહ્યો છે. તેમની સાથે આનંદપૂર્વક જાગણી રાસ લીલા રમીને આપણે બધાં એક સાથે પરમધામમાં જાગૃત થઈ જઈશું.

હવે લ્યો રે મારા સાથજી, આ ભોમનાં જે સુખ ।

સહી ન સહું તમ તણાં, જે દીઠાં તમે દુખ ॥ ૩૨ ॥

હે સુંદરસાથજી ! હવે તમે આ ભૂમિનાં સુખોનો આનંદ માણો, કારણ કે તમે બધાંએ હમણાં સુધી જે દુઃખો વેઠ્યાં છે તેને હું સહન કરી શકતો નથી.

લહેર લાગે તમને મોહની, તે હવે હું નવ સહું સહી ।

ખંડણી પણ નવ કરું, જાણું દુખવું કેમ મુખ કહી ॥ ૩૩ ॥

તમને મોહજળની લહેરોની થપાટો લાગે છે, તેને હવે હું સહન કરી શકતો નથી અને મોંથી કહીને તમને દુઃખી પણ કેમ કરું ? તેથી કઠોર શબ્દ કહીને તમારી ખંડણી પણ હવે કેમ કરું !

હવે કસોટી કેમ દઉં તમને, કરમાણાં મુખ તે નવ સહું ।

તે માટે વચન કઠણ, મારા વાલાઓને કેમ કહું ॥ ૩૪ ॥

હવે હું તમને કસોટી (કષ્ટદાયક સ્થિતિ)માં પણ કેવી રીતે મૂકું ? કારણ કે તમારાં કરમાયેલાં મોં (ઉદાસ ચહેરા) હું જોઈ શકતો નથી, તેથી મારા વ્હાલા સુંદરસાથજીને કઠોર વચન તો કેવી રીતે કહું ?

બાંહે ગ્રહીને તારું તમને, જેમ લહેર ના લગે લગાર ।

સુખપાલમાં સુખે બેસાડી, ઘેર પોહોંચાડું નિરધાર ॥ ૩૫ ॥

હું તમારો હાથ પકડીને તમને મોહજળની પાર ઉતારું, જેથી તમને માયાની લહેરોનો લગીરેય સ્પર્શ ન થાય અને તમને સુખેથી તારતમ રૂપી સુખપાલમાં બેસાડીને નિશ્ચયપૂર્વક મૂળ ઘર પરમધામમાં પહોંચાડી દઉં.

અંગથી આપી ઉપજાવું, રસ પ્રેમના પ્રકાર ।

પ્રકાસ પૂરણ કરી સહેજે, ટાળું તે સરવ વિકાર ॥ ૩૬ ॥

મારા અંગ દ્વારા (તારતમનાં વિવિધ રૂપ દ્વારા) તમને અખંડ જ્ઞાન આપીને અનેક પ્રકારનો પ્રેમરસ ઉત્પન્ન કરું. તારતમજ્ઞાનનો પૂરો પ્રકાશ સહજ રીતે બધે ફેલાવીને બધા પ્રકારના વિકારને દૂર કરી દઉં.

અંગ આપ્યા વિના આવેસ, પ્રેમ પ્રગટ કેમ થાય ।

આવેસ દઈ કરું જાગણી, જેમ મારા અંગમાં સમાય ॥ ૩૭ ॥

સુંદરસાથને મારો જ્ઞાન (વાણી) રૂપી આવેશ આપ્યા વગર પરમધામના મૂળ સંબંધનો પ્રેમ કઈ રીતે પ્રગટ થશે ? તેથી હું અખંડ તારતમજ્ઞાનરૂપી આવેશ-શક્તિ આપીને સુંદરસાથને જાગૃત કરું, તેથી સમગ્ર સુંદરસાથ મારામાં લીન થઈ જાય.

હવે સહુ ભેળાં તો ચાલિએ, જો અંગ માંહેથી દેવાય ।

જોગમાયા તો થાય તમને, જો સાંચવટી વટાય ॥ ૩૮ ॥

આપણે સૌ સુંદરસાથ મળીને ભેગા તો ત્યારે જ ચાલી શકીએ, જ્યારે મારા અંગમાંથી આવેશ રૂપી જ્ઞાન તેમને પ્રાપ્ત થાય. આ સત્ય જ્ઞાનને આપવાથી જ યોગમાયા રચિત રાસ મંડળ જેવો અખંડપ્રેમ પ્રત્યક્ષ પ્રાપ્ત થશે.

હવે આવતાં દુખ વાસનાઓને, તિહાં આડું દઉં મારું અંગ ।

સારી પેરે સુખ દઉં તમને, માંહે ન કરું વચે ભંગ ॥ ૩૯ ॥

હવે સુંદરસાથ પર જો કોઈ દુઃખ આવી પડશે તો હું એને મારા પર ઝીલી લઈશ. હું તમને દરેક રીતે સુખી કરીશ અને એમાં કોઈ પણ પ્રકારનો અંતરાય (વિક્ષેપ) નહીં આવવા દઉં.

એ લીલા કરું એણી ભાંતે, તો રાસ રંગ રમાય ।

વિધવિધનાં સુખ દઉં વિગતે, વ્રહ વાસનાઓનો ન ખમાય ॥ ૪૦ ॥

આ અદ્વૈતલીલાને એકરસ થઈને એકાત્મભાવે એવી રીતે પ્રગટ કરીશ કે જેથી આનંદપૂર્વક જાગણી રાસ થઈ શકે. હું તમને વિવિધ પ્રકારનાં સુખ આપીશ, કારણ કે મને બ્રહ્માત્માઓનો

વિરહ ખમાતો (સહન થતો) નથી.

જાગણીનાં સુખ દઉં તમને, રાસ માંહે રમાડું રંગ ।

સતતણાં સુખ કેમ આવે, જિહાં ન દઉં મારું અંગ ॥ ૪૧ ॥

હે સુંદરસાથજી ! હું તમને જાગણીનું સુખ દઈને ઉમંગપૂર્વક જાગણી રાસ રમાડું. જ્યાં સુધી હું મારું અંગ (અખંડ તારતમ જ્ઞાન) તમને આપું નહિ ત્યાં સુધી તમને સાચાં સુખ (અખંડ પરમધામ તથા ધણીજનાં સુખો) ની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થશે ?

અંગ આપી અંગનાને, અંગના ભેળું અંગ ।

પાસ દઉં પૂરો પ્રેમનો, કરું તે અવચળ રંગ ॥ ૪૨ ॥

હું બ્રહ્માત્માઓને મારું જ્ઞાન આપીને મારા અંગમાં સમાવિષ્ટ કરું, અર્થાત્ આપણે બધા એક જ સ્વરૂપ થઈ જઈએ. હું પ્રેમનો એવો તો પાકો રંગ ચઢાવી દઉં કે તે ક્યારેય ફિટે (ઊડી જાય) નહીં.

અસતથી અળગાં કરું, સતસું કરાવું સંગ ।

પરઆતમાસું બંધ બાંધું, જેમ પ્રલે ન થાય કહિએ ભંગ ॥ ૪૩ ॥

અનિત્ય (અસત્ય) માયાથી અળગા કરીને સત્ય પરમાત્મા સાથે મિલન કરાવી દઉં. પરમાત્માની સાથેનો તમારો સંબધ દઢ કરી આપું કે જેથી તે પ્રલય કાળમાં પણ તૂટી ન જાય.

ધણીએ જગાવી મુને એકલી, હું જગવું બાંધા જુથ ।

દુખની ભોમ દૂથી ઘણી, તે કરી દઉં સત સુખ ॥ ૪૪ ॥

સદ્ગુરુ નિજાનંદસ્વામીએ મને એકલાને જ જગાડ્યો. મારી આકાંક્ષા છે કે સુંદરસાથનાં (ચાલીસ) જૂથોને જાગૃત કરું. આ દુઃખોની ભૂમિ અતિશય દુઃખદાયી છે. તેને ધણીજનાં અખંડ સુખોમાં પરિવર્તિત કરી દઉં અર્થાત્ એને જ અખંડ સુખદાયક બનાવી દઉં.

સાથ કરું સહુ સરખો, તો હું જાગી પ્રમાણ ।

જગાડી સુખ દઉં ધામનાં, પોહોંચાડું મૂળ ઐંધાણ ॥ ૪૫ ॥

સહુ સુંદરસાથને હું મારા સરીખા બનાવી દઉં તો જ મારું જાગૃત થવું સાર્થક ગણાય. તેમને જાગૃત કરીને પરમધામનાં અખંડ સુખ આપું તેમજ તેમના હૃદયમાં અખંડ સુખોના મૂળ સંકેતોની ઓળખ પણ પહોંચાડી દઉં.

આવેસ જેહને મેં દીઠાં પૂરા, જોગમાયાની નિદ્રા તોહે ।

પણ જે સુખ દીસે જાગતાં, અમ વિના ન જાણે કોએ ॥ ૪૬ ॥

મેં જે સ્વરૂપે પૂર્ણ આવેશને જોયો તેમાં પણ યોગમાયાની નિદ્રા છે, પરંતુ પૂરી જાગૃત અવસ્થામાં જે સુખ પ્રાપ્ત થાય છે તેને મારા વિના કોઈ જાણી શકતું નથી.

જે જાગી બેઠા નિજ ધામમાં, તેહને આવેસનું સું કહિએ ।

તારતમ તેજ પ્રકાસ પૂરણ, તેણે સકલ વિધે સુખ લહિએ ॥ ૪૭ ॥

જે બ્રહ્માત્માઓ જાગૃત થઈને પરમધામમાં બેઠા છે તેમના આવેશ વિશે તો શું કહેવું ? તારતમનું

તેજ પૂર્ણ પ્રકાશ આપનારું છે. તેથી તેના દ્વારા બધા પ્રકારનાં અખંડ સુખ પ્રાપ્ત કરો.

આવેસને નહીં અટકળ, પણ જાગવું અતિ ભારી ।

આવેસ જાગવું બંને તારતમે, જો જુઓ જુગત વિચારી ॥ ૪૮ ॥

આવેશને અટકળો દ્વારા તોલી શકાતો નથી. (કારણ કે તે સ્વયં પૂર્ણ છે.) પરંતુ જ્ઞાન દ્વારા જાગૃત થવું એ તો વિશેષ મહત્ત્વનું છે. જો વિચારપૂર્વક જોઈશું તો જણાશે કે આવેશ અને તારતમ બંનેય જાગૃત થવા માટે છે.

પૈયાં સહુના કાઢે પ્રગટ, નહીં તારતમને અટકળ ।

આવેસ જાગવું હાથ ધણીને, એહ અમારું બળ ॥ ૪૯ ॥

તારતમ જ્ઞાન માટે અટકળ કરવાની આવશ્યકતા નથી, તેમાં સૌને માટે માર્ગ સ્પષ્ટ કરી દીધો છે. આવેશ આપીને જાગૃત કરવાનું કાર્ય સદ્ગુરુ ધણીના હાથમાં છે, પરંતુ સદ્ગુરુએ આપેલા તારતમ જ્ઞાન દ્વારા જાગૃત કરવું એ અમારા સામર્થ્યની વાત છે.

તારતમનાં સુખ સાથ આગળ, વિધ વિધનાં વાલે કીધાં ।

પછે એ સુખ એકલી ઈંદ્રાવતીને, દયા કરી ધણીએ દીધાં ॥ ૫૦ ॥

સદ્ગુરુ ધણીએ તારતમ જ્ઞાનનાં વિવિધ પ્રકારનાં સુખ સુંદરસાથજી આગળ પ્રગટ કર્યાં, પછી ઈન્દ્રાવતી પર દયા કરીને એ સઘળાં સુખ તેને એકલીને આપ્યાં.

ધન ધન ધણી ધન તારતમ, ધન ધન સખી જે લાવી ।

ધન ધન સખી હું સોહાગણી, મુઝ માંહે એ નિધ આવી ॥ ૫૧ ॥

ધામધણી ધન્ય છે અને તારતમજ્ઞાન પણ ધન્ય છે. શ્રી શ્યામાજીના આવેશની સાથે જ્ઞાન લઈને આવનાર સખી સુંદરબાઈ પણ ધન્ય છે. હું સોહાગણ ઈન્દ્રાવતી પણ ધન્ય થઈ ગઈ છું. કારણ કે આ તારતમ જ્ઞાનરૂપી નિધિ સદ્ગુરુ દ્વારા મને પ્રાપ્ત થઈ છે.

મું માટે લાવ્યા ધણી ધામથી, બીજા કોને ન થયું એહની જાણ ।

મેં લીધું પીધું વિલસિયું, વિસ્તરિયું પ્રમાણ ॥ ૫૨ ॥

મારે માટે સદ્ગુરુ ધણી આ અખંડ તારતમ જ્ઞાન પરમધામથી લઈ આવ્યા. આ રહસ્યની જાણકારી બીજા કોઈને પણ થઈ નહિ. મેં તારતમજ્ઞાન લઈને તેને હૃદયમાં ધારણ કર્યું. તેને સમજણમાં ઉતાર્યું (તેનું પાન કર્યું) અને તેનું આચરણ કરતાં હું આત્મવિભોર થઈ ગઈ અને યથાર્થ રીતે તેનો મેં વિસ્તાર પણ કર્યો.

એ વાણી સાથ માંહે કહેવાણી, પણ કેને ન કીધો વિચાર ।

પછે દયા કરીને દીધું વાલે, અંગ ઈંદ્રાવતીને આ વાર ॥ ૫૩ ॥

આ અખંડ વાણી તો સુંદરસાથની વચ્ચે જ કહેવાઈ છે, પણ એના પર કોઈએ (પૂરેપૂરો) વિચાર કર્યો નહિ, પછી સદ્ગુરુ ધણીએ દયા કરીને તેને આ જાગણીના બ્રહ્માંડમાં ઈન્દ્રાવતીને આપી.

ઘણું ધન લાવ્યા ધણી ધામથી, બહુવિધના પ્રકાર ।

તે ધન સરવે મેં તોળિયું, તારતમ સહુમાં સાર ॥ ૫૪ ॥

સદ્ગુરુ ધણી પરમધામથી પુષ્કળ ધન (તારતમ, પ્રેમ, આનંદ, દયા, ક્ષમા વગેરે) લઈ આવ્યા.

આ અખંડ ધન વિવિધ પ્રકારનું છે. મેં તે સર્વેનું મૂલ્યાંકન કર્યું તો ખબર પડી કે તારતમ જ્ઞાન જ એ સહુનો સાર (સર્વ શ્રેષ્ઠ) છે.

તારતમનું બળ કોઈ ન જાણે, એક જાણે મૂળ સરૂપ ।

મૂળ સરૂપનાં ચિતની વાતો, તારતમમાં કે રૂપ ॥ ૫૫ ॥

તેથી તારતમનું બળ (મહત્ત્વ) કોઈ જાણી શકતું નથી. તેને કેવળ મૂળ સ્વરૂપ શ્રી રાજજીની અર્ધાંગના શ્યામાજીના અવતાર રૂપ સદ્ગુરુ જ જાણે છે. તેમના અંતરાત્મા (ચિત્ત)ની વાતો તારતમમાં અનેક રૂપે પ્રગટ થઈ છે.

સાખ્યાત સરૂપ ઈંદ્રાવતી, તારતમનો અવતાર ।

વાસના હસે તે વળગસે, એ વચનને વિચાર ॥ ૫૬ ॥

સદ્ગુરુ ધણી કહે છે કે ઈંદ્રાવતીનું સ્વરૂપ સાક્ષાત્ તારતમ જ્ઞાનનો જ અવતાર છે. પરમધામના બ્રહ્માત્માઓ જ આ અદ્વૈત વાણી પર વિચાર કરીને ઈંદ્રાવતી દ્વાર નક્કી કરેલા માર્ગને અનુસરશે.

સરૂપ સાથની ઓળખાણ, તારતમમાં અજવાસ ।

જોત ઉદોત પ્રગટ પૂરણ, ઈંદ્રાવતીને પાસ ॥ ૫૭ ॥

મૂળ સ્વરૂપ શ્રી રાજજી તથા સુંદરસાથનો પરિચય કરાવવાનું સામર્થ્ય કેવળ તારતમ જ્ઞાનના પ્રકાશમાં રહેલું છે અને તેની જ્યોતિનો પૂર્ણ પ્રકાશ ઈંદ્રાવતીના હૃદયમાં છે.

વાસનાઓની ઓળખાણ, વાણી કરસે તેણે તાલ ।

નિસંક નિદ્રા ઊડી જાસે, સાંભળતાં તતકાલ ॥ ૫૮ ॥

તારતમવાણી તરત જ બ્રહ્માત્માની ઓળખાણ કરાવશે. ત્યારે આ બ્રહ્મવાણીને સાંભળતાં જ અજ્ઞાનરૂપી નિદ્રા ઊડી જશે એમાં કોઈ શંકાને સ્થાન નથી.

એક લવો સુણે જે વાસના, તે સંગ ન મૂકે ખિણ માત્ર ।

તે થાય ગલિત ગાત્ર અંગે, પ્રગટ દીસે પ્રેમ પાત્ર ॥ ૫૯ ॥

જે બ્રહ્માત્માઓ આ તારતમવાણીનો એક શબ્દ પણ સાંભળી લેશે તે આ વાણીનો સંગ એક ક્ષણ માટે પણ મૂકશે (છોડશે) નહિ. તેનું પ્રત્યેક અંગ ગળી જશે. અને તે પ્રત્યક્ષપણે પ્રેમને પાત્ર જ દેખાશે.

એ વાણી સાંભળતાં જેહને, આવેસ ન આવ્યો અંગ ।

તે નહીં નેહયે વાસના, તેનો કરું જીવ ભેળો સંગ ॥ ૬૦ ॥

આ અખંડવાણીને સાંભળીને જેમના અંગમાં પ્રેમ ઉભરાતો નથી તે નક્કી પરમધામનો આત્મા નથી. તેને હું જીવની સાથે મેળવી દઉં.

વાસના જીવનો બેહેરો એટલો, જેમ સૂરજ દ્રષ્ટે રાત ।

જીવ તણું અંગ સુપનનું, વાસના અંગ સાખ્યાત ॥ ૬૧ ॥

બ્રહ્માત્માઓ અને જીવ વચ્ચે એટલું જ અંતર (વેહેરો) છે કે જેટલું સૂર્ય અને રાત્રિનું હોય છે.

જીવસૃષ્ટિનું અંગ સ્વપ્નનું છે, જ્યારે બ્રહ્મસૃષ્ટિ તો શ્રી રાજજીની અંગ સ્વરૂપા છે.

વળી બેહેરો વાસના જીવનો, એના જુજવા છે ઠામ ।

જીવતણું ઘર નિદ્રા માંહેં, વાસના ઘર શ્રી ધામ ॥ ૬૨ ॥

જો બ્રહ્માત્માઓ તેમજ જીવ વચ્ચેનો તફાવત (વેહેરો) જોઈએ તો જણાશે કે આ બંનેનાં મૂળ સ્થાન પણ અલગ અલગ છે. જીવસૃષ્ટિનો વાસ અજ્ઞાનરૂપી નિદ્રામાં છે, જ્યારે બ્રહ્માત્માઓનું ઘર તો અખંડ પરમધામ છે.

ન થાય નવો ન લોપાય જીવો, શ્રીધામ એણી પ્રકાર ।

ઘટે વધે નહીં પત્ર એકે, સત સદા સર્વદા સાર ॥ ૬૩ ॥

અખંડ પરમધામ કંઈક આવા પ્રકારનું છે કે ત્યાં ન તો કોઈ નવી વસ્તુ ઉત્પન્ન થાય છે કે ન તો કોઈ જૂની વસ્તુ લુપ્ત થાય છે. ત્યાં વૃક્ષનાં પાંદડાઓમાં પણ ઘટવધ થતી નથી. ત્યાં બધી વસ્તુઓ સત્ય છે, નિત્ય છે અને સર્વદા એટલે કે હંમેશાં એકરસ છે.

જટિપ સંગ થયો કોઈ જીવનો, તેનો ન કરું મેળો ભંગ ।

તે રંગે ભેળું વાસના, વાસના સતનું અંગ ॥ ૬૪ ॥

જો કોઈ જીવનો સંગ બ્રહ્મ વાસનાઓ સાથે થઈ ગયો હોય તો તે જીવને પણ અખંડ સુખથી વંચિત થવા નહિ દઉં. તેને પણ વાસનાઓના રંગમાં રંગીને પ્રેમાનંદનું સુખ આપીશ. કારણ કે વાસના તો સત્યસ્વરૂપ ધણીનું અંગ છે.

તારતમ તેજ પ્રકાસ પૂરણ, ઈન્દ્રાવતીને અંગ ।

એ મારું દીધું મેં દેવાય, હું ઈન્દ્રાવતીને સંગ ॥ ૬૫ ॥

શ્રી સદ્ગુરુ ધણીએ કહ્યું છે કે તારતમના તેજનો પૂર્ણ પ્રકાશ ઈન્દ્રાવતીના અંતઃકરણમાં સમાયો છે. મેં ઈન્દ્રાવતીને તારતમજ્ઞાન આપ્યું છે અને તેના દ્વારા સુંદરસાથને અપાવ્યું છે. હું હંમેશાં ઈન્દ્રાવતીની સાથે જ છું.

ઈન્દ્રાવતીને હું અંગે સંગે, ઈન્દ્રાવતી મારું અંગ ।

જે અંગ સોંપે ઈન્દ્રાવતીને, તેને પ્રેમે રમાડું રંગ ॥ ૬૬ ॥

સદ્ગુરુએ એ પણ કહ્યું કે હું ઈન્દ્રાવતીના અંતઃકરણમાં છું. ઈન્દ્રાવતી મારી જ અંગસ્વરૂપા છે, તેથી જે કોઈ પોતાનું અંગ (સર્વસ્વ) ઈન્દ્રાવતીને અર્પણ કરશે તેને હું પ્રેમના રંગમાં (પ્રેમાનંદ લીલામાં) રંગી દઈશ.

બુધ તારતમ ભેળાં બંને, તિહાં પહેલે પધાર્યા શ્રી રાજ ।

અંગ મારે અજવાસ કરી, સાથનાં સાર્યાં કાજ ॥ ૬૭ ॥

તારતમજ્ઞાન તથા જાગૃતબુદ્ધિ જ્યાં બંને એકત્રિત થઈ જાય છે, ત્યાં શ્રીરાજજી પહેલેથી જ બિરાજમાન થઈ જાય છે. તેમણે મારા અંગમાં પ્રકાશ ફેલાવીને સુંદરસાથના કાર્યને સિદ્ધ કરી દીધું, અર્થાત્ જાગણીનું કાર્ય પૂર્ણ કરી દીધું.

સુખ દઉં સુખ લઉં, સુખમાં તે જગવું સાથ ।
ઈંદ્રાવતીને ઉપમા, મેં દીધી મારે હાથ ॥ ૬૮ ॥

હું ઈચ્છું છું કે હું બ્રહ્માત્માઓને સુખ આપું અને તેમનું સુખ ગ્રહણ કરું તેમજ સુંદરસાથને પરમધામના સુખમાં જાગૃત કરું. મેં સ્વયં ઈન્દ્રાવતીને આ કાર્યભાર સોંપીને તેને આ શોભા (ઉપમા) આપી છે.

મેં દયા તમને કીધી ઘણી, જો જુઓ આંખ ઉઘાડી ।
નહીં જુઓ તોહે દેખસો, છાયા નિસરી બ્રહ્માંડ ફાડી ॥ ૬૯ ॥

મેં તમારા પર ઘણી કૃપા કરી છે. તેને તમે વિવેકરૂપી આંખો ઉઘાડીને જુઓ. જો તમે પ્રયાસ કરીને નહિ જુઓ તો એ સ્વયં દેખાશે. કારણ કે હવે તારતમજ્ઞાનની આ જ્યોતિ આ સંસાર (બ્રહ્માંડ) ને પાર કરીને આગળ નીકળી ગઈ છે અર્થાત્ પરમધામ પહોંચી ગઈ છે.

મૂળગી આંખાં દઉં ઉઘાડી, જેમ આડી ન આવે મોહ સૃષ્ટ ।
સત સુખને ઓળખાવું, જેમ ઘર આવે દૃષ્ટ ॥ ૭૦ ॥

હું તમારી મૂળ દૃષ્ટિ પરાત્માની આંખો ખોલી દઉં. જેથી આ માયાની મોહસૃષ્ટિ તમારા માર્ગમાં અવરોધક ન બને. હું પરમધામનાં અખંડ સુખોની ઓળખાણ કરાવી દઉં. જેથી તમે મૂળ ઘર પરમધામને જોઈ શકો.

તારતમનો જે તારતમ, અંગ ઈંદ્રાવતી વિસ્તાર ।
પૈયા દેખાડયા સારના, તે પારને વળી પાર ॥ ૭૧ ॥

તારતમમંત્રનું રહસ્ય (અઢાર હજાર સાતસો અઢાવન ચોપાઈયુક્ત) તારતમસાગર (તારતમવાણી) છે. ઈન્દ્રાવતી દ્વારા તેનો વિસ્તાર થયો છે. આ વાણી દ્વારા હૃદભૂમિની પાર બેહદ અને તેનીયે પાર અક્ષર અને અક્ષરાતીતનો સારગર્ભિત માર્ગ દર્શાવાયો છે.

બ્રહ્માંડ બંને અખંડ કીધાં, તેમાં લીલા અમારી ।
બ્રહ્માંડ ત્રીજો અખંડ કરવો, એ લીલા અતિ ભારી ॥ ૭૨ ॥

અક્ષરબ્રહ્મના હૃદયમાં અખંડ કરેલાં વ્રજ તેમજ રાસ બન્ને બ્રહ્માંડોમાં આપણે બ્રહ્માત્માઓની જ લીલાઓ છે. જાગણીના આ ત્રીજા બ્રહ્માંડને પણ અખંડ બનાવવું છે. કારણ કે આ જાગણીલીલા એ બન્ને (વ્રજ અને રાસ) થી પણ અતિ મહત્ત્વ પૂર્ણ છે.

ત્રણ લીલા માયા મધે, અમે પ્રેમે માંડી જેહ ।
આ લીલા ચોથી માણતાં, અતિ અધિક જાણી એહ ॥ ૭૩ ॥

વ્રજ, રાસ અને જાગણી આ ત્રણેય લીલાઓનો અનુભવ આપણે બધાંએ કાલમાયા અને યોગમાયાના બ્રહ્માંડમાં પ્રેમપૂર્વક કર્યો, પરંતુ જાગણીલીલામાં ચોથી પરમધામની લીલાનો અનુભવ થવાને કારણે આ જાગણી લીલા શ્રેષ્ઠ મનાઈ છે.

એક સુખ સુપનનાં, બીજાં જાગતાં જેમ થાય ।
પહેલી ત્રણ લીલા આ ચોથી કહી, સુખ અધિક એણી અદાય ॥ ૭૪ ॥

જેવી રીતે સ્વપ્નના સુખોથી અધિક આનંદ જાગૃતિનાં સુખોમાં થાય છે તેવી રીતે વ્રજ અને

રાસની લીલાઓથી અધિક આનંદ જાગણી લીલીમાં થાય છે. વ્રજ, રાસ તથા જાગણી આ ત્રણેય લીલાઓથી અધિક શ્રેષ્ઠ ચોથી પરમધામની લીલાનો અનુભવ પણ આ જાગણી લીલામાં થશે. તેથી વ્રજ અને રાસની લીલા કરતાં જાગણી લીલાનું સુખ શ્રેષ્ઠ મનાય છે.

પહેલું દ્રષ્ટે જે અમને આવિયું, તેટલા તે માંડે અજવાસ ।

તે અજવાસ માંડે અમે રમું, બીજા લોક સહુનો નાસ ॥ ૭૫ ॥

પહેલાં યોગમાયાએ રચેલા રાસમંડળમાં જે કંઈ દેખાયું તેમાં એટલા જ સ્થાન પર પ્રકાશ હતો અને એ પ્રકાશમાં આપણે રમણ કરતાં રહ્યાં. એ વખતે બાકીના બધા લોકનો નાશ થઈ ગયો હતો.

હવે ચૌદ લોક ચારે ગમાં, પ્રકાસ કરું સાથ જોગ ।

જીવ સહુ જગવી કરી, ટાળું તે નિદ્રા રોગ ॥ ૭૬ ॥

હવે ચૌદે લોક અને ચારેય દિશાઓમાં સુંદરસાથ માટે તારતમજ્ઞાનનો પ્રકાશ કરું. એ અખંડ તારતમજ્ઞાન દ્વારા બધા જીવોને જાગૃત કરીને નિદ્રારૂપી રોગને હંમેશને માટે મટાડી દઉં.

અમે પ્રગટ થઈને પાધરા, ચાલસું સહુએ ઘેર ।

વેરાટ વળીને થાસે સવળો, એક રસ એણી પેર ॥ ૭૭ ॥

આપણે સૌ સુંદરસાથ પ્રગટ (એકત્રિત) થઈને સીધા નિજઘર (પરમધામ) તરફ પ્રયાણ કરીશું. સંસારનાં પ્રાણી (વેરાટ) અજ્ઞાનતાનો માર્ગ છોડીને સન્માર્ગ ગ્રહણ કરશે તેમજ તેમને આઠ પ્રકારની અખંડ મુક્તિ પ્રાપ્ત થશે. આમ સમગ્ર સૃષ્ટિ એકરસ થઈ જશે.

હવે એ વચન કેમ પ્રગટ પાડું, પણ મારે કરવો સહુ એક રસ ।

વસ્ત દેખાડ્યાં વિના, વેરાટ ન આવે વસ ॥ ૭૮ ॥

હવે તારતમજ્ઞાન આ વચનોને હું કેમ કરીને સ્પષ્ટપણે પ્રગટ કરું ? પણ મારે તો સંસારનાં બધાં પ્રાણીઓને એકરસ (સન્માર્ગગામી) કરવાં છે. વસ્તુનું જ્ઞાન કરાવ્યા વગર એટલે કે તારતમજ્ઞાન દ્વારા પરમાત્માનો અનુભવ કરાવ્યા વગર આ લોકો વશીભૂત નહિ થાય.

વેરાટ વસ કીધા વિના, અખંડ થાય કેમ એહ ।

અમે રામત જોઈ ઈછા કરી, માંડે ભંગ થાય કેમ તેહ ॥ ૭૯ ॥

વેરાટ (સંસારનાં પ્રાણીઓને આ રીતે) વશ કર્યા વગર અર્થાત્ તેમને જ્યાં સુધી તારતમજ્ઞાન દ્વારા સન્માર્ગગામી (એક જ પરમાત્માના ઉપાસક) બનાવી ન શકાય ત્યાં સુધી તેઓ અખંડ (સ્થિર) કેમ કરીને થશે ? આ સંસારરૂપી ખેલને જોવાની ઈચ્છા આપણે બ્રહ્માત્માઓએ પરમધામમાં વ્યક્ત કરી હતી. તે અધવચ્ચે જ કેવી રીતે ભંગ થશે ? અર્થાત્ આ સંસાર બ્રહ્માત્માઓના સંસર્ગથી અખંડ થઈ જશે.

અનેક થાસે આગળ, આ વાણીનો વિસ્તાર ।

લવલેસ કાંઈક કહું થાવા, અખંડ આ સંસાર ॥ ૮૦ ॥

આ તારતમજ્ઞાન વાણીનો ભવિષ્યમાં વિશેષ રૂપે પ્રચાર તેમજ પ્રસાર થશે. હજુ તો મેં આ સંસારને અખંડ બનાવવા માટે થોડું જ કહ્યું છે.

એ વાણી કહી મેં વિગતે, તે વિસ્તરસે વિવેક ।

મારા સાથને કહી મેં છાની, પણ એ છે ઘણું વિસેક ॥ ૮૧ ॥

આ વાણીના રહસ્યને મેં ઘણી યુક્તિપૂર્વક કહ્યું છે. ભવિષ્યમાં પણ એનો વિસ્તાર વિવેકપૂર્વક થશે. મેં મારા સુંદરસાથને સમયાનુસાર માત્ર સંકેત દ્વારા જ કહ્યું છે, પરંતુ આ વાણી તો ઘણી વિશિષ્ટ છે.

સંસાર સહુનાં અંગમાં, મારી બુધનો કરું પ્રવેસ ।

અસત સરવે સત કરું, મારી જાગણી ને આવેસ ॥ ૮૨ ॥

હું સંસારના બધા જીવોના અંગમાં મારી જ્ઞાનબુદ્ધિનો પ્રવેશ કરાવીને તમને મારી જાગણીની આવેશ શક્તિ દ્વારા અસત્ય જીવોને પણ સત્ય (અખંડ) કરી દઉં, એવી મારી આકાંક્ષા છે.

બુધ સરૂપ અક્ષરની, આવી અમારે પાસ ।

બ્રહ્માંડ જોગમાયા તણો, તેણે રુદે ગ્રહો રાસ ॥ ૮૩ ॥

મને અક્ષર બ્રહ્મની બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ છે. તે અક્ષરની બુદ્ધિએ યોગમાયાના બ્રહ્માંડને પોતાના હૃદયમાં ગ્રહણ કર્યું છે.

મારા ઘણી તણે ચરણે હુતી, આટલા તે દાડા ગોપ ।

વચન જે સુકજી તણાં, તે કેમ કરું હું લોપ ॥ ૮૪ ॥

અક્ષરની આ બુદ્ધિ આટલા દિવસો સુધી (અખંડ રાસલીલા ઉપરાંત હરિદ્વારના કુંભમેળા સુધી અર્થાત્ વિક્રમ સંવત ૧૭૩૫ સુધી) મારા ઘણી (સદ્ગુરુ) ના ચરણોમાં હતી. તેથી તે આટલા દિવસો ગુપ્ત (છૂપી) રહી. (અક્ષરની બુદ્ધિ રાસલીલા પછી આજદિન સુધી ધામધણીના ધ્યાનમાં રહીને ગુપ્ત હતી અને બુદ્ધાવતારના સમયની પ્રતીક્ષા કરી રહી હતી) આ વચન શુકદેવજીના કથનાનુસાર કહેવામાં આવ્યાં છે. હવે આ શબ્દોને હું ગુપ્ત કેમ રાખું ?

વ્રજ રાસ માંહે અમે રમું, બુધ હુતી રાસમાં રંગ ।

હવે આવી પ્રગટી, આંહી ઉદર મારે સંગ ॥ ૮૫ ॥

વ્રજ તથા રાસમંડળમાં આપણે બધા રમ્યાં ત્યારે અક્ષરબ્રહ્મની બુદ્ધિ રાસમંડળનાં રંગમાં રંગાયેલી હતી. હવે તે મારા અંગમાં પ્રવેશીને અહીં પ્રગટ થઈ છે.

ઈન્દ્રાવતી વાલા સંગે, ઉદર ફળ ઉત્પન ।

એક બુધ મોટી અવતરી, બીજી તે જોત તારતમ ॥ ૮૬ ॥

ઈન્દ્રાવતી હમેશાં ધામધણીની સાથે જ છે, (તેના હૃદયમાં સદ્ગુરુ સ્વયં વિરાજમાન છે). તેથી તેના હૃદયમાં આ વાણી ઉત્પન્ન થઈ છે. એક બાજુથી અક્ષરબ્રહ્મની બુદ્ધિ અને બીજી તરફથી તારતમની જ્યોતિ તેના અંતઃકરણમાં પ્રવેશ કરીને અવતરી છે.

બંને સરૂપ થયાં પ્રગટ, લઈ માંહોમાંહે બાથ ।

એક તારતમ બીજી બુધ, એ જોસે સનમુખ સાથ ॥ ૮૭ ॥

બંને સ્વરૂપ (તારતમ અને અક્ષરની બુદ્ધિ) એકઠાં મળીને ઈન્દ્રાવતીના હૃદયમાં પ્રગટ થયાં છે.

એમાં એક જાગૃત જ્ઞાન તારતમ અને બીજી અક્ષરની બુદ્ધિ છે. તે બંનેનો મેળાપ સુંદરસાથ પોતાની નજર સમક્ષ નિહાળશે.

અક્ષર કેરી વાસના, કહ્યાં જે પાંચ રતન ।

કાગળ લાવ્યો અમ તણો, શુકદેવ મુનિ ધન ધન ॥ ૮૮ ॥

અક્ષરબ્રહ્મની વાસનાઓ કે જેને પાંચ રત્ન કહીને સંબોધવામાં આવી છે તેમાંના એક તો શુકદેવજી છે, જે આપણા ઘર પરમધામનો પત્ર (શ્રીમદ્ભાગવત) લઈ આવ્યા, તેથી તેઓ ધન્ય છે.

વિસ્તુ મન રામત લઈ, ઊભો તે બંને પાર ।

ભલી ભાંત ભગવાન ભેળા, સનકાદિક થંભ ચાર ॥ ૮૯ ॥

વિષ્ણુ ભગવાન મનમાં ખેલ જોવાની ઈચ્છાને લઈને નીચે પાતાળમાં શેષશાયી નારાયણ રૂપે અને ઉપર આદિનારાયણ રૂપે બિરાજમાન છે. (ભગવાન વિષ્ણુ, આદિનારાયણ અને શેષશાયી નારાયણને એકરૂપ માનવામાં આવ્યા છે.) તેમની સાથે ધર્મ અને જ્ઞાનના સ્તંભ જેવા સનકાદિક પણ છે.

મહાદેવજીએ વ્રજલીલા, ગ્રહો અખંડ બ્રહ્માંડ ।

અક્ષર ચિત ચોકસ થયો, એ એમ કહાવે અખંડ ॥ ૯૦ ॥

ભગવાન શંકરે અખંડ વ્રજલીલાને પોતાના હૃદયમાં ગ્રહણ કરી. આ વ્રજલીલા અક્ષર બ્રહ્મનાં ચિત્તમાં અંકિત થઈને અખંડ થઈ છે.

કબીર સાખ જ પૂરવા, લાવ્યો તે વચન વિસાળ ।

પ્રગટ પાંચે એ થયાં, બીજા સાગર આડી પાળ ॥ ૯૧ ॥

સંત કબીર અક્ષરાતીત બ્રહ્મ તથા બ્રહ્મસૃષ્ટિની સાક્ષી આપવા માટે વિશાળ વચન લઈને આવ્યા. આ રીતે અક્ષરબ્રહ્મની આ પાંચેય વાસનાઓ (શુકદેવમુનિ, સનકાદિક, વિષ્ણુભગવાન, ભગવાન શંકર તેમજ સંત કબીર) પ્રગટ થઈ. બાકીના બીજા બધા માટે આ મોહજળ (ભવસાગર) બંધની દીવાલની જેમ અવરોધક બની ગયું.

અમે બુધને પ્રકાસી કરી, જાસું અમારે ઘર ।

વૈકુંઠ વિસ્તુને જગવસે, બુધ દેસે સરવે ખબર ॥ ૯૨ ॥

અમે જાગૃત બુદ્ધિને પ્રકાશિત કરીને અમારે ઘર પરમધામ જઈશું. આ બુદ્ધિ વૈકુંઠના વિષ્ણુભગવાનને અખંડનો બોધ કરાવીને તેમને જાગૃત કરશે. આ રીતે અક્ષરની બુદ્ધિ સમગ્ર સંસારને શુભ સમાચાર આપશે.

ખબર દેસે ભલી ભાંતે, વિસ્તુ જાગસે તતકાળ ।

આવસે આણે નેત્રે નિદ્રા, ત્યારે પ્રલે થાસે પંપાળ ॥ ૯૩ ॥

અક્ષરની જાગૃત બુદ્ધિ સૌને સારી રીતે પૂરેપૂરા સમાચાર આપશે. ભગવાન વિષ્ણુ તુરંત જ જાગૃત થઈ જશે. તેમની દૃષ્ટિ સંસાર તરફથી હટી જશે એટલે કે તેમની રુચિ અનિત્ય માયાવી

સંસારથી દૂર થઈને અખંડ (અદ્વૈત) ભૂમિકા પરમધામ તરફ કેન્દ્રિત થશે. આ વખતે આ જુઠ્ઠા બ્રહ્માંડનો પ્રલય થશે.

ક્ષર રામત ઈછાએ કરે, અક્ષર આપો આપ ।

એહની વાસના પોહોંયસે ઈહાં લગે, એ સત મંડળ સાખ્યાત ॥ ૮૪ ॥

અક્ષર બ્રહ્મ પોતાની ઈચ્છાથી નશ્વર બ્રહ્માંડોની રચના કરે છે. અક્ષરની પાંચ વાસનાઓ અહીં (અક્ષરબ્રહ્મ) સુધી પહોંચશે. આ અક્ષરધામ સાક્ષાત્ સત્ય છે.

વાસનાઓ પાંચે વળ્યા પછી, ભેળી બુધ વસેક વિચાર ।

અક્ષર આંખ ઉઘાડસે, ઉપજસે હરખ અપાર ॥ ૮૫ ॥

આ પાંચેય વાસનાઓ પાછી ફરતાં, અક્ષરની બુદ્ધિ પણ ખેલની વિશેષ વાતો પર વિચાર કરીને, તેમની સાથે પાછી જશે. ત્યારે અક્ષરબ્રહ્મ આંખો ઉઘાડશે (જાગૃત થશે) અને તેમના મનમાં અનહદ આનંદ ઉત્પન્ન થશે.

ત્યારે લીલા ત્રણે થિર થાસે, અખંડ એણી પ્રકાર ।

નિમેષ એક ન વિસરે, રુદે રહેસે સરૂપને સાર ॥ ૮૬ ॥

ત્યારે આ ત્રણેય લીલાઓ વ્રજ, રાસ તથા જાગણી અક્ષરના અંતઃકરણમાં સ્થિર થશે. એ રીતે એ ત્રણેય લીલાઓ અખંડ થશે. અક્ષરબ્રહ્મ ક્ષણમાત્ર માટે પણ આ લીલાઓને ભૂલશે નહિ. તેમના હૃદયમાં ત્રણેય લીલાઓનું સ્વરૂપ સ્થિર થશે.

ઉત્તમ કહું વળી એ મધે, જિહાં તારતમનો વિસ્તાર ।

વાસનાઓ પાંચે બુધે કરી, સાખ પૂરસે સંસાર ॥ ૮૭ ॥

હું આ બ્રહ્માંડ મધ્યે ફરીથી ઉત્તમ (શ્રેષ્ઠ) સ્થાનની વાત કરી રહી છું. એ સ્થાન નવતનપુરી છે, જ્યાં તારતમનો ઉદય અને વિસ્તાર થયો. અક્ષર બ્રહ્મની જાગૃત બુદ્ધિ પાંચેય વાસનાઓને જાગૃત કરીને પોતાનામાં સમાવી લેશે, ત્યારે સમસ્ત સંસારના પ્રાણીઓ તેની સાક્ષી પૂરશે.

મારી સંગતે એમ સુધરી, બુધ મોટી થઈ ભગવાન ।

સત સરૂપ જે અક્ષર, મારે સંગ પામી ઠામ ॥ ૮૮ ॥

અક્ષરબ્રહ્મની બુદ્ધિ મારા સંગાથ (સાન્નિધ્ય)માં રહીને કંઈક આ રીતે પ્રખર થઈ અને મહાન બુદ્ધિ (મહામતિ) કહેવાઈ. સતસ્વરૂપ અક્ષરબ્રહ્મને મારે કારણે જ પરમધામની અદ્વૈત ભૂમિકાનું સુખ પ્રાપ્ત થશે.

મારા ગુણ અંગ સહુ ઊભાં થાસે, અરયાસે આકાર ।

બુધ વાસના જગવસે, તેણે સાખ પૂરસે સંસાર ॥ ૮૯ ॥

મારા પરઆત્માનાં ગુણ, અંગ એ બધાં પરમધામમાં જાગૃત થશે (આ જાગણીલીલા અક્ષરબ્રહ્મના અંતઃકરણમાં અંકિત થશે ત્યારે બહિસ્તોમાં) ત્યારે ત્યાં મારા સ્વરૂપની પૂજા થશે. અક્ષરની બુદ્ધિ પંચવાસનાઓને જાગૃત કરશે. વિશ્વના જીવો આ વાતની સાક્ષી પૂરશે.

બુધ તારતમ લઈ કરી, પસરી વેરાટને અંગ ।
અક્ષરને એણી વિધે, રુદે ચઢ્યો અધિકો રંગ ॥ ૧૦૦ ॥

અક્ષરની બુદ્ધિ તારતમજ્ઞાનને લઈને વિરાટના ચૌદે લોકોમાં વિસ્તૃત થશે એટલે કે શ્રી તારતમસાગર-શ્રીમુખવાણી સંસારમાં ફેલાશે. આમ અક્ષરબ્રહ્મનાં હૃદયમાં અખંડ પરમધામની લીલીઓમાં અધિક રંગ (આનંદ) ચઢશે.

આહીં તેજનાં અંબાર પૂરા, જોત ક્યાંહે ન ઝલાય ।
એણે પ્રકાસે સહુ પ્રગટ કીધું, જિહાંથી ઉત્પન બ્રહ્માંડ થાય ॥ ૧૦૧ ॥

આ તારતમ વાણીમાં અગાધ જ્ઞાનનો ભંડાર ભરેલો છે, જેની જ્યોતિ (પ્રકાશ) ક્યાંય પણ સમાઈ શકતી નથી. જ્યાંથી બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ થાય છે તેવા અક્ષરબ્રહ્મને આ તારતમ જ્ઞાનના પ્રકાશે પ્રગટ કરી દીધા છે.

જાગતાં બ્રહ્માંડ ઉપજે, પાઓ પલકે અપાર ।
તે સરવે અમે જોઈયાં, આહીં થકી આ વાર ॥ ૧૦૨ ॥

અક્ષરબ્રહ્મ જાગૃત અવસ્થામાં એક પળના ચોથા ભાગના સમયમાં અસંખ્ય બ્રહ્માંડો ઉત્પન્ન કરે છે. એ બધાને મેં તારતમ જ્ઞાનના પ્રકાશ વડે જોઈ લીધાં છે.

એ લીલા છે અતિ ભલી, દ્રષ્ટે ઉપજે બ્રહ્માંડ ।
એ રમે તે રામત નિત નવી, એહની ઈછા છે અખંડ ॥ ૧૦૩ ॥

અક્ષર બ્રહ્મની આ લીલા અત્યંત સુંદર છે. તેમની દૃષ્ટિ માત્રથી અસંખ્ય બ્રહ્માંડોની ઉત્પત્તિ થાય છે. તે હમેશાં નવી નવી (બાળ) લીલાઓ કરે છે, તેમજ તેમની ઈચ્છા પણ અખંડ હોય છે.

એ મંડળ અખંડ સદા, અક્ષર શ્રી ભગવાન ।
પ્રગટ દીસે પાધરા, આંહીં થકી સહુ ઠામ ॥ ૧૦૪ ॥

આ મંડળ (અક્ષરધામ) અખંડ છે, અક્ષર બ્રહ્મ તેમજ તેમના ધામનો વૈભવ તારતમ જ્ઞાન દ્વારા આ જાગણીના બ્રહ્માંડમાંથી સીધો (સ્પષ્ટ) જોઈ શકાય છે.

મોહ ઉપનો ઈહાં થકી, જે સુંન નિરાકાર ।
પલ મેલી બ્રહ્માંડ કીધો, કારજ કારણ સાર ॥ ૧૦૫ ॥

અક્ષરબ્રહ્મ દ્વારા મોહતત્ત્વની ઉત્પત્તિ થઈ, જેને શૂન્ય નિરાકાર કહેવામાં આવે છે. અક્ષરબ્રહ્મે બ્રહ્મસૃષ્ટિ માટે પળમાત્રમાં જ માયાવી ખેલની રચના કરી દીધી.

બ્રહ્માંડ બંને અખંડ કીધાં, તેમાં લીલા અમારી ।
બ્રહ્માંડ ત્રીજો અખંડ કરવો, એ લીલા અતિ ભારી ॥ ૧૦૬ ॥

કાળમાયા (વ્રજ) તેમજ યોગમાયા (રાસ) ના બંને બ્રહ્માંડોને અક્ષરબ્રહ્મે પોતાના અંતઃકરણમાં અખંડ કરી લીધાં છે. આ બંને બ્રહ્માંડોમાં આપણી (બ્રહ્માત્માઓની) લીલાઓ થઈ છે. હવે જાગણીના ત્રીજા બ્રહ્માંડને તેમના અંતઃકરણમાં અખંડ કરવું છે. જાગણીની આ લીલા અત્યંત મહત્ત્વપૂર્ણ (સારગર્ભિત) છે.

બ્રહ્માંડ દસો દિસ પ્રગટ કીધાં, અંતરાય નહીં રતી રેખ ।

સત વાસના અસત જીવ, સહુ વિધ કહી વિવેક ॥ ૧૦૭ ॥

મેં અક્ષરબ્રહ્મ દ્વારા રચિત બ્રહ્માંડની દશેય દિશાઓને તારમજ્ઞાન દ્વારા પ્રત્યક્ષ પ્રગટ કરી દીધી. એમાં રતિભારનો પણ ફેર (અંતર) નથી. (એટલે કે મેં જેવું વર્ણન કર્યું છે તેવું જ બ્રહ્માંડ છે. એમાં લેશમાત્ર ફરક નથી). બ્રહ્મવાસના સત્ય (નિત્ય) છે તથા જીવ અસત્ય (અનિત્ય) છે. મેં તેનું વિવેકપૂર્વક વર્ણન કર્યું છે.

મોહ અગ્યાન ભરમના, કરમ કાળ ને સુંન ।

એ નામ સહુ નિદ્રા તણાં, નિરાકાર નિરગુણ ॥ ૧૦૮ ॥

મોહ, અજ્ઞાન, ભ્રમ, કર્મ, કાલ તેમજ શૂન્ય આ બધાં જ નિદ્રાનાં નામ છે. તેમને નિરાકાર નિર્ગુણ કહે છે.

એટલા તે લગે મન પોહોંચે, બુધ તુરિયા વચન ।

ઉનમાન આગળ કહી કરી, વળી પડે તે માંહે સુંન ॥ ૧૦૯ ॥

અહીં સુધી મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને વાણી પહોંચે છે. જ્ઞાનીજનો તેની આગળનું વર્ણન અનુમાનથી કરે છે અને પછી શૂન્ય નિરાકારમાં આવીને અટકી પડે છે.

સુપનનાં જે જીવ પોતે, તે નિદ્રા ઓલાડે કેમ ।

વાસના નિદ્રા ઉલંઘી, અક્ષર પામે એમ ॥ ૧૧૦ ॥

જે જીવો (સાંસારિક પ્રાણીઓ) પોતે સ્વપ્ન દ્વારા જ ઉત્પન્ન થાય છે તે અજ્ઞાનરૂપી નિદ્રાને કેવી રીતે ઓળંગી શકે ? બ્રહ્માત્માઓ નિદ્રાનો ત્યાગ કરીને શૂન્ય નિરાકારને પાર કરી જાય છે. આમ તેઓ અખંડ અવિનાશી ધામને પ્રાપ્ત કરે છે.

એણે દ્રષ્ટાંતે પ્રીછજો, વાસના જીવની વિગત ।

અસત જીવ ન વોળે નિદ્રા, નિદ્રા વોળે વાસના સત ॥ ૧૧૧ ॥

હે સુંદરસાથજી ! આ દૃષ્ટાંતના માધ્યમથી તમે બ્રહ્માત્માઓ અને જીવની વાસ્તવિકતા સમજી લો. અસત્ય (માયાવી) જીવો નિદ્રારૂપી શૂન્ય નિરાકારને ઓળંગી શકતા નથી અને સત્ય બ્રહ્માત્માઓ નિદ્રાને ઓળંગીને તેની પાર જાય છે.

જુઓ સુપને કે વઢી મરતાં, આએસ ન આવે આપ ।

મારતાં દેખે જ્યારે આપને, ત્યારે ધૂજે અંગ સાખ્યાત ॥ ૧૧૨ ॥

વળી દૃષ્ટાંત દર્શને કહે છે કે સ્વપ્ન જોનાર સ્વપ્નમાં કેટલાય લોકોને ઝઘડતા જુએ છે. તે વખતે તેને કોઈ પણ પ્રકારનો ભય થતો નથી. પરંતુ જ્યારે એ સ્વપ્નમાં એને જ કોઈ મારપીટ કરવા લાગે તો તેનું શરીર (ડરથી) ધૂજી ઊઠે છે અને તે સ્વપ્નમાંથી જાગૃત થઈ જાય છે. (તેવી રીતે બ્રહ્માત્માઓ સ્વપ્નના સંસારનો ખેલ જોઈને પરમધામમાં જાગૃત થશે અને અન્ય જીવોનો અહીં નાશ થશે.)

વાસના ઉત્પન્ન અંગથી, જીવ નિદ્રા ઉત્પન્ન ।

એણી વિધે ઘર કોઈ ન મૂકે, વાસના જીવની વિગત ॥ ૧૧૩ ॥

બ્રહ્માત્માઓ શ્રી રાજજીનાં અંગોથી ઉત્પન્ન થયેલ છે. જીવસૃષ્ટિ નિદ્રા દ્વારા ઉત્પન્ન થઈ છે. આમ બંને આત્માઓ પોત પોતાનું ઘર (ઉદ્ગમ સ્થાન) છોડતાં નથી. બ્રહ્માત્માઓ તથા જીવની આ વાસ્તવિકતા છે.

ચૌદ લોક ચારે ગમાં, સહુ સતનું સુપન ।

એણે દ્રષ્ટાંતે પ્રીછજો, વિચારી વાસના મન ॥ ૧૧૪ ॥

હે સુંદરસાથજી ! ચૌદ લોક અને ચારેય દિશાઓમાં જે કંઈ પણ છે તે બધું સત્સ્વરૂપ અક્ષરના સ્વપ્નનો વિસ્તાર છે. પોતાના મનમાં વિચારીને આ દૃષ્ટાંત તમે બધાં સારી રીતે સમજી લો.

અગ્યાન સત સરૂપને, તમે કહેસો થાય કેમ ।

તે વિધ કહું સરવે તમને, ઉપનું છે એમ ॥ ૧૧૫ ॥

તમે કહેશો કે સત્સ્વરૂપ અક્ષરને પણ અજ્ઞાનરૂપી નિદ્રાએ કેવી રીતે પ્રભાવિત કર્યા ? જે રીતે અજ્ઞાનરૂપી નિદ્રાની ઉત્પત્તિ થઈ છે, તેને હું વિસ્તારથી સમજાવું છું.

એક તીર તાણી મૂકિએ, તેણે પત્ર કે વેધાય ।

તે પત્ર સરવે વેધતાં, વાર પાઓ પળ ન થાય ॥ ૧૧૬ ॥

ઝાડનાં પાંદડાં એકઠાં ગોઠવીને તેના પર તીર છોડવામાં આવે તો તેથી એક સાથે કેટલાંય પાંદડાઓ વીંધાઈ જાય છે. એ બધાં પાંદડાઓને વીંધતાં એક પળનો ચોથો ભાગ જેટલો સમય પણ લાગતો નથી.

પણ પહેલું પત્ર એક વેધીને, તો બીજા લગે જાય ।

તેમાં બ્રહ્માંડ કે ઉપજે, વાર એટલી પણ ન કહેવાય ॥ ૧૧૭ ॥

પરંતુ (આ ક્રિયામાં) તીર પહેલાં તો એક પાંદડાને વીંધીને બીજા પાંદડા સુધી પહોંચે છે. આમાં એક પાંદડાથી બીજા પાંદડા સુધી પહોંચતા તીરને જેટલો સમય લાગે છે એટલા સમયમાં તો અક્ષર બ્રહ્મ દ્વારા કંઈ કેટલાંય બ્રહ્માંડ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. આ તો એક દૃષ્ટાંત છે, વસ્તુતઃ એટલો સમય પણ કહી શકાય એમ નથી.

તો આ વાર એકની સી કહું, એમાં સું થયું સુપન ।

પણ સત ભોમનું અસતમાં, દ્રષ્ટાંત નહીં કોઈ અન ॥ ૧૧૮ ॥

એક પાંદડાંથી બીજા પાંદડા સુધી તીરને પહોંચવાના વખત વિશે હું શું કહું ? એટલા વખતમાં તો અક્ષરને શું સ્વપ્ન આવ્યું હશે ? પરંતુ અસત્ય ભૂમિ (આ જૂઠા સંસાર)માં સત્ય ભૂમિને સમજાવવા માટે બીજાં કોઈ દૃષ્ટાંતો પણ નથી.

જોત બુધ બંને અમ કને, અમે પ્રગટ કીધાં પ્રકાસ ।

પૂરું આસ અક્ષરની, મારું સુખ દેખાડી સાખ્યાત ॥ ૧૧૯ ॥

તારતમની જ્યોતિ અને અક્ષરની બુદ્ધિ બંને મારા અંતઃકરણમાં વિરાજમાન છે. તેમના દ્વારા

મેં અક્ષરધામ અને પરમધામની લીલાઓનો પ્રકાશ પ્રગટ કર્યો છે. હવે અક્ષરબ્રહ્મની મનોકામનાને પણ સાક્ષાત્ પરમધામનાં અખંડ (નિજ)સુખ બતાવીને પૂરી કરું.

અજવાળું અખંડ થયું, હવે કિરણાં ક્યાંહે ન ઝલાય ।

જોત ચાલી પોતે ઘર ભણી, બુધ અક્ષર માંહે સમાય ॥ ૧૨૦ ॥

અખંડ તારતમજ્ઞાનનો પ્રકાશ પથરાયો છે. હવે આ દિવ્ય જ્ઞાનનાં કિરણો ક્યાંય સમાઈ શક્તાં નથી. હવે આ તારતમની જ્યોતિ સ્વયં મૂળ ઘર પરમધામ તરફ ચાલી અને અક્ષરની બુદ્ધિ અક્ષરમાં સમાઈ ગઈ.

હવે જિહાં થકી જોત ઉપની, જુઓ તેહ તણો પ્રકાર ।

અક્ષરાતીત મારા ઘર થયા, ઈહાં તેજનાં અંબાર ॥ ૧૨૧ ॥

હવે આ તારતમની જ્યોતિ જ્યાંથી ઉત્પન્ન થઈ છે તેનું વિવરણ (પ્રકાર) જુઓ, આપણા બ્રહ્માત્માઓનું મૂળ ઘર અક્ષરાતીત પરમધામ જ છે, કે જ્યાં અખંડ જ્યોતિનો ભંડાર છે.

જોત સરવે ભેળી થઈ, કાંઈ આપને ઘર બાર ।

મારા તે ઘરની વાતડી, કેમ કહું મારા આધાર ॥ ૧૨૨ ॥

આ સઘળી જ્યોતિ મૂળઘર પરમધામમાં એકઠી થઈ ગઈ. આ આપણા ઘર પરમધામની વાતો છે. હે મારા પ્રાણાધાર સુંદરસાથજી ! હું તેનું વર્ણન કેમ કરીને કહું ?

અમે ઘર આંહીંથી જોઈયાં, આંહીં અજવાળું અપાર ।

વિવિધ પેરે એણે તારતમે, દેખાડ્યાં દરબાર ॥ ૧૨૩ ॥

અમે આ સંસારમાં બેસીને અહીંથી તારતમની જ્યોતિ દ્વારા આપણા મૂળઘર પરમધામને જોઈ લીધું છે. અહીં તારતમનો અસીમ પ્રકાશ છે. આમ તારતમ જ્ઞાને વિવિધ રીતે ધામધણીના દરબાર (પરમધામ) ને દેખાડી દીધું.

અમે વિલાસ કીધાં ઘર મધે, વાલાસું અનેક પ્રકાર ।

મુને દીધી નિધ દયા કરી, શ્રી દેવચંદ્રજી દાતાર ॥ ૧૨૪ ॥

આપણે બધાએ નિજધામમાં શ્રી રાજજી સાથે અનેક પ્રકારે આનંદ વિલાસ કર્યો. આ બધી નિધિ (અનુભવ) તારતમના દાતા સદ્ગુરુશ્રી દેવચંદ્રજીએ મને દયા કરીને આપી છે.

બીજ વચન બે વાલા તણાં, આ તેહ તણો અજવાસ ।

જે વાવ્યું મારે વાલૈએ, તેણે પૂર્યાં મનોરથ સાથ ॥ ૧૨૫ ॥

સદ્ગુરુ ધણીશ્રી દેવચંદ્રજી મહારાજે આપેલ તારતમ જ્ઞાનરૂપી બીજવચનનો પ્રકાશ જ આ સંપૂર્ણ વાણી છે. ઉપરોક્ત મૂળ વચનરૂપી બીજ પ્રિયતમ સદ્ગુરુએ મારા હૃદયરૂપી ભૂમિમાં વાવ્યું અને તેમાંથી સમસ્ત સુંદરસાથની મનોકામના પૂર્ણ થઈ.

સસી સૂર કે કોટ કહું, કહું તેજ જોત પ્રકાસ ।

એ વચન સરવે મોહ લગે, અને મોહનો તો નાસ ॥ ૧૨૬ ॥

જો હું ધામધણીના તારતમજ્ઞાન રૂપી પ્રકાશને કરોડો સૂર્ય-ચંદ્રના પ્રકાશની ઉપમા આપું, તો

પણ તે તારતમના પ્રકાશની આગળ ટકી શકે નહીં., કારણ કે ઉપમાનાં આ બધાં વચનો મોહતત્ત્વ સુધી જ પહોંચે છે અને મોહતત્ત્વ તો નાશવાન જ છે.

હવે આણી જિભ્યાએ કેમ કહું, મારા ઘર તણો વિસ્તાર ।

વચન એક પોહોંચે નહીં, મોહ માંહે થયો આકાર ॥ ૧૨૭ ॥

હવે હું આ માયાવી નિર્બળ જીભ દ્વારા અખંડ ઘર પરમધામના વિસ્તારનું વર્ણન કેમ કરીને કરું ? કારણ કે આ વાણીનો એક પણ શબ્દ અખંડ ઘર (પરમધામ) સુધી પહોંચતો નથી. આપણો આ આકાર (શરીર) જ મોહની અંદર છે.

મોહ તે જે નથી કાંઈએ, સત અસંગ સદાએ ।

અસત સતને મળે નહીં, વાણી પોહોંચે ન એણી અદાય ॥ ૧૨૮ ॥

મોહ તો કંઈ પણ નથી જ. અર્થાત્ તે નાશવાન છે. તે હંમેશાં સત્યથી અસંગ (અલગ) જ છે. તેથી અસત્ય વસ્તુ સત્ય સુધી ક્યારેય પણ પહોંચતી નથી. તેવી રીતે અસત્યની વાણી (આ જૂઠા સંસારના શબ્દ) પણ અખંડ પરમધામ સુધી પહોંચી શકતી નથી.

એક અરધ લવો પોહોંચે નહીં, મારા ઘર તણો દરબાર ।

જોગમાયા લગે વચન ના આવે, તે પારને વળી પાર ॥ ૧૨૯ ॥

આ સંસારના જુઠા શબ્દોનો અડધો અક્ષર પણ મારા અખંડ ઘર પરમધામ સુધી પહોંચી શકતો નથી. જો સંસારની વૈખરી વાણી યોગમાયા સુધી પણ પહોંચી શકતી નથી, અર્થાત્ યોગમાયા રચિત રાસમંડળ (રાસલીલા)નું વર્ણન પણ યોગ્ય રીતે કરી શકતી નથી, તો તેની પારના અક્ષરધામ અને તેનીયે પારના પરમધામ સુધી કેવી રીતે પહોંચી શકશે ?

હું વચન કહું વિધ વિધનાં, પણ ક્યાંહે ન પામું લાગ ।

મારા ઘર લગે પોહોંચે નહીં, એક લવાનો કોટમો ભાગ ॥ ૧૩૦ ॥

(તેમ છતાં) હું વિવિધ પ્રકારનાં વચન કહું છું, પરંતુ પરમધામની ઉપમાને માટે કોઈ ઉચિત શબ્દ જ મળતો નથી. મારા ઘર પરમધામની ઉપમા માટે અહીંના શબ્દોનો કરોડમો ભાગ પણ પરમધામ સુધી પહોંચી શકતો નથી અર્થાત્ પરમધામની શોભાનું વર્ણન કરી શકતો નથી.

હું અંગે રંગે અંગના સંગે, કરું પોતે પોતાની વાત ।

બોલતાં ઘણું સરમાઉં, તેણે ન કહું નિધ સાખ્યાત ॥ ૧૩૧ ॥

સદ્ગુરુ ઘણી કહેતા હતા કે હું મારી અંગના ઈન્દ્રાવતી સાથે સમાહિત (એકાકાર) થયો છું. અમે પરસ્પર અમારા અંતરંગની વાત કરીએ છીએ. આથી તો મને કહેતાં ઘણી લજજા આવે છે, તેથી દુનિયા સમક્ષ આ નિધિને પ્રગટ કરતી નથી.

મારા તે ઘરની વાતડી, નથી કહ્યાનો ક્યાંહે વિશ્રામ ।

કહું તો જો કોઈ હોય બીજો, ગામ નામ ના ઠામ ॥ ૧૩૨ ॥

આપણા ઘર પરમધામની વાતો કહેવા માટે કોઈ યોગ્ય ઠેકાણું (પાત્ર) જ નથી. બ્રહ્માત્માઓ સિવાય અન્ય કોઈ હોય તો જ કહી શકાય. સંસારી જીવોનું તો કોઈ નામ, ગામ કે સ્થાન જ નથી. અર્થાત્ તેઓ તો અસ્તિત્વ વિહીન તેમજ નાશવાન છે.

જિહાં નથી કાંઈ તિહાં છે કહેવાય, એ બંને મોહનાં વચન ।

એ વાણી મારી મુને હંસાવે, તે માટે થાઉં છું મુન ॥ ૧૩૩ ॥

જ્યાં કંઈ પણ નથી ત્યાં (સંસારમાં) પરમાત્મા છે એવું કહેવામાં આવે છે, પરંતુ આ બંને (બ્રહ્મ છે અથવા નથી) મોહનાં વચન છે. આથી મારી આ વાણી મને જ હંસાવે છે. તેથી (પરમધામનું જ્ઞાન હોવા છતાં પણ) બહાર કહેવા માટે હું મૌન થઈ જાઉં છું.

એટલું પણ હું તો બોલું, જો સાથને ભરમનો ઘેન ।

વચન કહી વિધોગતે, ટાળું તે દુતિયા ચેન ॥ ૧૩૪ ॥

આટલાં વચન પણ હું એટલા માટે કહી રહી છું કે સુંદરસાથ પર માયા (અજ્ઞાનતા) ના ભ્રમનો નશો ચઢેલો છે. હું ઈચ્છું છું કે આ વચનોને સારી રીતે (વિધિવત્) કહીને માયાના દ્વેત ભાવને મટાડી દઉં.

ઈંદ્રાવતીસું અતંત રંગે, સ્યામ સમાગમ થયો ।

સાથ ભેળો જગવવા, ઈંદ્રાવતીને મેં કહ્યો ॥ ૧૩૫ ॥

ઈન્દ્રાવતીના અંતરાત્મામાં ધામધણીનો સમાગમ થઈ ગયો છે. સદ્ગુરુ કહેતા હતા કે સમસ્ત બ્રહ્મસૃષ્ટિને એકસાથે જાગૃત કરવા માટે મેં ઈન્દ્રાવતીને કહ્યું છે અર્થાત્ જાગણીની જવાબદારી ઈન્દ્રાવતીને સોંપી છે.

પ્રકરણ ૧૨ ચોપાઈ ૫૦૬

શ્રી કલસ ગ્રંથ (તૌરેત) ગુજરાતી સંપૂર્ણ

पहले बीज उदय हुआ, पुरी जहां नौतन ।
सब पुरियों में उत्तम, हुई धन धन ॥
ए मधे जे पुरी कहावे, नौतन जेहनुं नाम ।
उत्तम चौदे भवनमां, जिहां वालानो विश्राम ॥

- महामति श्री प्राणनाथ

श्री ५ नवतनपुरीधाम, जामनगर